МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІНАНСИ

Конспект лекцій
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»
освітньо-професійної програми «Фінанси і кредит»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № від 2024 р.

Запоріжжя
2024

УДК 336 (477) (075.8)
Ф 32

Фінанси : конспект лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» освітньо-професійної програми «Фінанси і кредит» / уклад.: А. В. Череп, А. В. Горбунова. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 142 с.

Конспект лекцій є складовою навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни. Дане навчальне видання допоможе майбутнім фахівцям із фінансів оволодіти теоретичними знаннями організації та управління системою фінансів на мікро- і макрорівнях, засвоїти особливості функціонування фінансових систем на міжнародному рівні.

У виданні представлено теоретичні засади системи фінансів на рівні держави, суб'єктів господарювання, домогосподарств, розглянуто фінансовий ринок, зокрема його складові. Подано лекційний матеріал до кожної теми курсу, основні терміни та поняття, питання для самоперевірки, термінологічний словник, список рекомендованої та використаної літератури.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» освітньо-професійної програми «Фінанси і кредит».

Рецензент
В. В. Сьомченко, к. е. н., доцент кафедри обліку та оподаткування

Відповідальний за випуск
А. В. Череп, д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку

ЗМІСТ

Вступ....4
Тема 1. Суть фінансів, їх функції та роль....6
Тема 2. Фінансова політика та фінансове право....10
Тема 3. Фінансовий механізм....13
Тема 4. Податки. Податкова система....16
Тема 5. Бюджет. Бюджетна система....20
Тема 6. Бюджетна політика....26
Тема 7. Бюджетний дефіцит....29
Тема 8. Державний кредит....34
Тема 9. Державний борг....37
Тема 10. Місцеві фінанси. Фінансове вирівнювання....39
Тема 11. Фонди фінансових ресурсів цільового призначення....43
Тема 12. Фінанси домогосподарств....50
Тема 13. Фінанси суб'єктів господарювання....54
Тема 14. Фінансовий менеджмент....60
Тема 15. Фінансовий контроль....65
Тема 16. Фінансове планування....68
Тема 17. Страхування. Страховий ринок....76
Тема 18. Економічна сутність та структура фінансового ринку....82
Тема 19. Характеристика сегментів фінансового ринку....92
Тема 20. Фінансові інструменти....97
Тема 21. Фінансова безпека держави....102
Тема 22. Цифрові фінанси....108
Тема 23. Міжнародні фінанси....112
Тема 24. Фінанси країн з розвиненою економікою....115
Тема 25. Фінанси Європейського Союзу....129
Термінологічний словник....135
Рекомендована література....139
Використана література....142

ВСТУП

У сучасних умовах фінанси використовуються державою як ефективний регулятор усіх сфер економічного життя суспільства. Наукове розуміння проблем фінансів, кредитних відносин, банківської справи є обов'язковою умовою формування економічного мислення студентів економічних спеціальностей.

Навчальний курс «Фінанси» вивчається студентами після ознайомлення із такими економічними дисциплінами, як: «Вступ до спеціальності», «Економічна теорія», «Платіжні системи» та ін., що дає змогу закріпити вже набуті знання і поглибити професійну підготовку фахівців економічного профілю.

Метою вивчення навчальної дисципліни є формування у студентів сучасного економічного мислення та системи спеціальних знань в галузі функціонування й розвитку фінансів, ознайомлення з принципами й механізмом мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Фінанси» є формування у студентів правильного розуміння закономірностей функціонування сфери фінансових відносин держави, суб'єктів господарювання і населення, визначення шляхів використання цих закономірностей у практиці фінансової роботи; з'ясування ролі фінансів в економічній перебудові суспільства.

Глибоке вивчення умов формування і використання грошових коштів на рівні державних і комерційних фінансових інституцій сприятиме розвитку таких затребуваних роботодавцями навичок, як розуміння фінансових ситуацій у визначений період часу та прийняття оптимальних управлінських рішень у сфері фінансів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен набути таких знань, умінь та компетентностей:

- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;
- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;
- здатність спілкуватися з представниками інших професій груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності);
- розуміння особливостей функціонування сучасних світових та національних фінансових систем та їх структури;
- здатність до діагностики стану фінансових систем (державні фінанси, у тому числі бюджетна та податкова системи, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств, фінансові ринки, банківська система та страхування);
- здатність застосовувати знання законодавства у сфері монетарного, фіскального регулювання та регулювання фінансового ринку;
- здатність виконувати контрольні функції у сфері фінансів, банківської справи та страхування;
- знати та розуміти економічні категорії, закони, причинно-наслідкові та

функціональні зв’язки, які існують між процесами та явищами на різних рівнях економічних систем;

− знати і розуміти теоретичні основи та принципи фінансової науки, особливості функціонування фінансових систем;

− знати механізм функціонування державних фінансів, у т.ч. бюджетної та податкової систем, фінансів суб’єктів господарювання, фінансів домогосподарств, фінансових ринків, банківської системи та страхування, як на національному, так і міжнародному рівнях;

− розуміти принципи, методи та інструменти державного та ринкового регулювання діяльності в сфері фінансів, банківської справи та страхування;

− демонструвати базові навички креативного та критичного мислення у дослідженнях та професійному спілкуванні.

Конспект лекцій покликаний допомогти студентам здобути теоретичні знання в засвоєнні основних тем курсу «Фінанси». Він спрямований на формування у студентів здатності самостійно мислити та опановувати навчальний матеріал.

ТЕМА 1. СУТЬ ФІНАНСІВ, ЇХ ФУНКЦІЇ ТА РОЛЬ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутність фінансів; зрозуміти їх необхідність та характерні особливості; засвоїти функції фінансів; з'ясувати структуру фінансової системи країни.

План:

1.1. Соціально-економічна сутність фінансів.

1.2. Функції фінансів.

Основні терміни та поняття: фінанси, фінансові відносини, функції фінансів, гроші, фінансові ресурси, суб'єкти фінансових відносин, об'єкти фінансових відносин, розподільні відносини, перерозподільні відносини, фонди грошових коштів.

1.1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ

Термін «фінанси» утворився від латинського «financia», що означає готівка, дохід, грошові кошти. Щоб зрозуміти сутність фінансів, необхідно розглянути ту роль, яку вони відіграють в економіці в цілому.

Як відомо, існує лише два способи придбання товарів і послуг. Перший – їх треба створити або виробити самому. Другий – обміняти те, що у вас є, але зараз не потрібно або менш потрібно, на необхідне. І у першому, і в другому випадках необхідно вступати у відносини з іншими людьми, фірмами, державою. При виробництві ви потребуєте придбання устаткування, найму робочої сили, закупівлі сировини, продажу продукції. При обміні товарів чи послуг купівлі і продажі є основним видом діяльності.

Виробництво не може існувати і розвиватися без обміну, а обмін без виробництва. Окрім купівлі благ, їх також можна інколи отримати безоплатно – від держави, від батьків, друзів, спонсорів. Проте суб'єкти економічних стосунків не завжди мають в потрібний момент необхідні ресурси або, навпаки, мають ресурси, які їм в даний період часу не потрібні. Тому вони вступають у стосунки, при яких купівля і оплата за них не співпадають у часі.

Суть цих стосунків, що суб'єкти переймають на себе вимоги і зобов'язання, що діють на період здійснення угоди. При цьому фінансові зобов'язання і вимоги стосуються саме отримання або витрачання грошових коштів. Та частина економічної діяльності, в якій створюються і доставляються споживачам товари і послуги, називається реальним сектором економіки. Інша частина економіки, яка забезпечує рух товарів і послуг і необхідних для їх виробництва ресурсів між суб'єктами, називається фінансовим сектором.

Отже, **фінанси** – це такі економічні стосунки, які засновані на пред'явленні економічними суб'єктами вимог і прийнятті зобов'язань, пов'язаних з надходженням і витрачанням необхідних їм грошових коштів в певний період

часу в умовах невизначеності.

Найтісніше фінанси пов'язані з категорією гроші. **Гроші** – це основа фінансів, оскільки саме в грошовій формі здійснюється оцінка економічної діяльності, здійснюються операції, формуються і розподіляються ресурси.

Фінанси це, з одного боку, грошові кошти, ресурси і фонди суб'єктів, з іншого боку, конкретні форми взаємодії цих суб'єктів між собою. Так, наприклад, кредит представляє собою одну із форм стосунків між кредитором і позичальником, а саме стосунків, що стосуються запозичення грошей на певний термін і на певних умовах.

Для з'ясування сутності фінансів розглянемо стадії суспільного виробництва.

1-а стадія. На фазі виробництва створюється продукт (необхідні суспільству товари і послуги).

2-а стадія. На фазі розподілу (як це вже видно з самої назви) розподіляються результати виробництва, ресурси, чинники виробництва. Тобто, на даній фазі визначаються частки, пропорції, що приходяться на той або інший чинник виробництва.

3-я стадія. Фаза обміну має на увазі обмін створеними в суспільстві продуктами між людьми. Тобто, на даному етапі відбувається рух товарів і послуг від одного суб'єкта до іншого.

4-а стадія. Споживання представляє собою використання вже готових результатів виробництва для задоволення потреб індивідів і суспільства в цілому.

Всі перелічені чотири фази тісні між собою взаємозв'язані, знаходяться в єдності і безперервній взаємодії.

Отже, **фінанси** – це сукупність економічних відносин, які виникають між державою, фізичними та юридичними особами (суб'єкти фінансів) з приводу розподілу та перерозподілу ВВП, а в окремих випадках й національного багатства держави (об'єкти фінансів), з метою формування фінансових ресурсів для забезпечення розвитку суспільства.

Соціально-економічна сутність фінансів полягає в дослідженні і відповіді на наступні питання: за рахунок кого або чого той чи інший господарюючий суб'єкт, громадянин, держава, орган місцевого самоврядування формує свої фінансові ресурси і яким чином і в чиїх інтересах використовуються ці фонди грошових коштів.

Виділяють суб'єктів і об'єкти фінансів.

Суб'єктами фінансових відносин є держава, юридичні та фізичні особи.

Об'єкт фінансових відносин – валовий внутрішній продукт та національне багатство.

Валовий внутрішній продукт визначається як вартість вироблених у країні кінцевих товарів й послуг за рік. В результаті розподілу цієї вартості здійснюється формування грошових доходів в економічних суб'єктів, які, у свою чергу, є суб'єктами фінансових відносин.

Для фізичних осіб основними формами доходів виступають заробітна плата та/або доходи від власності. Для юридичних осіб – це прибуток. Доходи держави в основній своїй частині формуються за рахунок податків.

Грошові потоки, які опосередковують рух вартості між суб'єктами обумовлюють обмінні, розподільчі та перерозподільчі процеси. При цьому, необхідно звернути увагу на те, що при обмінних операціях назустріч грошовому потоку рухається товарний, тобто утворюється еквівалентна вартість. На стадії розподілу і перерозподілу не утворюється такої вартості. Наприклад, суб'єкти господарювання, населення сплачують державі податки на безповоротній основі.

1.2. ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ

Призначення фінансів виявляється через їх функції. Розрізняють три функції фінансів – розподільчу, регулюючу і контрольну [4].

Головною характеристикою фінансових стосунків є їх розподільчий характер і відповідно головною функцією фінансів є розподільча функція. Фінанси обслуговують різні етапи розподілу сукупного суспільного продукту, беручи участь як в первинному його розподілі, так і в перерозподілі.

Розподільча функція фінансів полягає в тому, що за допомогою фінансового механізму розподіляється та перерозподіляється валовий внутрішній продукт та національний доход між різними суб'єктами господарювання та напрямами цільового використання.

Механізм реалізації розподільчої функції фінансів включає такі етапи: первинний розподіл, перерозподіл, вторинний розподіл.

На першій стадії первинний розподіл валового внутрішнього продукту відбувається серед учасників виробничого процесу де здійснюється формування первинних доходів населення та підприємств.

Первинні доходи поділяються на дві групи:

1) заробітна плата робітників, службовців, доходи селян, зайнятих у сфері матеріального виробництва;

2) формування і розподіл прибутку підприємств сфери матеріального виробництва.

На другій стадії відбувається перерозподіл національного доходу (заробітна плата плюс прибуток суб'єктів господарювання), під час якого формуються централізовані грошові фонди.

Третьою завершальною стадією є вторинний розподіл, під час якого відбувається процес перерозподілу вторинних грошових фондів.

Об'єктами розподілу є:

– валовий внутрішній продукт, тобто вартість вироблених продуктів (благ), вироблених суспільством за певний період часу (переважно рік);

– національне багатство, тобто сукупність створених та нагромаджених якими володіє суспільство, а також природні ресурси, залучені в економічний оборот;

– зовнішні надходження у вигляді фінансової допомоги, іноземних інвестицій [4].

Суб'єктами розподілу є:

– держава;

– юридичні особи;

– домогосподарства та фізичні особи;

– міжнародні організації;

– інші держави.

Слід враховувати той факт, що рух грошових коштів, може здійснюватися як у фондовій, так й не фондовій формах.

Регулююча функція фінансів виявляється не лише на рівні держави, господарюючих суб'єктів, але і в організації власне фінансових стосунків. Оскільки об'єкт фінансових стосунків – обмежена величина, а суб'єкти розподілу досить багаточисельні, то таким стосункам, звичайно, властивий досить суперечливий характер, оскільки кожен суб'єкт прагне отримати від розподілу як можна більше вигід, проте зробити це можна лише за рахунок інших суб'єктів, які мають такі ж інтереси.

Звідси витікає необхідність збалансування інтересів всіх суб'єктів фінансових стосунків, якого можна досягти в першу чергу шляхом встановлення оптимальних пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту.

Реалізація **контрольної функції** фінансів повинна забезпечити раціональне, цільове і ефективне використання всіх видів ресурсів, у тому числі і фінансових.

Саме завдяки контрольній функції фінансів суспільство контролює повноту і своєчасність забезпечення фінансовими ресурсами різних суб'єктів фінансових відносин.

Отже, надзвичайно важливе значення фінансів в житті суспільства обумовлене тим, що вони: забезпечують розподіл валового внутрішнього продукту і фінансові потреби юридичних, фізичних осіб і держави; здійснюють перерозподіл фінансових ресурсів між галузями економіки, регіонами, соціальними верствами населення; забезпечують кругообіг фінансових ресурсів і безперервність відтворювального процесу; а також здійснюють контроль за процесами формування і використання фінансових ресурсів як на рівні держави, так і на рівні суб'єктів господарювання.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поясніть, що розуміється під поняттям «фінансові відносини», та які перерозподільчі процеси вони опосередковують.

2. Назвіть, чим обумовлюється об'єктивна необхідність існування фінансів.

3. Визначте та обґрунтуйте об'єкти та суб'єкти фінансів.

4. Поясніть взаємозв'язки держави з іншими суб'єктами фінансових

відносин у ході перерозподілу ВВП.

5. Назвіть ознаки фінансів.

6. Обґрунтуйте, у чому полягає сутність та механізм дії первинного розподілу ВВП.

7. Поясніть сутність та механізм дії вторинного перерозподілу.

8. Назвіть функції фінансів.

ТЕМА 2. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Мета вивчення теми: з'ясувати сутність фінансової політики, її види і значення; зрозуміти роль і значення правового регулювання фінансової діяльності держави.

План:

2.1. Роль фінансової політики у функціонуванні фінансів.

2.2. Джерела фінансового права.

Основні терміни та поняття: фінансова політика, фінансове право, нормативно-правове, фінансове законодавство.

2.1. РОЛЬ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ У ФУНКЦІОНУВАННІ ФІНАНСІВ

Фінансова політика держави – це система державних заходів у сфері фінансової діяльності, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл і використання, з метою виконання державою її функцій [5].

Фінансова політика є складовою економічної політики держави. У ній конкретизуються головні напрями розвитку національного господарства, визначається загальний обсяг фінансових ресурсів, їх джерела та напрями використання.

Головне призначення фінансової політики – забезпечення відповідними фінансовими ресурсами реалізації фінансових програм соціально-економічного розвитку, зовнішньоекономічної діяльності.

Напрями фінансової політики на практиці відображаються у:

- фінансовому законодавстві;
- системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів;
- перерозподілі фінансових ресурсів між окремими верствами населення, галузями, регіонами;
- структурі доходів і видатків бюджетів.

Фінансова політика держави як макроекономічний механізм управління включає в себе стратегію й тактику управління.

Фінансова стратегія – дії держави щодо стратегічного розвитку її

фінансової системи; загальний напрям і методи досягнення поставленої мети, спрямована на вироблення цільових програм, для реалізації яких потрібні час і значні фінансові ресурси.

Фінансова тактика – поточна політика, спрямована на розв'язання конкретних завдань відповідного періоду, що випливають із розробленої фінансової стратегії.

Основні складові фінансової політики держави такі:

1. *Бюджетна політика* – діяльність державних органів влади і управління стосовно формування, виконання та регулювання державного бюджету країни з метою забезпечення соціально-економічного розвитку та стратегічних пріоритетів держави. Бюджетна політика виражається у формах і методах мобілізації бюджетних ресурсів та використанні їх на різні потреби держави (включно з податками і податковими пільгами, санкціями, бюджетними стимулами у вигляді дотацій та субвенцій), визначенні джерел фінансування бюджетного дефіциту, принципів взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи тощо.

2. *Податкова політика* характеризує діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави. Формуючи свою податкову політику, держава шляхом збільшення або скорочення частки податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення сприяє зростанню або спаду господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики.

3. *Грошово-кредитна політика* – комплекс дій і заходів держави у сфері грошового та кредитного ринків, наприклад, регулювання інфляції і курсу національної грошової одиниці, забезпечення своєчасних розрахунків шляхом регламентації функціонування банківської системи та стабільності грошового обігу через управління емісією, розширення безготівкових форм розрахунків банківських установ із фізичними особами у різних сферах їх обслуговування тощо. Основні складові грошово-кредитної політики: емісійна, цінова, валютна та безпосередньо кредитна політики.

4. Завдяки *митній політиці* держава захищає свої інтереси у сфері розширення чи скорочення експорту або імпорту, застосовуючи систему митних платежів або певний митний режим. Митна політика може реалізовуватися у формі протекціонізму (політики, спрямованої на захист та стимулювання розвитку вітчизняної економіки) і вільної торгівлі (політики, спрямованої на скасування обмежень у сфері зовнішньоекономічної діяльності) з використанням тарифних інструментів регулювання.

5. *Боргова політика* передбачає систему дій та заходів щодо уникнення і врегулювання боргових проблем держави, забезпечення чи відновлення її

платоспроможності та отримання максимального ефекту від фінансування за рахунок запозичених коштів. Боргова політика визначає межі та умови державного запозичення, співвідношення між його формами, кредиторами, а також порядок і механізм погашення боргу.

6. Головне завдання *інвестиційної політики* полягає у створенні привабливого інвестиційного середовища для пожвавлення інвестиційної діяльності та нарощування обсягів інвестицій у національну економіку.

Крім перерахованих вище самостійних складових, фінансова політика поєднує певні напрями державної діяльності у галузі страхування, соціальній сфері, сфері фінансового ринку та ін.

2.2. ДЖЕРЕЛА ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Джерела фінансового права – це форми встановлення і вираження (об'єктивізації) фінансово-правових норм, що видаються компетентними органами держави та місцевого самоврядування і становлять певну систему. Зважаючи на сучасні тенденції розвитку правотворення в Україні, норми фінансового права можуть міститися не лише в нормативно-правових актах, айв інших юридичних актах – рішеннях судів, нормативно-правових договорах. Тож форми об'єктивізації фінансово-правових норм можуть бути різні: відбиті в законі чи іншому нормативно-правовому акті, в актах вищих судових органів або виражені як результат договірної практики відповідних органів тощо. У зв'язку з цим потрібно говорити про формування сукупності правових актів, які слід розглядати джерелами фінансового права.

Джерела фінансового права мають такі ознаки: формальна визначеність, нормативність, загальнообов'язковість, юридична сила, загальновідомість, системність, видання уповноваженим органом (законність). Названі характеристики є загальними, вони однаковою мірою властиві й джерелам інших галузей права.

Джерела фінансового права можуть бути класифіковані підставами:

1. Залежно від того, які галузеві правові норми відбиті в певному акті, поділяємо на:

– *комплексні* – містять поряд із фінансово-правовими нормами і норми інших галузей права, і, відповідно, покликані врегульовувати не тільки фінансові, а й інші суспільні відносини;

– *галузеві* – містять винятково фінансово-правові норми.

2. За обсягом фінансово-правового регулювання: загального та інституційного характеру.

Джерела загального характеру містять норми з різних питань фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування, тоді як *джерела інституційного характеру* – норми, що стосуються регулювання окремих інститутів чи підгалузей фінансового права: бюджетного, податкового, валютного права тощо.

3. За часом дії поділяють на постійні та тимчасові.

Більшість джерел фінансового права мають *постійно діючий характер*. Вони втрачають чинність за умови набуття чинності іншим джерелом, яким скасовується дія попереднього. *Тимчасові* – діють у межах чітко визначеного періоду. Наприклад, Закон України «Про державний бюджет України» на відповідний рік.

4. Залежно від території їхньої дії. Структура системи джерел фінансового права зазвичай відображає форму державного устрою. Це означає, що положення органу, який приймає правовий акт, у системі державних органів визначає юридичну силу документа. Україна – унітарна держава, тому сукупність джерел буде визначатися цією обставиною, дією місцевого самоврядування. Можна виокремити джерела фінансового права з*агальнодержавної* та *місцевої дії*.

Розглядаючи це питання, необхідно акцентувати увагу на положенні, закріпленому в ч. 2 ст. 92 Конституції України, відповідно до якого виключно законами України встановлюються: Державний бюджет і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної, а також іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску і обігу державних цінних паперів, їх види і типи. Тому саме законам – нормативним актам, що мають вищу юридичну чинність, належить вирішальне значення у врегулюванні фінансових відносин, а всі інші (підзаконні) нормативні акти повинні бути видані виключно на підставі закону й обов'язково йому відповідати.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Охарактеризуйте сутність фінансової політики.
2. Поясніть регулюючий вплив фінансової політики на економіку країни.
3. Назвіть складові елементи фінансової політики.
4. З'ясуйте механізм реалізації фінансової політики.
5. Назвіть основні джерела фінансового права.

ТЕМА 3. ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ

Мета вивчення теми: визначити роль фінансового механізму у функціонуванні фінансів; вивчити організацію державного управління фінансами; зрозуміти роль і значення правового регулювання фінансової діяльності держави.

План:

3.1. Фінансовий механізм та його роль у реалізації фінансової політики

3.2. Роль фінансового права у забезпеченні фінансового механізму

Основні терміни та поняття: фінансовий механізм, фінансові методи, фінансові важелі, стимули та санкції. фінансове регулювання, нормативно-правове, організаційне та інформаційне забезпечення, фінансове законодавство.

3.1. ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ТА ЙОГО РОЛЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

Фінансова політика реалізовується за допомогою фінансового механізму.

Фінансовий механізм – сукупність фінансових методів і форм організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. У структурі фінансового механізму вирізняють п’ять взаємопов’язаних елементів: фінансові методи, фінансові важелі, правове забезпечення, нормативне забезпечення, інформаційне забезпечення.

Ф*інансовий метод* визначають як засіб впливу фінансових відносин на господарський процес. Дія фінансових методів виявляється в утворенні та застосуванні грошових фондів.

Фінансовий важіль – засіб дії фінансового методу. До фінансових важелів належать: прибуток, доходи, амортизаційні відрахування, фінансові санкції, відсоткові ставки з кредитів, депозитів, облігацій та ін.

Підсистема фінансового механізму – фінансове забезпечення є основною. Прийняття рішення щодо засобу фінансування передбачає функціонування другої системи фінансового регулювання. У свою чергу, правове, інформаційне забезпечення можна віднести до підсистеми фінансового регулювання, а саме, до адміністративних методів регулювання, фінансові методи та важелі – до економічних методів регулювання, рішення щодо застосування яких приймається на основі нормативного забезпечення.

Фінансовий механізм є мірою реалізації фінансової політики держави.

В сучасних умовах реформування економіки України відбувається вдосконалення фінансового механізму. Найважливішими проблемами, які вирішуються при цьому, є такі:

– забезпечення раціональних пропорцій розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту;

– забезпечення необхідних темпів економічного зростання;

– науково обґрунтоване фінансове планування і прогнозування обсягів централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів, їх розподілу і використання;

– підвищення результативності фінансового контролю;

– вдосконалення механізму дії фінансових важелів, стимулів і санкцій;

– адекватне нормативно-правове, інформаційне і організаційне забезпечення функціонування усього фінансового механізму.

Стан фінансового механізму та ступінь його довершеності залежать від удосконалення господарського механізму в цілому та окремих його елементів зокрема (механізму ціноутворення, механізму економічного стимулювання, кредитного механізму тощо).

3.2. РОЛЬ ФІНАНСОВОГО ПРАВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ

Забезпечення цілеспрямованого функціонування фінансового механізму і відповідно реалізації фінансової політики здійснюється за допомогою норм фінансового права.

Фінансова діяльність держави як діяльність уповноважених органів щодо утворення, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів потребує врегулювання прав, обов'язків та відповідальності суб'єктів, які беруть участь у такій діяльності. У цьому і полягає основне призначення фінансового права: за допомогою його норм формується правове поле для здійснення фінансової діяльності та реалізації фінансової політики.

Фінансове право – самостійна галузь публічного права, яка містить сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, котрі виникають у процесі створення, розподілу і використання фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їхніх завдань та функцій [4].

Норми фінансового права регулюють відносини, що виникають під час: становлення і функціонування бюджетної, податкової і грошово-кредитної систем; складання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів; розподілу доходів і видатків між ланками бюджетної системи; збирання податків та обов'язкових платежів з підприємств і організацій різних форм власності, а також населення; державного фінансування та кредитування; державного обов'язкового майнового й особистого страхування, державних позик та організації ощадної справи; регулювання грошово-кредитної та валютної систем. Врегульовуючи ці відносини, норми фінансового права закріплюють права та обов'язки державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та громадян.

Метод фінансово-правового регулювання – сукупність засобів впливу з боку держави на учасників фінансово-правових відносин. Основним методом фінансового права є *метод владних приписів,* який за своєю структурою є органічно цілісною системою безперервного впливу на учасників фінансово-правових відносин з метою реалізації ними своїх функцій.

Суб'єктами фінансового права виступають юридичні або фізичні особи, поведінка яких регулюється нормами фінансового права за наявності у них ознак правоздатності та дієздатності. Суб'єктами фінансового права є держава, адміністративно-територіальні утворення, юридичні особи (підприємства,

установи, організації усіх форм власності, громадські організації), тобто колективні суб'єкти, та громадяни (індивідуальні суб'єкти).

Держава як суб'єкт фінансового права виступає в особі уповноваженого органу державної влади або місцевого самоврядування. Це можуть бути органи загальної компетенції (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України) або органи спеціальної компетенції у сфері фінансової діяльності (Державне казначейство, Державна податкова служба, Національний банк тощо).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поясніть складові елементи фінансового механізму держави, дайте їм характеристику.
2. Назвіть об'єкти та суб'єктів управління фінансами.
3. Охарактеризуйте роль фінансового права у забезпеченні фінансового механізму.

ТЕМА 4. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА

Мета вивчення теми: з'ясувати економічну сутність і функції податків; вивчити складові податку та їхню характеристику; розкрити податкову систему і податкову політику держави; засвоїти класифікацію податків; зрозуміти організацію податкової роботи та діяльність державної податкової служби.

План:

4.1. Сутність та характеристика податків.

4.2. Податкова система і податкова політика держави.

Основні терміни і поняття: база оподаткування, загальнодержавні податки, місцеві податки і збори, непрямі податки, об'єкт оподаткування, податки, податкова політика, податкова система, податковий період, прямі податки, система оподаткування, ставка податку, суб'єкт податку.

4.1. СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОДАТКІВ

Податок – це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку.

Податок має такі характеристики (рис. 4.1).

Економічний зміст податків відображається взаємовідносинами суб'єктів господарювання та громадян, з одного боку, та держави – з іншого, з приводу формування державних фінансів. Загальним джерелом податкових надходжень є ВВП, який формує первинні грошові доходи основних учасників суспільного

виробництва і держави як організатора господарської діяльності у національному масштабі.

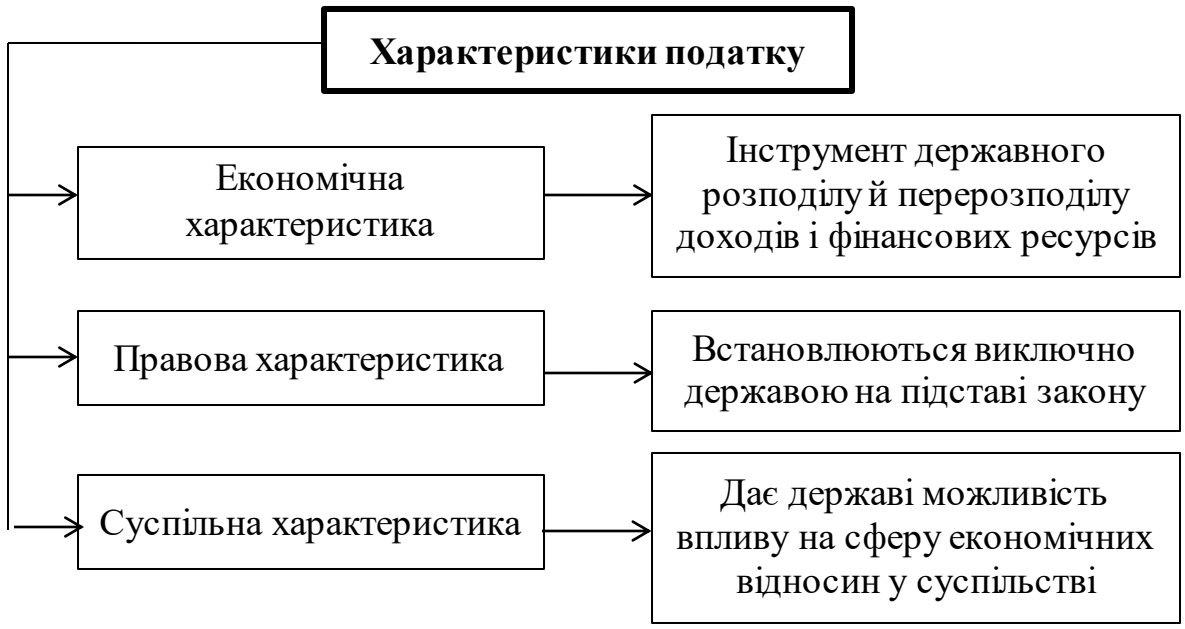

Рисунок 4.1 – Характеристики податку

Нижче подано характерні особливості податку , порівняно з іншими обов'язковими платежами:

– справляння на умовах безповоротності;

– односторонній характер встановлення;

– регулярність внесення;

– є виключно атрибутом держави;

– не має цільового призначення.

До основних елементів податку відносять:

1. *Суб'єкт оподаткування,* або платник податків, – фізична або юридична особа, на яку законом покладено обов'язок платити податок.

Носій податку – фізична чи юридична особа, що у кінцевому підсумку здійснює витрати зі сплати податку.

Суб'єкт оподаткування, чи платник, не завжди є дійсним його носієм, оскільки іноді податок перекладається на інших осіб, наприклад, щодо обкладення податком на додану вартість чи акцизним податком якого-небудь товару воно буде перекладене на споживачів шляхом надбавки до ціни. Якщо суб'єкт оподаткування може перекласти свій податок на іншого, то він уже не є носієм податку.

2. *Об'єкт оподаткування* – явище, предмет чи процес, внаслідок наявності яких сплачується податок (дохід, майно тощо). Об'єкт оподаткування вимірюється в одиницях оподаткування.

На практиці використовують два підходи до оцінки об'єкта: кількісний (натуральний) і грошовий.

3. *Джерело сплати податку* – дохід суб'єкта (прибуток, заробітна плата, відсоток, рента), з якого сплачується податок. За деякими податками об'єкт і джерело збігаються.

4. *База оподаткування* – законодавчо закріплена частина доходів чи майна платника податків (за вирахуванням пільг), яка враховується при розрахунку суми податку, тобто сума, з якої стягується податок.

5. *Ставка податку* – розмір податку на одиницю оподаткування. Залежно від побудови податків розрізняють тверді (абсолютна сума на одиницю об'єкта оподаткування) й часткові (визначається у частках до об'єкта оподаткування) ставки.

6. *Сфера дії податку* – сукупність носіїв податку, на яких у кінцевому підсумку лягає його тягар.

7. *Податкові пільги* – законодавчо закріплений перелік умов, за наявності яких платник податку зменшує податкові зобов'язання.

8. *Податковий період* – термін, протягом якого завершується процес формування податкової бази, остаточно визначається розмір податкового зобов'язання.

9. *Податкова квота* – частка податку в доході платника (сума доходу, яка перераховується в бюджет через податкову систему).

До функцій податків відносять такі:

1. Фіскальна функція – за допомогою цієї функції забезпечується фінансування державних витрат і реалізується головне суспільне призначення податків – формування фінансових ресурсів держави.

2. Розподільча (регулюючо-розподільча, економічна) функція – відбувається перерозподіл вартості національного доходу між державою та її суб'єктами, і через елементи податку, держава в змозі регулювати вартісні пропорції такого розподілу.

3. Соціальна функція полягає у підтримці соціальної рівноваги шляхом зміни співвідношення між доходами і витратами різних соціальних груп.

4. Функція державного регулювання проявляється через встановлення та зміну системи оподаткування, а також через вплив податків на різні сторони діяльності платників. З огляду не це податки можуть виконувати як стимулюючу (зменшення бази оподаткування, зниження ставок, пільги), так і стримуючу роль (акцизний податок на товари, які шкідливі для здоров'я).

5. Контрольна функція – платники податків повинні сплачувати податкові платежі своєчасно і в повному обсязі, що зумовлює необхідність створення та існування органів Державної податкової служби.

4.2. ПОДАТКОВА СИСТЕМА І ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

Податкова система складається з [4]:

– податкової політики держави;

– сукупності законодавчих та виконавчих органів влади;

– органів контролю, які забезпечують надходження податків у бюджет;

– платників податків.

Податкова система – сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів та інших обов'язкових платежів, до бюджетів усіх рівнів, форм і методів їх установлення, зміни, скасування, обчислення, сплати та стягнення, а також забезпечення відповідальності за вчинення правопорушень у сфері оподаткування, організація роботи по податковому контролю.

Діюча система оподаткування в Україні визначається Податковим кодексом України. Ставки, механізм стягнення податків, зборів та обов'язкових платежів, за виключенням мита, оскільки ці відносини регулюються митним законодавством не можуть бути встановлені та змінені іншими законами України, крім законів з питань оподаткування.

Зарахування загальнодержавних податків та зборів до державного і місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України. Установлення загальнодержавних податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом, забороняється.

Податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Успішність провадження податкової політики забезпечується поєднанням наступних критеріїв:

- *фіскальної достатності* – забезпечення податкових надходжень на оптимальному рівні відповідно до проголошеної економічної доктрини;
- *економічної ефективності* – визначається рівнем оподаткування доходів;
- *соціальної справедливості* – встановлення визначається за співвідношенням двох аспектів: скорочення реальних доходів платників податків і повернення конкретним платникам частки доходів у вигляді суспільних благ;
- *гнучкості* – зміни у динаміці виробництва та підприємницькій активності повинні призводити до зміни методів та форм державного регулювання у податковій сфері;
- *стабільності* – податкова система повинна будуватися на чіткому визначенні об'єктів оподаткування, їх обліку, а нормативи оподаткування або обов'язкових платежів не повинні змінюватися протягом бюджетного року, запровадження нових розмірів і нормативів оподаткування не має зворотної сили, а пільги за податками надаються з моменту введення закону про оподатковування в дію.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Розкрийте економічну сутність податків.

2. Зрозумійте роль податків у функціонуванні держави.

3. Поясніть, у чому полягають відмінності між податком і обов'язковим платежем.

4. Розкрийте функції податків.

5. Назвіть основні елементи податку.

6. Охарактеризуйте роль податкової політики.

7. Проаналізуйте структуру податкової системи України.

8. Назвіть принципи, на яких ґрунтується податкове законодавство України.

9. Назвіть загальнодержавні податки і збори в Україні.

ТЕМА 5. БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Мета вивчення теми: з'ясувати соціально-економічну сутність, необхідність та призначення бюджету; засвоїти склад доходів і видатків бюджету; вивчити сутність бюджетної системи та принципів її побудови.

План:

5.1. Економічна сутність та призначення бюджету.

5.2. Склад доходів і видатків бюджету.

5.3. Бюджетна система та принципи її побудови.

Основні терміни і поняття: бюджет держави, бюджетна політика, бюджетна стратегія, бюджетна тактика, бюджетний механізм, бюджетний устрій, доходи бюджету, видатки бюджету, бюджетне фінансування, міжбюджетні трансферти, бюджетний регламент, бюджетне регулювання.

5.1. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ БЮДЖЕТУ

Для виконання своїх функцій держава повинна мати достатні грошові фонди. Ці фонди вона формує шляхом перерозподілу ВВП. Найважливішим засобом, через який держава здійснює розподіл і перерозподіл ВВП, є *державний бюджет*.

Функціонування бюджету держави визначається такими причинами:

- існуванням товарно-грошових відносин;
- функціонуванням держави;
- потребами розширеного відтворення.

Бюджет держави як фінансовий план відіграє важливу роль у її діяльності. Він складається на рік і має силу закону. Визначає фінансові можливості держави й пріоритети, її роль і форми реалізації закріплених за нею функцій.

Бюджет держави містить дохідну і видаткову частини (табл. 5.1).

Економічна роль бюджету як самостійної категорії полягає у тому, що:

– він є системою всеохоплюючих перерозподільних відносин, пов'язаних з акумуляцією частини національного доходу у розпорядженні держави та використанні її на задоволення загальнодержавних потреб суспільства;

– за допомогою бюджету відбувається перерозподіл національного доходу між сферами суспільної діяльності, регіонами країни, галузями економіки й верствами населення;

Таблиця 5.1 – Механізм формування та використання державного фонду

Джерела формування		ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ	Напрями використання	
1	Податкові надходження		1	Економічна діяльність держави
2	Неподаткові надходження		2	Соціальна сфера і соціальний захист населення
3	Доходи від операцій з капіталом		3	Державне управління, правоохоронна діяльність
4	Бюджетні трансферти		4	Національна оборона
5	Цільові бюджетні фонди		5	Зовнішньоекономічна діяльність
			6	Обслуговування державного боргу

– пропорції бюджетного розподілу та перерозподілу вартості визначаються потребами розширеного відтворення в цілому й тими завданнями, що стоять перед суспільством на кожному історичному етапі його розвитку;

– у бюджеті знаходять своє відображення результати однієї з головних функцій держави – управління економікою, що являє собою взаємопов'язану систему адміністративних і економічних методів, за допомогою яких держава цілеспрямовано визначає процес розширеного відтворення;

– сфера бюджетних відносин і бюджетного розподілу займає центральне місце у складі державних фінансів, що обумовлено роллю бюджету порівняно з іншими ланками, бо з одного боку він є планом утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій держави, а з іншого боку, бюджет є формою утворення і використання централізованого (в межах держави або регіону) фонду грошових коштів, необхідних для забезпечення їх функціонування.

Роль бюджету у державі визначається насамперед тим рівнем забезпечення фінансовими ресурсами потреб економічного та соціального розвитку суспільства, який здійснюється на основі розподілу та перерозподілу ВВП.

На формування і використання бюджету впливають політичні, економічні та соціальні чинники. Державний бюджет виконує такі функції (табл. 5.2).

Фінансові відносини, що складаються у держави з підприємствами,

установами, населенням називаються **бюджетними відносинами.**

Специфіка бюджетних відносин полягає в тому, що вони є частиною фінансових відносин держави з підприємствами і населенням та:

– по-перше, виникають у розподільчому процесі, учасником якого є держава в особі відповідних органів влади;

– по-друге, пов'язані з формуванням і використанням централізованого фонду грошових коштів, що використовуються для забезпечення загальнодержавних потреб.

Таблиця 5.2 – Функції державного бюджету

Функції державного бюджету	Зміст функцій
Розподільча	Здійснюється розподіл і перерозподіл ВВП і національного доходу.
Регулювальна	А. Використовується державою для впливу на різні напрями економічної політики. Б. Держава впливає на процес відтворення робочої сили. В. Забезпечує соціальну політику держави.
Контрольна	Дає можливість знайти недоліки в управлінні фінансами, оцінити фінансові ресурси держави, проаналізувати пропорції розподілу бюджетних коштів, наскільки ефективно вони використовуються.

Державний бюджет України може включати дві складові:

– *загальний фонд бюджету*, за рахунок коштів якого забезпечується фінансування основних функцій та завдань держави і територіальних громад;

– *спеціальний фонд*, призначений для фінансування певних заходів, визначених законодавством.

Доходи загального фонду бюджету призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не спрямовуються на конкретну мету, а доходи спеціального фонду – лише для забезпечення фінансовими ресурсами конкретних заходів (цілей).

Підставою для створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету також є виключно Бюджетний кодекс та закон про Державний бюджет України.

Видаткову частину бюджету теж розподілено на дві складові:

- видатки загального фонду;
- видатки спеціального фонду.

Видатки загальною фонду фінансуються за рахунок доходів загального фонду бюджету і не мають конкретних (закріплених) джерел фінансування.

Видатки спеціального фонду фінансуються за рахунок цільових доходів.

5.2. СКЛАД ДОХОДІВ І ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ

Доходи бюджету – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ).

Склад доходів державного бюджету визначається Бюджетним кодексом України та законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Доходну частину бюджету розподілено на дві складові:

- доходи загального фонду;
- доходи спеціального фонду.

Доходами загального фонду державного бюджету вважаються усі доходи, які зараховуються при зарахуванні їх до бюджету та використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не призначені для спрямування до спеціального фонду бюджету на певні цілі.

Доходи спеціального фонду державного бюджету використовуються лише для фінансування конкретних цілей. Склад доходів спеціального фонду державного бюджету визначається законом про Державний бюджет України з урахуванням норм Бюджетного кодексу.

Згідно з Бюджетною класифікацією доходи бюджету класифіковано за такими розділами:

– податкові надходження;
– неподаткові надходження;
– доходи від операцій з капіталом;
– офіційні трансферти;
– цільові фонди.

1. Податкові надходження – це встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).

Принципи побудови податкової системи України, її склад визначено Податковим кодексом України.

2. Неподаткові надходження – платежі неподаткового характеру у вигляді доходів від власності та підприємницької діяльності, а також адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності та ін.

Неподаткові надходження в залежності від методів їхньої мобілізації об'єднуються у 4 групи:

1) доходи від власності та підприємницької діяльності **(**частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, та дивіденди (доход), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність; плата за розміщення тимчасово вільних коштів державного та місцевих бюджетів; інші надходження);

2) адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності (плата за ліцензії; виконавчий збір; державне мито; надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном; інші надходження);

3) інші неподаткові надходження (кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду; плата за адміністративні послуги; доходи від операцій з кредитування та надання гарантій; збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій; концесійні платежі та ін.);

4) власні надходження бюджетних установ **(**надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством; плата за оренду майна бюджетних установ; надходження від реалізації майна; інші джерела власних надходжень бюджетних установ).

3. Доходи від операцій з капіталом – це доходи бюджету у вигляді надходжень від продажу основного капіталу (від реалізації безгосподарного майна, валютних цінностей, скарбів та ін.), державних запасів товарів, землі та нематеріальних активів.

4. Офіційні трансферти. *Трансферти* – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

5. Цільові фонди. Існування цільових фондів пов'язане з вирішенням певних соціально-економічних завдань шляхом формування більш мобільної ресурсної бази, оскільки використання цих фінансових коштів не потребує затвердження законодавчими органами влади (надходження до Фонду соціального захисту інвалідів; цільові фонди, утворені органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади).

5.3. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА ТА ПРИНЦИПИ ЇЇ ПОБУДОВИ

Відповідно до Бюджетного кодексу бюджетна система України – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів (рис. 5.1.).

Державний бюджет України – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами державної влади протягом бюджетного періоду.

Місцевий бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються відповідно органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

До місцевих бюджетів належать обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

Бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах).

Усі бюджети України від державного до сільського в сукупності складають зведений бюджет України.

Зведений бюджет є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного та соціального розвитку держави.

Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України та зведених бюджетів областей, міста Києва.

Законодавчими органами влади зведений бюджет не затверджується.

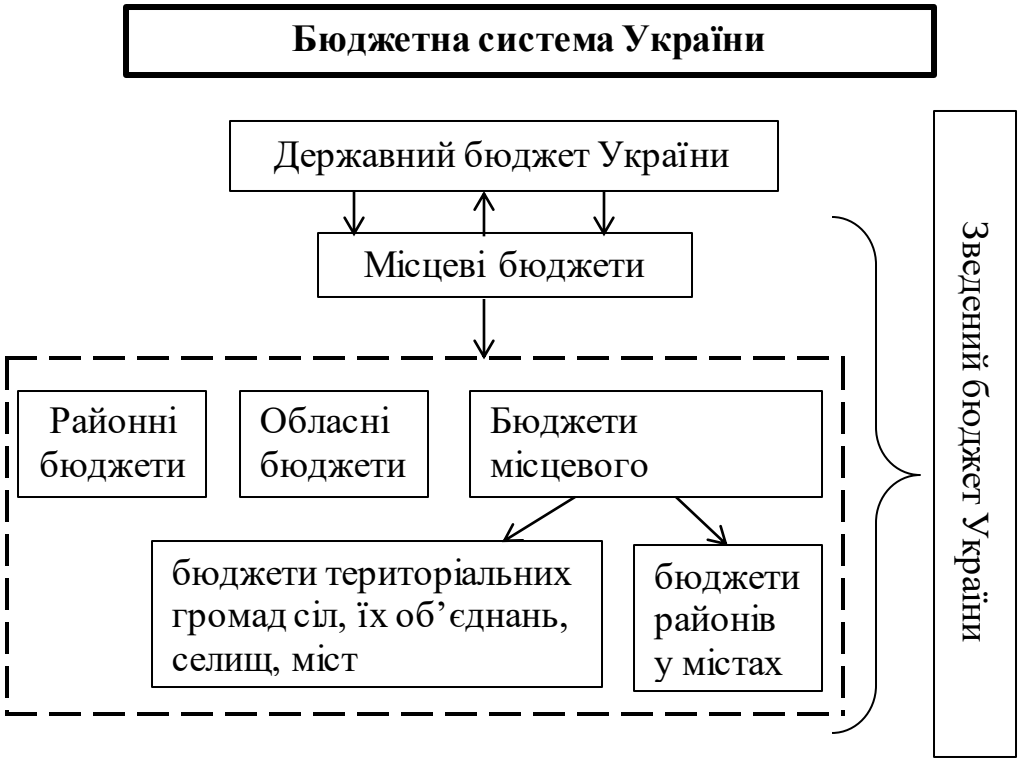

Рисунок 5.1 – Бюджетна система України

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Зведений бюджет району включає показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району.

Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. Якщо місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району у місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

Показники бюджетів об'єднань територіальних громад, що створюються згідно із законом, включаються до відповідних зведених бюджетів.

Місцеві бюджети своїми доходами та видатками входять до складу зведеного бюджету і не входять до складу Державного бюджету.

Побудова бюджетної системи України ґрунтується на таких принципах: принцип єдності бюджетної системи; принцип збалансованості; принцип повноти; принцип обґрунтованості; принцип самостійності; принцип ефективності; принцип субсидіарності; принцип цільового використання бюджетних коштів; принцип справедливості і неупередженості; принцип публічності та прозорості.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення сутності поняття бюджету як економічної категорії.
2. Назвіть, які функції виконує Державний бюджет.
3. Проаналізуйте доходи бюджету, видатки і витрати бюджету.
4. Поясніть, що ви розумієте під бюджетною політикою.
5. З'ясуйте, у чому полягає сутність бюджетного механізму.
6. Дайте визначення бюджетної системи.
7. Охарактеризуйте форми бюджетного фінансування.
8. Охарактеризуйте зміст бюджетного процесу.

ТЕМА 6. БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА

Мета вивчення теми: з'ясувати соціально-економічну сутність бюджетної політики; засвоїти завдання, які виконує бюджетна політика; ознайомитися з особливостями бюджетної політики в умовах воєнного стану.

План:

6.1. Сутність бюджетної політики

6.2. Бюджетна політика України в умовах воєнного стану

Основні терміни і поняття: бюджетна політика, бюджет, концепція розвитку бюджету, бюджетні ресурси, система оподаткування, фінансовий сектор.

6.1. СУТНІСТЬ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

Бюджетна політика представляє собою сукупність економічних і адміністративних заходів, що застосовує держава з метою стабілізації та підвищення ефективності національної економіки, використовуючи, головним чином, бюджетні та податкові механізми.

В Україні бюджетна політика економічного зростання є основою розвитку держави, зростання добробуту населення, утвердження нових соціальних стандартів.

Саме за допомогою бюджетної політики держава здійснює відповідний комплекс заходів, спрямованих на реалізацію своїх функцій через бюджет. Для цього вона використовує свої повноваження та конкретні інституції, які дають змогу управляти відносинами з громадянами, суб'єктами господарювання, субнаціональними державними й муніципальними утвореннями, а також з іноземними державами та міждержавними інституціями.

Відповідно до змісту бюджетної політики, вітчизняною наукою сформульовані найважливіші її завдання:

− розробка науково-обґрунтованої концепції розвитку бюджету як важливого інструменту регулювання соціально-економічних процесів. Вона формується на основі вивчення потреб сучасного стану суспільного розвитку, всебічного аналізу стану розвитку економіки і соціальної сфери глобальних тенденцій соціально-економічного розвитку та стратегічних пріоритетів держави;

− визначення основних напрямів мобілізації та використання бюджетних ресурсів на перспективу і поточний період; при цьому виходять із шляхів досягнення поставлених цілей, передбачених економічною політикою, враховуючи зовнішні і внутрішні чинники, можливості зростання бюджетних ресурсів;

− здійснення практичних дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей.

6.2. БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Для посилення бюджетної політики під час воєнного стану життєво важливим є впровадження ефективних механізмів державної підтримки бізнесу для сприяння післявоєнному відновленню економіки.

В умовах надзвичайного стану влада внесла корективи в систему оподаткування та фінансовий сектор. Окремим фізичним особам, підприємцям та платникам податків було надано можливість добровільно сплачувати єдиний податок, а для деяких платників було знижено ставку податку. Крім того, підприємствам було дозволено перейти на спрощений режим збору податків та подання звітності, що призвело до звільнення від сплати податку на прибуток

підприємств та ПДВ. На жаль, ці податкові пільги призвели до зменшення надходжень до бюджету та збільшення дефіциту бюджету в Україні. Для вирішення цієї проблеми державний бюджет підтримується іноземною допомогою у вигляді грантів і кредитів, а також участю Національного банку України в закупівлі державних цінних паперів. Тим не менш, конфлікт, що триває, потребує додаткових джерел фінансування всередині країни, що спонукає до запровадження надзвичайних фіскальних інструментів для отримання доходів та покриття необхідних видатків [9].

Основна увага в бюджетній політиці України має бути зосереджена на оборонних видатках та розвитку військового озброєння і техніки. Крім того, необхідно збільшити інвестиції в інфраструктуру, особливо на територіях, що постраждали від збройного конфлікту. Сприяння розвитку малих і середніх підприємств зменшить залежність від імпорту та забезпечить використання місцевих ресурсів. Крім того, необхідно створити програми соціального захисту для ветеранів війни та маргіналізованих груп населення. Ресурси мають бути спрямовані на науково-дослідні та дослідно-конструкторські ініціативи, пов'язані з оборонними технологіями та економічною конкурентоспроможністю. Для досягнення цих цілей необхідно ефективно управляти бюджетними ресурсами, здійснювати моніторинг та аналіз витрат і забезпечувати прозорість фінансового менеджменту. Необхідно боротися з тіньовою економікою та збільшувати оборотні активи для збільшення бюджетних надходжень. Урядові програми та ініціативи повинні регулярно оцінюватися для визначення їхньої ефективності, а бюджетні асигнування мають бути виваженими. Для запобігання корупції життєво важливо забезпечити прозорість в управлінні державними закупівлями. Співпраця з глобальними союзниками, такими як Міжнародний валютний фонд, Європейський Союз та Сполучені Штати, може забезпечити фінансову та технічну допомогу для модернізації економічних систем та реформ [10].

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Охарактеризуйте бюджетну політику України.
2. Дайте визначення основним завданням, які здійснює бюджетна політика.
3. Назвіть основні проблеми, які існують при впровадженні бюджетної політики.
4. Охарактеризуйте вплив воєнного стану на формування бюджетної політики.
5. Дайте оцінку співпраці України з міжнародними партнерами на стан фінансового сектора.

ТЕМА 7. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ

Мета вивчення теми: з'ясувати поняття стану бюджетного фонду та дефіциту бюджету; засвоїти основні концепції збалансованості бюджету; вивчити методи фінансування бюджетного дефіциту та шляхи його скорочення.

План:

7.1. Дефіцит бюджету та причини його виникнення.
7.2. Джерела фінансування бюджетного дефіциту.
7.3. Методи обмеження та напрями скорочення дефіциту бюджету.

Основні терміни і поняття: бюджетний дефіцит, бюджетний профіцит, баланс бюджету, державний борг, дефіцитне фінансування, монетизація бюджетного дефіциту, секвестр бюджету, фінансування бюджету, сеньйораж.

7.1. ДЕФІЦИТ БЮДЖЕТУ ТА ПРИЧИНИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ

Рух коштів фонду держави відображається в основному фінансовому плані України. Таким чином, державний бюджет, як і всі інші фінансові плани, має бути збалансованим, тобто обсяг доходів повинен дорівнювати обсягу видатків.

У процесі збалансування бюджету шляхом зіставлення його дохідної і видаткової частин визначаються показники стану бюджету (табл. 6.1).

Таблиця 7.1 – Показники стану державного бюджету

Показники	Зміст показників
1. Показник рівноваги доходів і видатків	Достатність дохідних джерел для фінансування потреб держави у плановому році
2. Бюджетний профіцит	Відносний показник, який свідчить про перевищення доходів над видатками
3. Показник бюджетного дефіциту	Перевищення передбачених у бюджеті видатків над постійними доходами (податки, збори й обов'язкові платежі)

Показники дефіциту (як і профіциту) розраховуються під час складання бюджету, записуються окремим рядком у законі про Державний бюджет України на плановий рік.

Фінансова теорія передбачає *три класичних концептуальних підходи до збалансування державного бюджету,* кожен з яких має характерні риси та економічні наслідки:

1) збалансування на щорічній основі;
2) збалансування в ході економічного циклу;
3) збалансування на основі функціонування фінансів.

Збалансування бюджету на щорічній основі означає, що витрати держави мають вирівнюватися з доходами у межах кожного року. Такий підхід є найбільш доцільним і обґрунтованим.

Концепція збалансування бюджету на циклічній основі частково усуває проблеми, що виникають у процесі збалансування на щорічній основі і характеризуються протилежними підходами. Відповідно до цієї концепції уряд балансує бюджет не щорічно, а в межах економічного циклу, реалізуючи при цьому засади антициклічної політики. Зокрема, під час падіння виробництва для стимулювання ділової активності і підприємництва держава зменшує податки і збільшує державні закупівлі (видатки), цілеспрямовано збільшуючи дефіцит. Протягом інфляційного піднесення держава підвищує податки і скорочує державні витрати, що дає можливість вилучити з обігу частину грошової маси, створити бюджетний надлишок, за допомогою якого можна буде покрити державні борги, що з'явилися в період спаду.

Збалансування бюджетів на основі функціонування фінансів передбачає підпорядкування збалансування як на щорічній, так і на циклічній основі питанням стабілізації та оздоровлення економіки. Отже, макроекономічна стабілізація є кінцевою метою бюджетної політики, а державний бюджет — інструмент її досягнення. Ця концепція допускає можливість існування дефіцитного бюджету, якщо такий дефіцит є необхідною умовою стабілізації економіки.

У цілому основною причиною виникнення бюджетного дефіциту є випередження темпів зростання бюджетних видатків порівняно зі зростанням доходів бюджету.

Розрізняють об'єктивні (або вимушені) та суб'єктивні (невимушені або свідомі) причини дефіциту бюджету.

До об'єктивних причин належать наявність надзвичайних обставин, а саме: війни, епідемії, стихійні лиха тощо); необхідність здійснення великих державних вкладень у розвиток економіки з метою її структурної перебудови; необхідність підвищення рівня доходів громадян у зв'язку з відставанням їхнього обсягу від прожиткового мінімуму та ін.).

До *суб'єктивних причин*, пов'язаних з невимушеними, свідомими діями держави, у результаті яких виникає бюджетний дефіцит, належать: кризові явища в економіці, її розвал, що супроводжується скороченням обсягів валового внутрішнього продукту, різким зниженням ефективності виробництва, інфляційними процесами; неефективність внутрішніх та зовнішніх фінансово-кредитних зв'язків; наявність значного тіньового сектору в економіці та низька податкова дисципліна; значне зростання і нераціональна структура бюджетних видатків; надмірне зростання соціальних видатків порівняно з темпами зростання валового внутрішнього продукту; надмірні витрати на утримання апарату управління; корупція в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування, судової влади та правоохоронних органах.

7.2. ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ

Фінансування бюджету – надходження та витрати у зв'язку зі зміною обсягу боргу.

Міжнародний валютний фонд пропонує для використання дві класифікації фінансування: за типом кредитора і за типом боргового зобов'язання (табл. 6.2). Аналогічні класифікаційні ознаки встановлені також Бюджетним кодексом України.

Таблиця 7.2 – Класифікація фінансування бюджету: підхід МВФ [4]

Фінансування за типом кредитора	Фінансування за типом боргового зобов'язання
1. Внутрішнє фінансування: – від інших суб'єктів сектору державного управління; – від органів грошово-кредитного регулювання; – від депозитних банків; – інше внутрішнє фінансування. 2. Зовнішнє фінансування: – від міжнародних інститутів розвитку; – від іноземних урядів; – інші запозичення за кордоном; – зміни готівки, депозитів і цінних паперів, які утримуються з метою управління ліквідністю.	1. Довгострокові облігації. 2. Короткострокові облігації та векселі. 3. Інші довгострокові позики. 4. Інші довгострокові позики й аванси. 5. Інші зобов'язання. 6. Зміни залишків готівки, депозитів і цінних паперів, які уряд утримує з метою управління ліквідністю.

Джерела фінансування бюджетного дефіциту класифікуються за:

1) способом залучення;

2) характером впливу на інфляційні процеси;

3) рівнем управління.

1. За способом залучення джерела фінансування бюджетного дефіциту поділяють на емісійні і неемісійні. Емісійні джерела пов'язані з додатковим залученням грошової маси для покриття державних видатків і супроводжуються емісією грошей. Неемісійні джерела відображають взаємовідносини між державою як позичальником і юридичними та фізичними особами, урядами інших країн та міжнародними фінансовими організаціями як кредиторами і не мають безпосереднього відношення до емісії грошей.

2. За характером впливу на інфляційні процеси джерела фінансування дефіциту бюджету бувають інфляційні й неінфляційні. Інфляційним джерелом виступає монетизація дефіциту, яка відбувається за надання урядові позик центрального банку, а також завдяки додатковій емісії грошей. Неінфляційні джерела суттєво не впливають на інфляційні процеси і включають запозичення

на внутрішніх і зовнішніх фінансових ринках, залишки бюджетних коштів, трансферти, накопичення заборгованості.

3. За рівнями управління розрізняють центральні і місцеві джерела фінансування бюджетного дефіциту.

Можливі три варіанти фінансування бюджетного дефіциту (рис. 7.1).

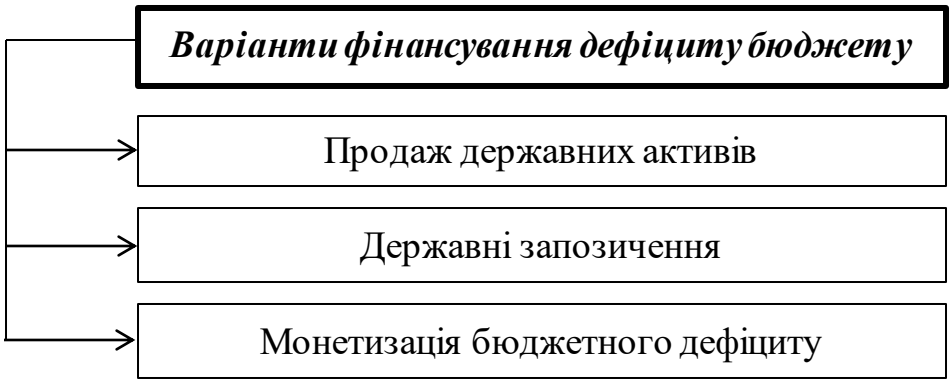

Рисунок 7.1 – Основні варіанти фінансування бюджетного дефіциту

Продаж державних активів для покриття дефіциту бюджету характерно для перехідних економік.

Державні запозичення є найпоширенішим методом покриття бюджетного дефіциту та здійснюється у вигляді зовнішнього та внутрішнього фінансування.

Монетизація бюджетного дефіциту використовується тоді, коли за наявності дефіциту держава має великий зовнішній борг і залучення зовнішніх позик неможливе.

7.3. МЕТОДИ ОБМЕЖЕННЯ ТА НАПРЯМИ СКОРОЧЕННЯ ДЕФІЦИТУ БЮДЖЕТУ

У світовій практиці одним із найважливішим методом боротьби з хронічними дефіцитами є застосування спеціальних фіскальних правил. Ці правила набувають законодавчих норм, процедур бюджетного процесу і граничних показників.

Усі правила можна об’єднати у три групи (рис. 7.2).

Проте у сфері фіскальних правил немає уніфікованих вимог. Так, в країнах ЄС правове регламентування дефіцитного бюджету включає:

– маастрихтські критерії (державний борг не повинен перевищувати 60 % ВВП, бюджетний дефіцит – 3% ВВП.);

– фінансові санкції за їх порушення;

– моніторинг з боку Єврокомісії;

– процедуру надмірного дефіциту, за результатом якої можуть вживатися санкції до країн – порушниць маастрихтських критеріїв.

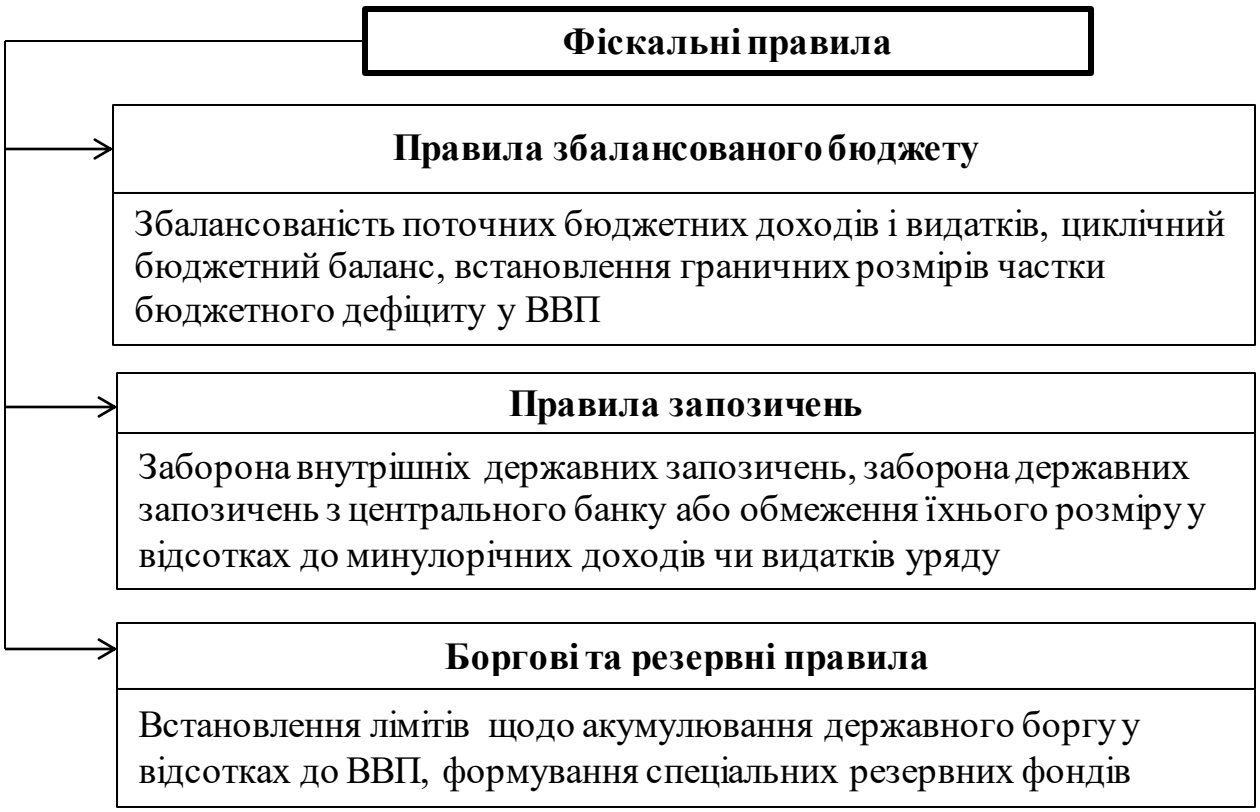

Рисунок 7.2 – Фіскальні правила для подолання дефіциту бюджету

Для боротьби з бюджетним дефіцитом для України актуальним є розроблення оптимальної моделі фіскального правила, яка базувалася б на таких позиціях:

- вибір виду фіскального правила;
- постановку загальної мети введення фіскального правила;
- встановлення строків досягнення поставлених завдань;
- визначення нормативно-правового інструменту, який закріпить правило і регламентуватиме його застосування;
- деталізацію суб'єктів щодо яких застосовується фіскальне правило;
- встановлення граничних значень для конкретних контрольних показників;
- розроблення санкцій за порушення правила.

Одним із тактичних загальноприйнятих у світовій практиці методів боротьби з бюджетним дефіцитом вважається застосування механізму секвестру видатків бюджету – пропорційне зниження бюджетних видатків за всіма статтями бюджету, крім захищених.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поясніть, що означає поняття «бюджетний профіцит».
2. Охарактеризуйте форми бюджетного профіциту.

3. Поясніть сутність поняття «бюджетний дефіцит».

4. Назвіть причини виникнення бюджетного дефіциту.

5.Поміркуйте, що таке фіскальні правила, і яка їхня роль у боротьбі з бюджетним дефіцитом.

6. Назвіть фіскальні обмеження, встановлені Бюджетним кодексом України, та їхні недоліки.

ТЕМА 8. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ

Мета вивчення теми: з'ясувати економічну природу та роль державного кредиту; вивчити форми державного кредиту та класифікацію державних позик.

План:

8.1. Державний кредит та державні запозичення.

8.2. Класифікація державних запозичень.

Основні терміни і поняття: державний кредит, державні позики, облігація.

8.1. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ ТА ДЕРЖАВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Державний кредит – це сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями і приватними особами) з приводу мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі, тобто на умовах зворотності, строковості і платності, в процесі формування загальнодержавного фонду фінансових ресурсів, в яких держава може виступати як позичальник, кредитор або гарант.

Метою запозичення коштів може бути:

– покриття бюджетного дефіциту;

– регулювання грошового обігу;

– залучення коштів для інвестиційних програм тощо.

Варто зазначити, що між державним і банківським кредитом є суттєві відмінності, а саме:

1) банківський позиковий фонд використовується для кредитування підприємств з метою забезпечення безперебійності процесу розширеного відтворення чи приватних осіб для вирішення тимчасових індивідуальних фінансових проблем. Коли мова йде про державний кредит, то отримані через державну позику кошти надходять у розпорядження органів державної влади, перетворюючись у додаткові фінансові ресурси держави;

2) характерною ознакою банківського кредитування суб'єктів господарювання є використання позикового фонду з метою збільшення вартості

додаткового продукту, що є джерелом погашення кредиту і виплати відсотків за ним. У випадку державного кредиту кошти використовуються, як правило, на покриття бюджетного дефіциту. Джерелом погашення державних позик і виплати відсотків за ними є кошти бюджету;

3) у випадку банківського кредиту у ролі позичальника і платника виступає одна і та сама юридична чи фізична особа. Особливістю державного кредиту є те, що безпосереднім позичальником є держава в особі органів державної влади, а виплати кредиторам (власникам державних цінних паперів) забезпечуються переважно за рахунок бюджетних надходжень.

Державний кредит виконує такі функції фінансів: розподільну, регулюючу і контрольну.

Державний кредит поділяється на внутрішній і міжнародний державний кредит, кожен із яких має свої особливості і форми вияву [4].

Форми внутрішнього державного кредиту: державні позики; використання частини вкладів населення в ощадних установах; грошово-речові лотереї; використання коштів державного позикового фонду.

Форми міжнародного державного кредиту: зовнішні державні позики, забезпечені випуском цінних паперів; позики, що надаються на підставі угод на двосторонній основі; позики міжнародних фінансових інституцій; державні гарантії.

8.2. КЛАСИФІКАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ.

Запозичення можна класифікувати таким чином:

1. Залежно від місця розміщення запозичень їх поділяють на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні запозичення здійснюються на внутрішньому фінансовому ринку (надаються юридичними і фізичними особами даної країни та нерезидентами).

Зовнішні – надходять ззовні від урядів, юридичних і фізичних осіб інших країн, міжнародних організацій і фізичних інституцій.

Оформлення державних внутрішніх запозичень в Україні в основному здійснюється за допомогою двох видів цінних паперів – облігацій та казначейських зобов'язань (векселів).

2. За правом емісії розрізняють державні та місцеві позики.

Державні позики здійснюються центральними органами влади та управління. Надходження від них спрямовуються у центральний бюджет.

Місцеві позики здійснюються місцевими органами управління і спрямовуються у відповідні місцеві бюджети. Органи місцевого самоврядування проводять запозичення на будівництво доріг, охорону навколишнього середовища та фінансування інших заходів, у яких зацікавлена територіальна громада.

3. За характером використання цінних паперів розрізняють ринкові та

неринкові позики. Облігації (казначейські зобов'язання) ринкових позик вільно купуються, продаються і перепродаються на ринку цінних паперів. Неринкові позики не передбачають виходу цінних паперів на ринок, тобто їх власники не можуть їх перепродати.

4. Залежно від забезпеченості державні позики поділяються на заставні та беззаставні.

5. За ознакою утримувачів цінних паперів розрізняють такі, що реалізуються тільки серед населення, реалізуються тільки серед юридичних осіб та універсальні, тобто передбачені для розміщення як серед фізичних, так і серед юридичних осіб.

6. Відповідно до терміну погашення заборгованості розрізняють короткострокові (термін погашення до 1 року), середньострокові (від 1 до 5 років), довгострокові (понад 5 років).

7. За формою виплати доходу державні позики поділяються на процентні, виграшні, процентно-виграшні, безпроцентні (цільові) та дисконтні (з нульовим купоном).

8. За характером погашення заборгованості розрізняють два його варіанти: одноразова виплата і виплата частинами.

9. За методом розміщення запозичення можуть бути добровільні, примусові або такі, що розміщуються по підписці.

10. Залежно від зобов'язань держави щодо погашення боргу розрізняють позики з правом і без права довгострокового погашення. Право довгострокового погашення дає змогу державі враховувати ситуацію на фінансовому ринку.

11. За правовим оформленням розрізняють облігаційні та безоблігаційні державні позики.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Висвітліть сутність поняття «державний кредит».
2. Поясніть, чим зумовлена об'єктивна необхідність державного кредиту.
3. Охарактеризуйте основні функції, які виконує державний кредит.
4. Назвіть форми державного кредиту.
5. Назвіть суб'єктів державно-кредитних відносин.
6. Поясніть, за якими ознаками класифікуються державні позики.

ТЕМА 9. ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

Мета вивчення теми: засвоїти сутність та соціально-економічні наслідки державного боргу; зрозуміти механізм управління державним боргом.

План:

9.1. Державний борг: сутність та оцінка.

9.2. Методи управління державним боргом.

Основні терміни і поняття: державний борг, внутрішній державний борг, зовнішній державний борг, поточний державний борг, капітальний державний борг, управління державним боргом, обслуговування державного боргу, погашення державного боргу, реструктуризація.

9.1. ДЕРЖАВНИЙ БОРГ: СУТНІСТЬ ТА ОЦІНКА

Державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Державний борг країни поділяється на дві частини: внутрішній і зовнішній.

Внутрішній державний борг – це заборгованість перед вітчизняними кредиторами: юридичними та фізичними особами; комерційними банками; органами управління, а також за позиками, здійсненими за безумовної гарантії уряду для забезпечення фінансування загальнодержавних потреб.

Загальна сума внутрішнього державного боргу поділяється на дві частини:

1. Монетизований борг, який складається з боргів держави комерційним банкам, як основним утримувачам державних цінних паперів. Сума монетизованого боргу складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави, включаючи видані гарантії за кредитами.

2. Немонетизований борг, який складається:

– з невиконаних державою фінансових зобов'язань перед населенням за соціальними виплатами, передбаченими чинним законодавством (заборгованість по виплаті пенсій, стипендій, заробітної плати та ін.);

– із заборгованості реальному сектору економіки (заборгованість по державних замовленнях, наданню послуг державними установами та ін.).

Зовнішній державний борг – це заборгованість держави іноземним кредиторам.

В Україні величина державного боргу регулюється законодавчо.

Граничні розміри державного боргу України, його структуру, джерела і строки погашення встановлює Верховна Рада України одночасно з прийняттям закону «Про Державний бюджет України на відповідний рік».

Оцінка державного боргу може здійснюватися за такими показниками:

1. Відношення державного боргу до ВВП.

2. Борг на душу населення.

3. Відношення державного боргу до індивідуальних доходів працездатного населення.

4. Відношення приросту боргу до приросту доходів населення, у %.

5. Відношення обсягів річних запозичень до видатків розвитку державного і зведеного бюджетів.

6. Частка боргових зобов'язань перед резидентами та нерезидентами у складі боргу.

9.2. МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ.

Управління державним боргом включає декілька напрямів:

- формування боргової стратегії, націленої на обґрунтованість рівня державного боргу і досягнення збалансованої його структури;
- мобілізацію коштів з метою забезпечення фінансування програм, не перекритих іншими джерелами (крім пов'язаних з державним боргом);
- організацію раціонального використання мобілізованих ресурсів;
- здійснення сприятливого за умовами і строками як для держави, так і для кредиторів погашення одержаних в борг коштів;
- погашення державного боргу;
- організацію обслуговування державного боргу у розмірах і структурі, узгоджених з кредиторами.

Методи управління державним боргом є такими:

– рефінансування;
– конверсія;
– консолідація;
– уніфікація;
– обмін за регресивним співвідношенням;
– відстрочка погашення;
– реструктуризація;
– анулювання боргу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поміркуйте, що таке державний борг.

2. З'ясуйте соціально-економічні наслідки державного боргу.

3. Поясніть, у чому полягає сутність системи управління державним боргом.

4. Назвіть методи управління державним боргом.

ТЕМА 10. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ. ФІНАНСОВЕ ВИРІВНЮВАННЯ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутність і значення місцевих фінансів в економічному розвитку; вивчити функції та принципи організації місцевих фінансів; засвоїти роль бюджетного федералізму та його значення у покращенні якості суспільних послуг.

План:

10.1. Місцеві фінанси, їх суть і значення в економічному розвитку.

10.2. Місцеві бюджети, їх доходи і видатки.

Основні терміни і поняття: місцеві фінанси, функції місцевих фінансів, місцеві бюджети, власні і закріплені доходи місцевих бюджетів, місцеві податки і збори, цільові фонди місцевого самоврядування, комунальний кредит, місцеві позики, бюджетна децентралізація, фінансове вирівнювання.

10.1. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ, ЇХ СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ

В Україні формування місцевих фінансів почалося після отримання Україною незалежності. Формами місцевих фінансів є фінанси територіальної громади, фінанси областей, міст, районів, сіл і селищ.

Ключове питання, яке треба розв'язати, перш ніж будувати місцеві фінанси, – це визначення меж між завданнями, які має розв'язувати центральна влада, і тими, що покладаються на місцеві органи влади. Найскладніше питання – визначення переліку функцій і завдань, які покладаються на місцеві органи влади.

Зазначимо, що завдання та функції місцевих органів влади може бути розділено на дві основні групи:

– завдання та функції, які передано місцевим органам влади в межах місцевих інтересів і вони є їхньою невід`ємною власною компетенцією;

– завдання та функції доручені місцевим органам влади центральною владою, або так звані делеговані повноваження.

Завдання або функції мають покладатися на той рівень влади, який їх виконає краще, економніше й ефективніше. Це – соціальне обслуговування, початкова і середня освіта, охорона здоров`я, дороги місцевого значення, ветеринарна допомога, благоустрій, догляд за бідними та сиротами, житлово-комунальне господарство, житлове будівництво, водозабезпечення, теплове господарство, міські електричні мережі, економічна інфраструктура, працевлаштування безробітних, перепідготовка кадрів з метою працевлаштування, збирання та утилізація сміття, екологічні проблеми, організація землекористування та інші витрати.

Перелік доручених справ або делегованих повноважень визначає центральна влада. Він встановлюється в законодавчому акті. Для виконання делегованих повноважень орган, який їх визначає, передає місцевим органам влади відповідні фінансові ресурси, тобто компенсує витрати місцевих органів влади.

Місцеві фінанси – це система формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних так і делегованих.

Основні форми впливу місцевих органів влади, їхніх фінансів на економіку та соціальну сферу держави полягають у такому:

1. Держава і місцеве самоврядування розподіляють між собою функції соціально-економічного регулювання, які забезпечують фінанси місцевих органів влади. Місцеві органи влади встановлюють певні правила поведінки суб'єктів господарювання в межах своєї компетенції.

2. Місцеві фінанси є фіскальним інструментом, що дає змогу забезпечувати за допомогою ресурсів вирішення завдань, що покладаються на місцеві органи влади.

3. Місцеве самоврядування, як і держава, – інструмент, який надає громадські послуги. Держава й місцеве самоврядування розподіляють між собою завдання й відповідальність за надання громадянам країни громадських послуг, що залежить від стану їхніх фінансів.

4. Місцеві фінанси є інструментом забезпечення економічного зростання. Це здійснюється через капітальні витрати, діяльність на ринку позикового капіталу, нерухомості, землі.

Отже, фінанси органів місцевого самоврядування – інструмент забезпечення частини функцій, які виконує держава, тобто справжнє здійснення місцевого самоврядування залежить від його матеріального та грошового забезпечення. Тому законодавство визначило фінансово-економічну базу місцевого самоврядування, до якої належить:

- природні ресурси, якими розпоряджаються ради народних депутатів базового рівня;
- місцеве господарство, комунальна й інші власності, що є джерелом надходження доходів місцевого самоврядування й задоволення соціально-економічних потреб населення;
- фінансові ресурси (місцеві бюджети, позабюджетні кошти, кошти територіальних громад).

10.2. МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ, ЇХ ДОХОДИ І ВИДАТКИ

Місцеві бюджети об'єднують фонди фінансових ресурсів, що мобілізуються й витрачаються на відповідній території. На їх формування найбільший вплив мають економічні та політичні фактори.

При дослідженні проблем місцевих бюджетів їх треба розглядати у двох аспектах:

1) як організаційну форму мобілізації частини фінансових ресурсів у розпорядження місцевих органів самоврядування;

2) як систему фінансових відносин, що складаються:

- між місцевими бюджетами й господарськими структурами, що функціонують на відповідній території;
- між бюджетами й населенням даної території;
- між бюджетами різних рівнів із перерозподілу фінансових ресурсів;
- між місцевими бюджетами та державним бюджетом.

Як організаційна форма мобілізації доходів і здійснення витрат місцевими органами самоврядування, місцеві бюджети – це балансові розрахунки, які відповідають вимогам складання балансів, тобто вони мають дохідну й витратну частини, принципи збалансування тощо. Тому можна стверджувати, що місцеві бюджети – це балансові розрахунки доходів і витрат, які мобілізуються й витрачаються на відповідній території.

Згідно з прийнятим у 2010 році Бюджетним кодексом України та закріпленими Конституцією України нормами до місцевих бюджетів віднесено обласні бюджети; районні бюджети; бюджети місцевого самоврядування.

Місцевий бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються відповідно органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Тобто, місцеві бюджети – це фонди фінансових ресурсів, що зосереджені у розпорядженні місцевих рад народних депутатів та органів місцевого і регіонального самоврядування.

Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі фінансових нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя з урахуванням економічного, соціального, природного стану відповідних територій, виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб, установлених законодавством.

Місцевий бюджет може складатися із загального й спеціального фондів.

Доходи загального фонду – доходи, які використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків й не спрямовані на конкретну ціль.

Спеціальний фонд має формуватися з конкретно визначених джерел надходжень і використовуватися на фінансування конкретно визначених цілей.

Місцевий бюджет поділяється на поточний бюджет і бюджет розвитку.

Поточний бюджет використовується для виконання як власних, так і делегованих повноважень. Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення.

Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов’язаних зі

здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширеним відтворенням.

Фінансовою основою місцевого самоврядування є доходи місцевих бюджетів.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ.

Структура доходів місцевих бюджетів:

– власні доходи;

– закріплені законодавством на довгостроковій основі доходи;

– міжбюджетні трансферти.

До власних доходів бюджетів органів місцевого самоврядування належать доходи, які визначаються законодавством, формуються і збираються на відповідній території, а саме: місцеві податки та збори, платежі, що встановлюються місцевими органами влади; доходи від майна і підприємств, що належать до комунальної власності та інші доходи, передбачені законодавством.

Закріплені доходи – це ті, що повністю або частково зараховуються у певні види бюджетів безстроково або на довготерміновій основі і для їх включення не потрібне рішення органів влади вищого рівня. Закріплені доходи також є основою самостійності місцевих бюджетів.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Міжбюджетні трансферти поділяються на:

– дотацію вирівнювання;

– субвенції;

– кошти, що передаються до державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;

– додаткові дотації.

Головним елементом фінансів місцевих органів влади є видатки, які є точним відображенням функцій і завдань, що покладаються на відповідні органи влади.

Видатки місцевих бюджетів – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом у зв`язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

Видатки поділяються на такі види:

1) за функціональною ознакою – обов'язкові видатки; факультативні (необов'язкові) видатки;

2) за економічною ознакою – поточні або адміністративні видатки; капітальні або інвестиційні видатки.

Обов'язкові видатки – направлені на виконання обов'язкових завдань, які покладаються на місцеві органи влади з метою забезпечення певних стандартів послуг в масштабі всієї країни.

Факультативні видатки – це видатки, що здійснюються для реалізації завдань у межах власної компетенції, а також так званих добровільних та факультативних обов'язків.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Розкрийте сутність місцевих фінансів.
2. Назвіть основні форми місцевих бюджетів в Україні.
3. З'ясуйте структурні елементи місцевих фінансів.
4. Поясніть функції місцевих бюджетів.
5. Назвіть основні нормативно-правові документи, що регламентують місцеві фінанси в Україні.
6. Охарактеризуйте структуру місцевих бюджетів.
7. Поясніть, як реалізуються функції місцевих фінансів за допомогою бюджетних видатків.
8. З'ясуйте роль місцевих фінансів в економічній системі держави.

ТЕМА 11. ФОНДИ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Мета вивчення теми: з'ясувати необхідність, зміст і роль соціальних позабюджетних фондів; вивчити їх становлення та розвиток; дати загальну характеристику соціальних позабюджетних фондів; засвоїти роль недержавних фінансових фондів.

План:

11.1 Загальнодержавні фонди цільового призначення, їх класифікація та характеристика

11.2. Характеристика загальнодержавних позабюджетних фондів

Основні терміни та поняття: державний цільовий фонд; загальнообов'язкове державне соціальне страхування; недержавні пенсійні фонди; благодійні фонди; пенсійний фонд; соціальні позабюджетні фонди; соціальне страхування; загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття; пенсійне страхування; страховий стаж.

11.1. ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ФОНДИ ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА

Фонди фінансових ресурсів цільового призначення є самостійною ланкою фінансової системи і входять до складу державних фінансів.

Основним централізованим фондом фінансових ресурсів держави виступає бюджет. Кошти бюджету є знеособленими і забезпечують реалізацію функцій держави. Однак, у держави можуть бути певні потреби, що мають особливе значення і тому повинні мати відповідне гарантоване фінансове забезпечення. Це і є причиною формування фондів цільового призначення.

Державні цільові фонди – це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування деяких суспільних потреб [6].

Основне призначення державних цільових фондів полягає у:

– забезпеченні соціального захисту населення шляхом виплати пенсій, субсидій, фінансування соціальної інфраструктури;

– сприянні економічному піднесенню держави через фінансування, субсидування, кредитування вітчизняних підприємств;

– фінансування природоохоронних заходів;

– надання позик, кредитів.

Джерелами формування доходів державних цільових фондів є:

– обов`язкові відрахування юридичних та фізичних осіб;

– доходи від інвестування власних коштів;

– добровільні внески, спонсорська допомога;

– бюджетне фінансування;

– інші джерела.

Напрями використання коштів залежать від призначення фондів, конкретних економічних умов і змісту розроблених програм, що реалізуються.

Деякі державні цільові фонди можуть бути інвесторами і учасниками фінансового ринку у зв’язку з тим, що, *по-перше,* нерідко використання грошових коштів не збігається у часі з їх надходженням, а *по-друге,* доходи від інвестицій є додатковим джерелом фінансування витрат відповідного фонду.

Залежно від цільового призначення державні фонди поділяються на:

– економічні;

– соціальні.

Відповідно до рівня управління державні фонди поділяються на:

– державні;

– регіональні.

За характером утворення державні цільові фонди поділяються на:

– цільові бюджетні (фонди що входять до складу державного бюджету);

– державні позабюджетні фонди (фонди, що не входять до складу державного бюджету).

За терміном існування державні цільові фонди поділяються на дві групи. Першу становлять постійні фонди, створення яких пов`язане з виділенням окремих функцій держави. Це окремо створені спеціальні фонди для гарантованого забезпечення соціального страхування. Другу групу становлять тимчасові фонди, які формуються з метою прискореного вирішення актуальних проблем. Вони створюються у разі конкретної необхідності й після вирішення проблеми закриваються.

Формування цільових фондів у структурі Державного бюджету України закріплено Бюджетним кодексом (ст. 38). Передбачено, що Кабінет Міністрів України, разом з проєктом державного бюджету на наступний бюджетний рік подає проєкти кошторисів усіх державних цільових фондів, які утворюються за рахунок обов`язкових платежів (податків та зборів), виходячи з потреб конкретних галузей економіки та соціальної сфери.

Правом створення цільових фондів наділені як органи центральної, так і місцевої влади. На регіональному рівні формуються свої цільові фонди за рахунок місцевих джерел.

Загальнодержавні цільові фонди мають свої територіальні відділення і передають частину коштів у розпорядження територіальних владних структур.

Цільові державні фонди, як правило, перебувають у розпорядженні державних органів влади, але оперативне управління здійснюється спеціально створеним адміністративним апаратом. Управлінські структури мають відповідні права та обов'язки щодо використання фондів, визначені законом.

В структурі Державного бюджету України виділені такі фонди:

– фонд соціального захисту інвалідів;

– державний резервний насіннєвий фонд;

– аграрний фонд ;

– державний фонд регіонального розвитку.

11.2. ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИХ ПОЗАБЮДЖЕТНИХ ФОНДІВ, СТВОРЕНИХ В УКРАЇНІ

Позабюджетні фонди – кошти держави, що мають цільове призначення і не включаються до державного бюджету, знаходяться у розпорядженні центральних і місцевих органів влади.

До загальнодержавних позабюджетних фондів відносяться:

– Пенсійний фонд України;

– Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності – Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;

– Фонд соціального страхування від нещасних випадків.

Порядок нарахування та сплати внесків до вищеперерахованих фондів регламентується Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на

загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який уповноважує Пенсійний фонд України:

– вести облік платників єдиного внеску;

– забезпечувати збір та ведення обліку страхових коштів;

– контролювати повноту та своєчасність їх сплати;

– вести Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування;

– виконувати інші функції, передбачені законом.

Єдиний внесок, який роботодавець нараховує на фонд оплати праці найманих працівників залежить від класу професійного ризику виробництва, до яких віднесено платників єдиного внеску, з урахуванням видів їх економічної діяльності.

Кошти державних цільових фондів обслуговуються органами Державної казначейської служби України.

Пенсійний фонд України. Фонд є центральним органом виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов`язкового державного пенсійного страхування, проводить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для її виплати, здійснює виплати допомоги на поховання, контролює цільове використання коштів.

Бюджет Пенсійного фонду формується передусім за рахунок коштів, що вносять роботодавці. Підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та господарювання, особи, які наймають для роботи громадян за угодами, а також ті, що ведуть підприємницьку діяльність, засновану на особистій власності фізичної особи та виключно її праці, релігійні громади сплачують страхові внески до Пенсійного фонду у розмірах, установлених чинним законодавством.

Відрахування до Пенсійного фонду відносять на собівартість продукції, а в бюджетних установах це передбачено окремою статтею кошторису – на утримання установи.

Крім того, до надходжень фонду належать обов'язкові страхові внески громадян, які працюють, а також кошти державного бюджету на виплату окремих видів пенсій та допомоги, добровільні внески та пожертвування підприємств, організацій, населення, інші надходження.

Кошти Пенсійного фонду України використовуються на фінансування таких заходів:

– виплата пенсій за віком (у тому числі працюючим пенсіонерам), за інвалідністю, у разі втрати годувальника, за вислугу років, соціальних та інших пенсій, установлених законодавством України;

– виплата допомоги з догляду за дитиною і щомісячної допомоги на кожну дитину до досягнення нею віку, встановленого чинним законодавством;

– підвищення пенсій у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін і зростанням заробітної плати;

– реалізація державних, регіональних і обласних програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів, дітей та інших категорій населення;

– забезпечення поточної діяльності та утримання органів управління фонду;

– відтворення коштів фонду, зміцнення його матеріально-технічної бази;

– проведення масово-роз'яснювальної роботи.

Бюджет Пенсійного фонду затверджується Кабінетом Міністрів України.

Тимчасово вільні кошти при відсутності заборгованості з виплати пенсій можуть бути використані фондом винятково на придбання державних цінних паперів.

Кошти пенсійного фонду зараховуються на єдиний рахунок Пенсійного фонду і зберігаються на окремих рахунках територіальних органів Пенсійного фонду в уповноваженому банку.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності здійснює управління загальнодержавним соціальним страхуванням у зв`язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням.

Фонд є некомерційною самоврядною організацією, що здійснює захист прав громадян на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у разі:

– тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї);

– вагітності та пологів, народження дитини;

– необхідності догляду за малолітньою дитиною;

– смерті громадянина або члена його сім'ї.

Гарантом діяльності Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є держава.

Джерелами доходів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є:

– страхові внески роботодавців;

– страхові платежі найманих працівників;

– страхові платежі осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (особи, які займаються підприємницькою, адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу безпосередньо від цієї діяльності);

– страхові платежі громадян України, які працюють за межами України;

– донараховані страхові внески, пеня і штрафи;

– благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;

– асигнування з Державного бюджету України;

– інші надходження.

Соціальне страхування у зв`язку з тимчасовою втратою працездатності, що гарантується державою, передбачає:

– матеріальне забезпечення громадян у зв`язку з втратою заробітку внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою

дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім`ї), вагітності та пологів, догляду за малолітньою дитиною;

– часткову компенсацію витрат, пов`язаних із народженням дитини, смертю застрахованої особи або члена її сім`ї;

– надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що формується шляхом сплати внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок інших джерел, передбачених законодавством.

Кошти Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності спрямовуються на:

– виплату застрахованим особам допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю та пологами, у разі народження дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на поховання;

– фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей;

– утворення резерву страхових коштів у розрахунку на місяць для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб;

– забезпечення поточної діяльності та утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Управління Фондом здійснюють правління і виконавча дирекція Фонду. Фонд є некомерційною самоврядною організацією.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття є важливим атрибутом ринкової економіки.

Він створюється на державному та регіональному рівнях. Метою створення фонду є сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобігання безробіття, створення нових робочих місць та інше.

Джерелами формування коштів Фонду є:

– страхові внески страхувальників – роботодавців;

– страхові внески застрахованих осіб;

– асигнування з Державного бюджету;

– суми фінансових санкцій і адміністративних штрафів;

– благодійні внески підприємств, організацій, установ та фізичних осіб;

– інші надходження.

Кошти Фонду використовуються на:

– виплату допомоги у зв'язку з безробіттям;

– фінансування витрат на перекваліфікацію робітників і службовців;

– фінансування витрат на працевлаштування;

– фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів, розвиток матеріальної та інформаційної бази;

– створення резерву коштів Фонду.

Фонд є некомерційною самоврядною організацією. Кошти фонду не включаються до складу Державного бюджету України і не можуть бути

використані на будь-які інші цілі. Держава є гарантом забезпечення застрахованих осіб та надання їм відповідних соціальних послуг.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків був створений на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. Метою цього Фонду є проведення профілактичних заходів з охорони праці, відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків, відшкодуванням їм завданої матеріальної та моральної шкоди.

Страхування від нещасного випадку може бути обов'язковим і добровільним.

Використовуються кошти Фонду соціального страхування від нещасних випадків на:

– виплату пенсії по інвалідності;

– виплату пенсії у зв'язку з втратою годувальника;

– виплати втраченого заробітку;

– виплати одноразової допомоги потерпілому і членам сім'ї потерпілого;

– фінансування витрат на медичну і соціальну допомогу потерпілим.

Управління коштами здійснює некомерційна самоврядна організація – Фонд соціального страхування від нещасних випадків, який діє під контролем держави, представників застрахованих осіб і роботодавців.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте коротку характеристику законодавчої бази функціонування державних цільових фондів.

2. Назвіть призначення Фонду соціального захисту інвалідів.

3. Поясніть особливості формування цільових фондів у структурі державних і місцевих бюджетів.

4. Поясніть необхідність існування окремих державних позабюджетних фондів.

5. Охарактеризуйте основні завдання Фонду загальнообов`язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

6. Назвіть джерела формування коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

7. Поясніть випадки, коли підприємства повинні перераховувати цільові кошти до Фонду соціального захисту інвалідів.

8. З'ясуйте суб`єктів, які беруть участь у недержавному пенсійному страхуванні.

ТЕМА 12. ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Мета вивчення теми: з'ясувати теоретичні основи фінансів домогосподарств; вивчити порядок формування бюджету домогосподарства, його структуру; зрозуміти механізм заощадження домогосподарств, їх мотиви та чинники.

План:

12.1. Сутність та роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави.

12.2. Доходи та видатки домогосподарств.

Основні терміни і поняття: домогосподарство, фінанси домогосподарств, фінансові ресурси домогосподарств, грошові потоки домогосподарств, бюджет домогосподарства, сукупні витрати домогосподарства, сукупні ресурси домогосподарств, особисті фінанси.

12.1. СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ ФІНАНСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ У ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВИ

Роль домогосподарств в економіці України важко переоцінити. Так, частка домогосподарств у виробництві продукції сільського та лісового господарства становить понад 60%, торгівлі – 15, будівництва – 10, рибальства – 65. Частка домогосподарств у кінцевому використанні ВВП становить близько 55% [4].

Роль домогосподарств пояснюється такими чинниками:

1. Беруть активну участь у кругообігу ринкової економіки як самостійні незалежні суб'єкти господарювання.

2. Одночасно діють як виробники (продавці і споживачі (покупці).

3. Задоволення потреб домогосподарств у різноманітних товарах та послугах є метою національного виробництва, в значній мірі формують сукупний попит.

4. Частина невикористаного доходу на поточне споживання, що залишилася, є потужним джерелом формування фінансових ресурсів держави.

Фінанси домогосподарств – це економічні відносини, у які вступають домогосподарства в процесі виробництва, розподілу та використання ВВП і національного доходу.

Соціально-економічна сутність фінансів домогосподарств проявляється у їх функціях:

Розподільча функція проявляється при надходженні різноманітних доходів, які формують фінансові ресурси домашнього господарства.

Отримання кожним учасником певної частини сукупного доходу домогосподарства реалізується за допомогою *регулюючої функції.*

Функція відтворення проявляється при здійсненні витрат домогосподарств.

Рух грошових коштів, який є наслідком отримання доходів та здійснення витрат, що мають цілком конкретну мету, апріорі потребують контролю на всіх етапах формування та витрачання фінансових ресурсів домогосподарства, від так реалізується *контрольна функція*.

Функціонування домогосподарств пов'язано з формуванням та використанням власних фінансових ресурсів. Виступаючи майновим втіленням фінансових відносин, фінансові ресурси домогосподарств є складовою сукупних фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси домогосподарства – це грошові кошти та матеріальні активи, що знаходяться в розпорядженні домогосподарства, авансуються у фінансові інструменти та перетворюються на фінансові активи.

Реалізація функцій фінансів домогосподарств, а також процеси формування та використання фінансових ресурсів тісно пов'язані з учасниками фінансових відносин. Це зумовлює залучення фінансів домогосподарств до складу фінансової системи країни як самостійної сфери фінансових відносин.

12.2. ДОХОДИ ТА ВИДАТКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Джерелами формування дохідної частини бюджету домогосподарства виступають доходи домогосподарства, які представляють собою частину національного доходу країни, що надходить у розпорядження домогосподарства, в результаті розподілу та перерозподілу виробленого валового внутрішнього продукту, та призначена для задоволення матеріальних та духовних потреб членів даного утворення.

Доходи можуть надходити до домогосподарства як у грошовій так і у натуральній формі. До останніх відноситься продукція, отримана з особистого підсобного господарства, натуральна оплата праці, пільги та субсидії від держави, що надійшли у натуральній формі тощо.

Певну частину доходів домогосподарство отримує не як платню за використання у виробництві ресурсів, що йому належать, а у наслідок перерозподілу виробленого національного доходу.

Механізм перерозподілу реалізується за допомогою низки важелів державного втручання (податкової, цінової політики тощо), що дає змогу домогосподарствам отримувати похідні доходи: пенсії, стипендії та інші форми соціальних виплат.

Реалізація учасниками домогосподарства своєї здатності до праці та набуття ними статусу «найманого працівника» визначає можливість отримання доходу у формі заробітної плати.

Заробітна плата – це складова доходів домогосподарства, яка являє собою певну суму грошових коштів, що їх отримує індивід за реалізацію такого належного йому ресурсу як «робоча сила».

Встановлення розміру заробітної плати знаходиться в компетенції роботодавця та залежить від багатьох чинників. Одним із визначальних є ефективність використання даного ресурсу для виробництва. Крім того, певний вплив мають і такі фактори як досвід, професійний та освітній рівень тощо.

Суб'єктом фінансових відносин, що здатен впливати на розмір заробітної плати виступає держава, зокрема через встановлення мінімального рівня оплати праці, регулювання тривалості робочого тижня і т. ін. Крім того, за допомогою податкових важелів держава впливає на розмір фактично отриманої заробітної платні.

Домогосподарства отримали змогу доповнити можливі джерела своїх доходів, зокрема за рахунок доходів від власності, що проявляються у вигляді відсотків, дивідендів та ренти.

Відсотки – це вид доходу, який отримують кредитори або інвестори від розміщення (інвестування) своїх грошових коштів.

Дивіденди – це різновид доходу, який отримують власники цінних паперів.

Рента – це дохід, який отримують власники земельних ділянок у випадку надання їх у оренду.

Існування в ринковій економіці різних форм власності, виступають своєрідними передумовами для можливості здійснення домогосподарством самостійної підприємницької діяльності. В цьому випадку домогосподарство виступає не лише постачальником ресурсів, а й одночасно є їх покупцем. Від так, змінюється статус – з найманого працівника індивід перетворюється на самозайнятого.

Дохід від здійснення підприємницької діяльності є реалізацією ще одного фактору виробництва – підприємницької здатності.

До складу грошових доходів домогосподарств також відносять доходи, отримані від занятості в неформальному секторі економіки (вулична торгівля; послуги населенню з будівництва, ремонту, шиття; приватні послуги – прибирання, приготування їжі; приватні уроки; а також брокерська та посередницька діяльність).

Складовою доходів домогосподарств виступають *трансфертні платежі*, які в переважній більшості випадків населення отримує від держави у вигляді соціальних виплат.

Соціальні трансферти можна об'єднати у чотири групи:

1) виплати, що пов'язані з трудовими пенсіями, надбавки та доплати;

2) виплати соціального характеру (допомога малозабезпеченим, для догляду за дітьми, у зв'язку з вагітністю та пологами і т. ін.);

3) виплати пов'язані з послугами індивідуального використання (послуги сфери охорони здоров'я, освіти, культури, некомерційних організацій та ін.);

4) виплати обмеженої дії (допомога з безробіття, стипендії тощо).

Доходи домогосподарств є базою для здійснення витрат. Здійснюючи витрати своїх коштів, члени домогосподарства задовольняють різноманітні потреби. *Витрати домогосподарства* представляють собою сукупність

грошових платежів, які здійснює домогосподарство на основі отриманих доходів, що призначенні для забезпечення належного його функціонування.

Напрями здійснення витрат домогосподарств такі:

- споживання;
- витрати на товари короткострокового і довгострокового використання;
- витрати на послуги;
- сплата податків та обов'язкових платежів;
- здійснення заощаджень.

Грошові кошти, що залишились у розпорядженні домогосподарства після здійснення витрат на споживання, є основою для формування *заощаджень*, тобто здійснення накопичення грошових коштів.

В залежності від наявності чи відсутності мети для здійснення накопичень, заощадження поділяють на *мотивовані* та *немотивовані (вимушені)*. При здійсненні заощаджень населення керується різними мотивами, зокрема це може бути прагнення придбання у майбутньому доволі коштовної речі чи організації відпустки, необхідність коштів для власного навчання або для освіти дітей, бажання накопичення коштів на «старість» тощо.

Одним з основним чинників, який впливає на процес утворення заощаджень, зокрема визначає потенційну можливість їх здійснення та окреслює ймовірний рівень накопичень, є дохід домогосподарства.

Крім рівня доходу, на процес накопичення коштів впливають:

- інфляційні очікування – що вищою очікується інфляція, то менше домогосподарства схильні заощаджувати;
- сподівання домогосподарств щодо розвитку економічної ситуації в країні та власних перспектив;
- демографічні чинники (склад сім'ї, місце проживання, рівень освіти, сектор занятості);
- зміни в оподаткуванні;
- зміни процентних ставок тощо.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. З'ясуйте економічну сутність фінансів домогосподарств.
2. Поясніть, яку роль відіграють фінанси домогосподарств у національній економіці.
3. Назвіть суб'єктів і об'єкти фінансів домогосподарств.
4. Охарактеризуйте роль домогосподарства в економічному кругообігу ресурсів у секторах економіки.
5. З'ясуйте функції домогосподарств.
6. Обґрунтуйте основні завдання домогосподарств в умовах економіки ринкового типу.
7. Поміркуйте, які функції виконують фінанси домогосподарств.
8. Поясніть, що таке фінансові ресурси домогосподарства.

9. Розкрийте сутність поняття «бюджет домогосподарства».
10. Назвіть складові доходів і видатків домогосподарства.
11. Назвіть мету заощадження домогосподарств.
12. Обґрунтуйте чинники, які впливають на ощадну активність домогосподарств в Україні.

ТЕМА 13. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Мета вивчення теми: з'ясувати поняття суб'єкта господарювання та основи організації фінансів суб'єктів підприємництва реального сектору економіки, фінансових установ, фінансових організацій і установ, створених органами виконавчої влади, некомерційних організацій, підприємців – фізичних осіб.

План:

13.1. Сутність фінансів суб'єктів господарювання та їх роль у складі фінансової системи.
13.2. Основи організації фінансів суб'єктів підприємництва (підприємств) реального сектору економіки.
13.3. Особливості організації фінансів банківських установ.

Основні терміни і поняття: суб'єкт господарювання, господарська одиниця, державні й недержавні корпорації, фінансові корпорації, некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства, домашні господарства, самофінансування.

13.1. СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ЇХ РОЛЬ У СКЛАДІ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Суб'єкти господарювання – організована форма продуктивної діяльності окремих громадян, підприємств, організацій та державних інституцій, які відповідають вимогам економічної системи. До суб'єктів господарювання належать не лише юридичні чи фізичні особи, які займаються діяльністю з виробництва, реалізації, придбання товарів, іншою господарською діяльністю, а й будь-які юридичні або фізичні особи, котрі здійснюють контроль над суб'єктами, група суб'єктів господарювання, якщо один або кілька з них здійснюють контроль над іншими, та органи державної влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління і контролю в частині їхньої діяльності з виробництва, реалізації, придбання товарів чи іншої господарської діяльності.

Найважливішими ознаками будь-яких суб'єктів господарювання, які визначають їх місце у господарських відносинах, є такі [4]:

1. Господарська компетенція (сукупність господарських прав та обов'язків), властива суб'єктам господарювання в усій її повноті або така, якою їх наділяють відповідні державні інституції. Ступінь господарської компетенції залежить насамперед від участі суб'єктів у господарських відносинах, які здійснюються у формі організаційно-господарських і оперативно-господарських відносин. До організаційно-господарських відносин належать: організаційно-структурні, які виникають під час створення, реорганізації та ліквідації суб'єктів господарювання і характерні для всіх суб'єктів господарювання; організаційно-функціональні, які виникають у сфері управлінського впливу на суб'єкти господарювання та діяльності державних інститутів і характерні для органів виконавчої влади, державних установ, які репрезентують державу в економічній системі, для органів господарського управління.

2. Майнова незалежність та відповідальність за зобов'язаннями у межах належного їм майна, якщо інше не передбачено законодавством. Відповідно до законодавства, яке регламентує діяльність суб'єктів господарювання будь-якої галузі, вони відповідають за зобов'язаннями в межах належного їм майна. Однак залежно від інституту засновників і обраної організаційно-правової форми вони мають різний ступінь майнової відповідальності. Наприклад, за зобов'язаннями повну необмежену майнову відповідальність несуть приватні підприємства і підприємці; повну — державні комерційні підприємства і господарські товариства; обмежену майнову відповідальність — казенні підприємства, товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю. Державні (комунальні) організації та установи несуть майнову відповідальність у межах грошових коштів без її перекладання на рухоме і нерухоме майно засновників (вищі органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування); об'єднання громадян та інші громадські організації – повну майнову відповідальність без її перекладання на засновників (членів організації).

3. Мета, яка залежить від їх функціональної ролі в економічній системі. Метою суб'єктів підприємницької діяльності (у тому числі підприємців) є прибутковість, збільшення вартості капіталу; метою установ, що створили органи влади, і громадських утворень (некомерційних організацій) — соціально важлива діяльність і отримання вигоди.

4. Організаційно-правова форма та юридичний статус. Суб'єкти господарювання, метою яких є отримання прибутку (підприємство, господарське товариство, кооператив, корпорація, концерн, консорціум), а також некомерційні організації (установа, організація, членське товариство, місія, фонд та ін.) набувають статусу юридичної особи. Не набувають статусу юридичної особи об'єднання підприємств, що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів, промислово-фінансові групи, пайові інвестиційні фонди, страхові пули, технологічні парки та ін.

Особливий статус належить індивідуальним підприємцям – організованій формі продуктивної діяльності окремих громадян та громадян, об'єднаних у сім'ю, яка відповідає вимогам економічної системи.

Отже, з урахуванням основних ознак суб'єктів господарювання, до них належать: суб'єкти підприємницької діяльності (підприємства і господарські товариства та їх об'єднання) реального сектору економіки; фінансові установи (кредитні установи, інвестиційні фонди, страхові компанії та ін.); державні установи й організації, створені органами влади, що здійснюють господарські операції з метою одержання доходу; некомерційні організації, тобто організації, що обслуговують домашні господарства; підприємці.

Фінанси суб'єктів господарювання як складова частина фінансової системи посідають провідне місце у структурі фінансових відносин суспільства. Вони функціонують у матеріальній і нематеріальній сферах виробництва де створюється валовий внутрішній продукт і національний дохід – основні джерела фінансових ресурсів держави.

У процесі підприємницької діяльності підприємства вступають у господарські відносини із своїми контрагентами: постачальниками і покупцями, партнерами із суспільної діяльності, об'єднаннями і асоціаціями, фінансово-кредитною системою, у наслідок яких виникають фінансові відносини, пов'язані з організацією виробництва і реалізацією продукції, формуванням фінансових ресурсів, здійсненням інвестиційної діяльності, податкових платежів у бюджет і цільові фонди, внутрішньовиробничим розподілом доходів тощо.

Отже, *об'єктом фінансів* суб'єктів господарювання є економічні відносини, пов'язані з рухом коштів, формуванням та використанням грошових фондів.

Суб'єктами таких відносин можуть бути підприємства та організації, банківські установи, страхові компанії, позабюджетні, інвестиційні фонди, аудиторські організації, інші суб'єкти господарювання, які є юридичними особами.

Фінанси суб'єктів господарювання – це економічні відносини, пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням, розподілом та використанням доходів і грошових фондів суб'єктів господарювання у процесі відтворення.

Фінансові відносини суб'єктів господарювання охоплюють обмінні і розподільчі відносини, що відображаються в різноманітних грошових потоках. Із руху грошей розпочинається і ним завершується кругообіг коштів підприємства, оборот усього капіталу.

13.2. ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСІВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА (ПІДПРИЄМСТВ) РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Фінансам суб'єктів підприємництва – складовій фінансової системи країни – визначальне місце у структурі фінансових відносин суспільства, які на всіх рівнях господарювання і у всіх сферах суспільної діяльності опосередковують створення і розподіл валового внутрішнього продукту. Фінанси суб'єктів підприємництва – насамперед відносини розподілу, пов'язані з трансформацією ВВП та інших грошових надходжень (страхових відшкодувань, бюджетних коштів, коштів засновників тощо) у фінансові ресурси та їх використанням у процесі відтворення.

До фінансів суб'єктів підприємництва (підприємств) належать групи відносин розподілу, пов'язані з: формуванням та розподілом валового й чистого доходу і прибутку, отриманими від звичайної діяльності; формуванням та використанням амортизаційних відрахувань; організацією взаємовідносин із державою й місцевими органами самоврядування з приводу сплати податків, інших платежів та вилучення частини чистого прибутку до бюджетів усіх рівнів; відрахуваннями до державних цільових фондів; здійсненням дивідендної політики; бюджетним фінансуванням (отриманням бюджетних позик та субсидій); взаємовідносинами з іншими суб'єктами підприємництва та фінансовими установами з приводу інвестування коштів у цінні папери й одержання доходів від фінансових інвестицій, отримання і погашення кредитів, емісії цінних паперів, зберігання коштів, страхування тощо.

Отже, можна констатувати, що фінанси суб'єктів підприємництва – економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів у процесі відтворення. Фінанси суб'єктів підприємництва як економічна категорія виражають свою сутність через виконувані ними функції.

Основні принципи організації фінансів суб'єктів підприємницької діяльності, тісно пов'язані з метою і завданнями та визначені статутними документами, такі:

1. Саморегулювання господарської та фінансової діяльності, суть якого полягає у наданні підприємствам (крім казенних) повної самостійності в прийнятті та реалізації заходів у сфері виробництва, інвестиційній діяльності, враховуючи наявні фінансові, трудові й матеріальні ресурси.

2. Самоокупність і самофінансування. Цей принцип означає організацію фінансової діяльності таким чином, щоб окупити кошти, інвестовані у підприємство, за рахунок отриманого прибутку та інших власних фінансових ресурсів і повністю виконати зобов'язання перед постачальниками матеріальних ресурсів, фінансовими установами та бюджетом. Самофінансування, на відміну від самоокупності, передбачає фінансування не лише відтворення, а й розвитку підприємства за рахунок власних фінансових ресурсів.

3. Розмежування джерел формування капіталу на власні й позичені, що є важливим для підприємств, оскільки в окремі періоди діяльності (або постійно) виникає додаткова потреба в коштах, яку реалізують шляхом отримання коротко– і довгострокових кредитів. Поєднання власних та позичених коштів дає змогу раціональніше використовувати і зберігати власний оборотний капітал, своєчасно реалізовувати інвестиційні проекти.

4. Наявність фінансових резервів. Формування фінансових резервів – одна з важливих умов діяльності підприємств в умовах ринку. Сформовані резерви за рахунок власних фінансових ресурсів, котрі перебувають у формі високоліквідних активів (грошові кошти, державні та інші високоліквідні цінні папери тощо), мають гарантувати стабільну діяльність підприємства в умовах мінливої ринкової кон'юнктури і виконання зобов'язань перед партнерами і державою.

На організацію фінансів також впливають організаційно-правові форми суб'єктів підприємницької діяльності. Організаційно-правова форма підприємства визначає майнову та фінансову відповідальність і правомочність його засновників, структуру управління й способи формування капіталу тощо.

13.3. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСІВ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Основні функції банківських установ: надання кредитів та забезпечення потреб у ліквідності інших суб'єктів ринку; обслуговування комерційних угод та управління системою платежів; трансформація ризиків та капіталів.

Управління фінансами банківських установ полягає у досягненні максимальної ринкової вартості власного капіталу та ринкової вартості акцій банку. Складові власного капіталу комерційного банку такі:

– основний капітал банку, який поєднує сплачений і зареєстрований акціонерний (пайовий) капітал та розкриті резерви, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій, дивідендів і додаткових внесків акціонерів у капітал; загальний фонд покриття ризиків, що створюють під невизначений ризик за банківських операцій, зменшених на суму нематеріальних активів та суми несформованих резервів за активними операціями банків;

– додатковий капітал, до якого належать: нерозкриті резерви; резерви переоцінки основних засобів; гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти тощо;

– субординований капітал (борг). До нього належать звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовою контракту не можуть бути забрані з банку раніше 5 років, а у випадку банкрутства чи ліквідації їх використовують на сплату претензій інших кредиторів.

Фінансова діяльність банківської установи пов'язана з управлінням:

– основним капіталом, кредитним портфелем і портфелем цінних паперів та резервами;

– якістю активів, рівнем та структурою операційних витрат;

– грошовими потоками і банківськими ризиками, комісійними доходами та витратами, податками;

– зобов'язаннями, спрямоване на забезпечення кредитної установи ресурсами на вигідній основі, досягнення оптимального співвідношення залучених та власних коштів;

– відсотковим, кредитним, валютним ризиками та ризиком ліквідності;

– строками погашення й відсотковими ставками активів-пасивів.

Доходами банку є загальна сума коштів, отриманих від активних операцій: відсотки, доходи і комісія від наданих послуг, доходи від операцій з цінними паперами, валютою, банківськими металами та інші доходи. Валовий дохід банку включає відсоткові і невідсоткові доходи.

Основним джерелом доходів банку є відсоткові доходи (операційні доходи), що дають продуктивні активи. Найбільша частка доходів банків надходить у вигляді відсотків від надання кредитів на різний строк у національній та іноземній валюті резидентам та нерезидентам для виробничих, торговельних, споживчих й інших цілей.

Розмір відсоткових ставок та порядок їх сплати встановлює банк. Вони зазначаються у кредитній угоді й залежать від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозиції, що склалися на кредитному ринку, строку користування кредитом, облікової ставки та інших факторів. У випадку зміни облікової ставки умови угоди переглядають і змінюють тільки на підставі взаємної згоди кредитора та позичальника (у більшості випадків банки укладають з підприємствами угоди на умовах плаваючої відсоткової ставки).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть організаційно-правові форми суб'єктів підприємництва і дайте їх коротку характеристику.

2. Охарактеризуйте поняття суб'єкта господарювання, назвіть його основні ознаки.

3. Визначте особливості фінансів підприємства порівняно з державними фінансами.

4. Дайте характеристику функцій фінансів підприємств.

5. Охарактеризуйте фінансову діяльність банківської установи.

6. Охарактеризуйте фінансово-господарську діяльність бюджетних установ і організацій.

7. Охарактеризуйте традиційну систему оподаткування приватного підприємця.

ТЕМА 14. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутність фінансового менеджменту; засвоїти його мету і основні завдання; розкрити роль стратегії і тактики в прийнятті фінансових рішень; вивчити принципи і функції фінансового менеджменту; зрозуміти механізм фінансового менеджменту.

План:

14.1. Сутність фінансового менеджменту.

14.2. Функції фінансового менеджменту.

14.3 Базові концепції фінансового менеджменту.

Основні терміни і поняття: фінансовий менеджмент, функції фінансового менеджменту, концепція грошового потоку; концепція часової цінності грошей; концепція вартості капіталу; концепція компромісу між ризиком і дохідністю; концепція вартості капіталу

14.1. СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Фінансовий менеджмент – це процес управління формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів господарюючого суб'єкта і оптимізація обігу його грошових коштів.

Фінансовий менеджмент у системі загального менеджменту посідає центральне місце. Він дозволяє координувати результати і підвищувати ефективність виробничого менеджменту, маркетингового менеджменту, менеджменту персоналу і т. п.

Фінансовий менеджмент спрямований на збільшення фінансових ресурсів, інвестицій і нарощування обсягів капіталу. У загальному вигляді фінансовий менеджмент можна подати такою схемою (рис. 14.1).

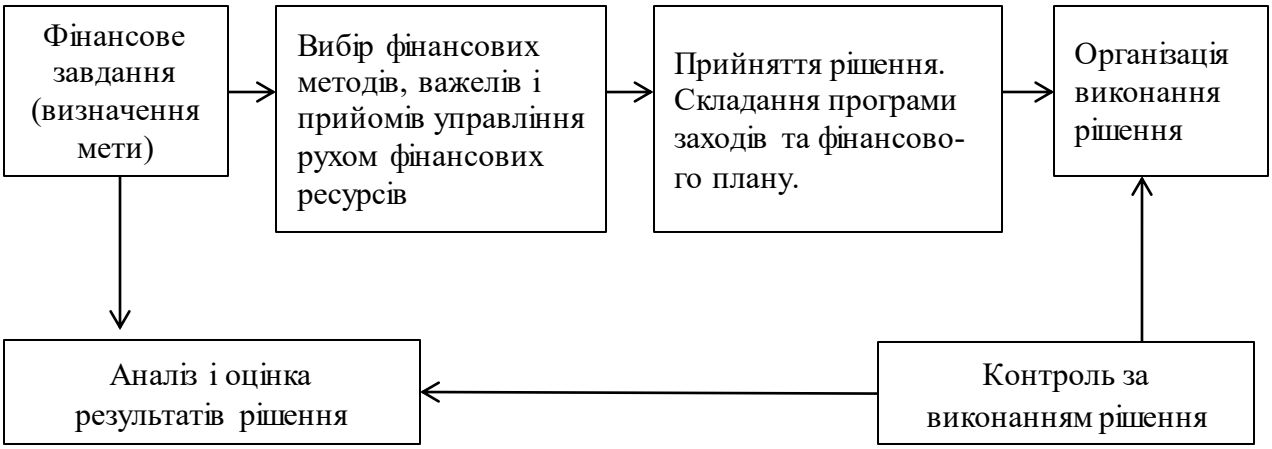

Рисунок. 14.1 – Загальна схема фінансового менеджменту

Ключові питання управління фінансами підприємств такі:

1) який обсяг фінансових ресурсів необхідний для успішної діяльності підприємства з позицій перспективи;

2) з яких джерел можна залучити необхідні фінансові ресурси, і яка оптимальна структура цих джерел;

3) як організувати оперативне управління фінансами підприємства з метою забезпечення його ліквідності та платоспроможності.

Мета фінансового менеджменту – максимізація благополуччя власників капіталу підприємства, що проявляється у забезпеченні зростання ринкової вартості підприємства чи його акцій.

У процесі реалізації основної мети фінансовий менеджмент спрямований на вирішення таких завдань.

Операційна діяльність: фінансова діагностика; аналіз беззбитковості; управління витратами; планування прибутку; бюджетування і контроль; управління оборотними коштами.

Інвестиційна діяльність: прогнозування грошових потоків; вибір критеріїв оцінки ефективності; пошук найкращої альтернативи; управління основними коштами; аналіз інвестиційних ризиків; формування інвестиційного портфеля.

Фінансова діяльність: вибір структури капіталу; оцінка вартості капіталу; емісія цінних паперів; дивідендна політика; аналіз фінансових ризиків; пошук дешевих фінансових джерел.

Об'єктом фінансового менеджменту виступають фінанси підприємства і його фінансова діяльність, тобто керована підсистема.

Суб'єкт фінансового менеджменту – особа чи група осіб, які здійснюють управління фінансами підприємств, а саме:

- власник підприємства;
- фінансовий менеджер широкого профілю;
- функціональний фінансовий менеджер.

Об'єкт фінансового менеджменту визначає його напрямки:

- управління формуванням активів (розрахунок реальної потреби за видами активів і визначення їх суми, виходячи з обсягів діяльності підприємства);
- управління формуванням фінансової структури капіталу (розрахунок загальної потреби у капіталі, вивчення й аналіз альтернативних джерел формування фінансових ресурсів підприємства);
- управління оборотними активами (аналіз і прогнозування тривалості циклів робочого капіталу);
- управління необоротними активами (забезпечення ефективного використання основних засобів і нематеріальних активів);
- управління інвестиціями (формування напрямків інвестиційної діяльності підприємства);
- управління формуванням власних фінансових ресурсів (визначення

потреби у власних фінансових ресурсах для реалізації фінансової стратегії підприємства, підвищення розміру чистого прибутку);

– управління залученими фінансовими ресурсами (визначення вартості залучених коштів, оптимізація співвідношення короткострокової та довгострокової заборгованості);

– управління фінансовими ризиками (визначення складу основних фінансових ризиків, їх оцінка, формування заходів щодо їх мінімізації та страхування).

14.2. ФУНКЦІЇ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Функції фінансового менеджменту – це призначення управління фінансами підприємств, що спрямоване на реалізацію його основної мети і завдань.

Функції фінансового менеджменту як керованої системи:

– розробка фінансової стратегії підприємства;

– формування організаційних структур, що забезпечують прийняття і реалізацію управлінських рішень стосовно фінансової діяльності підприємства;

– формування інформаційної системи, що забезпечує прийняття ефективних управлінських рішень у сфері фінансової діяльності підприємства;

– проведення аналізу різних аспектів фінансової діяльності підприємства з метою виявлення факторів, що спричинили формування фінансового стану, і розробка відповідних заходів щодо його поліпшення;

– здійснення планування фінансової діяльності підприємства з метою ефективного залучення і розміщення капіталу;

– розробка системи стимулювання впровадження прийнятих управлінських рішень у сфері фінансової діяльності;

– здійснення дієвого контролю за реалізацією прийнятих управлінських рішень у сфері фінансової діяльності.

Функції фінансового менеджменту як спеціальної галузі управління підприємством:

– управління активами;
– управління капіталом;
– управління інвестиціями;
– управління грошовими потоками;
– управління фінансовими ризиками;
– антикризове фінансове управління.

14.3. БАЗОВІ КОНЦЕПЦІЇ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Концепція вартості грошей у часі

Часова цінність – об’єктивно існуюча характеристика грошових ресурсів, яка полягає в тому, що вартість грошової одиниці, що є на сьогодні, і грошової

одиниці, очікуваної до одержання через деякий час, нерівноцінна. Ця нерівноцінність обумовлена дією трьох причин: інфляцією, ризиком неотримання очікуваної суми і оборотністю грошей.

Відсоток – сума доходу від надання капіталу в борг або плата за користування позичковим капіталом у всіх його формах (депозитний відсоток, кредитний відсоток, відсоток по облігаціях, відсоток по векселях тощо).

Простий відсоток – сума доходу, що нараховується до основної суми капіталу в кожнім інтервалі, по якому подальші розрахунки платежів не здійснюються. Нарахування простого відсотка застосовується, як правило, при короткострокових фінансових операціях.

Складний відсоток – сума доходу, що нараховується в кожнім інтервалі, не виплачується, а приєднується до основної суми капіталу й у наступному платіжному періоді сама приносить дохід. Нарахування складного відсотка застосовується, як правило, при довгострокових фінансових операціях (інвестуванні, кредитуванні і т. п.).

Майбутня вартість грошей – сума інвестованих у даний момент коштів, у яку вони перетворяться через визначений період часу з урахуванням визначеної ставки відсотка.

Теперішня вартість грошей – сума майбутніх коштів, приведених з урахуванням визначеної ставки відсотка до дійсного періоду часу.

Нарощення вартості (компаундинг) – процес приведення дійсної вартості грошей до їхньої майбутньої вартості у визначеному періоді шляхом приєднання до їхньої первісної суми нарахованої суми відсотків.

Дисконтування вартості – процес приведення майбутньої вартості грошей до їхньої теперішньої вартості шляхом вилучення з їхньої майбутньої суми відповідної суми грошових коштів (дисконту).

Період нарахування – загальний період часу, протягом якого здійснюється процес нарощення або дисконтування вартості коштів.

Ануїтет (фінансова рента) – тривалий потік однакового обсягу платежів (витрат або надходжень), що характеризується однаковим рівнем процентних ставок протягом усього періоду.

Часова лінія – графічний вираз тимчасового розподілу потоку готівки:

Концепція вартості капіталу

Концепція вартості капіталу полягає в оцінці витрат на його залучення з різних джерел, що має ключове значення в аналізі інвестиційних проектів і виборі альтернативних варіантів фінансування діяльності підприємства.

Капітал – це загальна величина засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, вкладених у активи (майно) підприємства.

Економічна сутність капіталу включає такі його характеристики:

- основний фактор виробництва;
- фінансовий ресурс, що приносить дохід;
- основне джерело достатку власників;
- основний показник ринкової вартості підприємства;

– характеризує рівень ефективності господарювання.

Мета формування капіталу – задоволення потреб підприємства у джерелах фінансування активів.

Загальна сума коштів, яку необхідно заплатити за використання певного обсягу фінансових ресурсів, виражена у відсотках до цього обсягу, називається вартістю капіталу, тобто це відносна величина витрат на залучення капіталу.

Концепція компромісу між ризиком і дохідністю

Концепція компромісу між ризиком і дохідністю полягає в тому, що одержання доходу в бізнесі прямо пов'язано з ризиком. Тому необхідно приймати фінансові рішення, які дозволяють досягти розумного співвідношення між ризиком і дохідністю.

Фінансові ризики – ймовірність отримання від фінансових операцій у ситуації невизначеності високого доходу або непередбачених втрат. Фінансові ризики – це спекулятивні ризики, для яких характерна можливість одержання як позитивного результату, так і негативного.

Об'єкт фінансового ризику – фінансова діяльність підприємства, ефективність та умови функціонування якої заздалегідь точно не відомі.

Суб'єкт фінансового ризику – особа (індивід або колектив), яка зацікавлена в результатах управління об'єктом ризику і має компетенцію приймати рішення щодо об'єкта ризику.

Джерело ризику – це чинники (явища, процеси), які спричиняють невизначеність результатів, тобто об'єктивну неспроможність спрогнозувати майбутні наслідки здійснення підприємством тієї чи іншої фінансової операції із повною достовірністю.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поясніть роль та значення фінансового менеджменту в управлінні підприємством.
2. Дайте характеристику концептуальним підходам до визначення мети та завдань фінансового менеджера на підприємстві.
3. Дайте характеристику складовим елементам фінансового менеджменту на підприємстві.
4. Поясніть процес реалізації механізму фінансового менеджменту на підприємстві.
5. Поясніть чинники, що впливають на зміну вартості грошей у часі.
6. Охарактеризуйте сутність концепції грошового потоку.
7. Охарактеризуйте сутність концепцій альтернативних витрат.

ТЕМА 15. ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутність та характерні риси фінансового контролю, засвоїти завдання фінансового контролю, зрозуміти форми і методи фінансового контролю.

План:

15.1. Фінансовий контроль: сутність, завдання.

15.2. Форми та методи фінансового контролю

Основні терміни і поняття: фінансовий контроль; методи фінансового контролю; спостереження; облік, аналіз, внутрішній аудит та інспектування.

15.1. ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ: СУТНІСТЬ, ЗАВДАННЯ

Фінансовий контроль – одна з функцій системи управління фінансовими відносинами, основним завданням якої є відстеження правильності функціонування цих відносин на рівні конкретного об'єкта управління з метою визначення обґрунтованості і ефективності управлінських рішень та ступеня їх реалізації, виявлення відхилень, про які доцільно повідомляти органи, які можуть вплинути на покращення ситуації.

Для фінансового контролю характерні риси, що взагалі притаманні контрольній діяльності, а саме:

– оперативність;

– цілеспрямованість;

– безпосередність;

– обґрунтованість;

– дієвість.

Сутність фінансового контролю розкривається в основних завданнях, поставлених перед ним, а саме:

– перевірка своєчасності і повноти виконання контрольованими суб'єктами фінансових зобов'язань перед державою й органами місцевого самоврядування;

– перевірка виконання органами державної влади і місцевого самоврядування покладених на них функцій по формуванню, розподілу і використанню грошових фондів;

– перевірка дотримання правильності здійснення фінансових операцій, збереження коштів і матеріальних засобів;

– виявлення й усунення порушень фінансової дисципліни;

– попередження порушень законності у сфері фінансової діяльності, забезпечення відшкодування матеріального збитку, виявлення винних осіб і притягнення їх до відповідальності;

– виявлення внутрішніх резервів виробництва – підвищення його

ефективності, найбільш ощадливого використання матеріальних і грошових ресурсів.

Реалізація перерахованих завдань фінансового контролю є необхідною умовою забезпечення правопорядку і законності в процесі здійснення фінансової діяльності. Однією зі сторін правопорядку у сфері фінансів є фінансова дисципліна. Фінансова дисципліна – це чітке дотримання закріплених нормами права розпоряджень, що регулюють порядок формування, розподілу і використання грошових фондів. Необхідно підкреслити, що вимоги фінансової дисципліни обов'язкові не тільки для підприємств усіх форм власності і громадян, але і для органів державної влади і місцевого самоврядування. Варто також враховувати, що фінансовий контроль поширюється не лише на безпосередньо фінансові, але і на пов'язані з ними господарські відносини. Безпосереднім предметом фінансового контролю виступають первинні документи, що містять відомості про фінансово-господарську діяльність контрольованого суб'єкта

15.2. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

На сьогодні немає єдиної думки щодо критеріїв розмежування форм і методів фінансового контролю серед вітчизняних дослідників, як і немає однозначного розуміння того, який саме аспект здійснення відповідного виду діяльності охоплюють поняття «форма» і «метод» її запровадження. Таким чином, форма даного виду діяльності – це багатофункціональний інструмент дослідження певного явища, об'єкта, процесу, внутрішній зміст якого характеризується сукупністю застосованих прийомів чи методів контролю і залежить від часу здійснення контрольного заходу.

Виділяють наступні види фінансового контролю за ознакою «контрольної дії» табл. 15.1.

Реалізація ж зазначених форм фінансового контролю відбувається шляхом застосування різноманітних методів.

Метод фінансового контролю – це сукупність прийомів, інструментів і способів найбільш доцільного збору і обробки даних під час проведення контрольних заходів, за допомогою яких вивчається фінансово-господарська діяльність підприємств, установ та організацій.

При цьому слід відзначити, що методи фінансового контролю вибираються залежно від сукупності факторів: суб'єкта і об'єкта контролю, мети і завдань, що постають перед суб'єктом фінансового контролю, підстав виникнення контрольних правовідносин, а також від інших обставин. У фінансовому контролі використовується дві найбільш загальні групи методичних способів та прийомів: загальнонаукові та спеціальні.

Загальнонаукові методичні способи та прийоми включають аналіз та синтез, індукцію і дедукцію, аналогію і моделювання, абстрагування і конкретизацію, системний аналіз, функціонально-вартісний аналіз.

Таблиця 15.1 – Класифікація видів контролю за ознакою «контрольної дії»

Контрольні дії як ознака класифікації	Вид контролю
За спрямованістю залежно від ідентифікації суб'єкта та об'єкта	Внутрішній, зовнішній
За строком здійснення	Попередній, поточний, наступний
За цільовою спрямованістю	Стратегічний, тактичний, оперативний
За характером контрольних заходів	Плановий, позаплановий
За обсягом охоплення об'єкта контрольними діями	Повний, локальний, суцільний, вибірковий
За місцем здійснення контрольних дій	Виїзний, камеральний, дистанційний
За методикою здійснення контрольних дій	Документальний, фактичний
За технологією здійснення контрольних дій	Неавтоматизований, частково або повністю автоматизований

Спеціальні методичні прийоми включають прийоми, вироблені практикою на основі досягнень економічної науки. Дані прийоми використовують для одержання доказів у процесі контрольних дій під час проведення ревізій чи тематичних перевірок. Їх класифікують за такими групами: документальні, фактичні, хронометраж отримання письмових пояснень.

Виділяють такі методи фінансового контролю, як: спостереження (моніторинг), обстеження, облік, аналіз, внутрішній аудит та інспектування.

Основними формами фінансового контролю є: перевірка, ревізія.

Перевірка – це обстеження і вивчення окремих ділянок фінансово–господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів.

Ревізія – це форма документального контролю за фінансово–господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності, спосіб документального викриття нестач, розтрат, привласнень і крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте характеристику фінансовому контролю.
2. Визначить основні завдання, які покладені на фінансовий контроль.
3. Поясніть взаємозв'язок фінансового контролю та фінансової дисципліни.
4. Які ви можете назвати форми фінансового контролю.
5. Які ви можете назвати методи фінансового контролю.

ТЕМА 16. ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутнісну характеристику фінансового планування і прогнозування, засвоїти мету і завдання фінансового планування і прогнозування, зрозуміти принципи і методи фінансового планування, вивчити види фінансових планів.

План:

16.1. Суть, мета і завдання фінансового прогнозування і планування.

16.2. Принципи і методи фінансового планування.

16.3. Види фінансових планів.

Основні терміни і поняття: фінансове планування; принципи фінансового планування; методи фінансового планування; перспективний фінансовий план; поточний фінансовий план; оперативний фінансовий план; суб'єкти фінансового планування; об'єкти фінансового планування.

16.1. СУТЬ, МЕТА І ЗАВДАННЯ ФІНАНСОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ І ПЛАНУВАННЯ

У сучасних умовах фінансове планування є невід'ємним елементом економічної діяльності кожного підприємства. Необхідність фінансового планування як особливої сфери планової діяльності обумовлена відносною самостійністю руху грошових коштів по відношенню до матеріально-речових елементів виробництва, активною дією опосередкованого грошима процесу розподілу і перерозподілу на процес суспільного відтворення.

Фінансовий план є центральним і одним з основоположних елементів планування. Це пов'язано з тим, що фінансове планування охоплює всі найважливіші сторони фінансово-господарської діяльності підприємства, внаслідок чого забезпечується необхідний попередній і подальший контроль за формуванням, розподілом і використанням всіх видів ресурсів – матеріальних, трудових і фінансових, і тим самим створюються умови для його ефективного і стійкого розвитку.

План – це постановка конкретної мети та передбачення шляхів і заходів для її досягнення.

Характерні риси плану:

1. Конкретність показників.

2. Визначеність в обсягах і кінцевих результатах.

Фінансовий план є узагальненим фінансовим документом, який відображає надходження і розподіл грошових коштів в короткостроковому і довгостроковому періодах.

У найбільш загальному вигляді **фінансовий план** можна визначити як документ, що характеризує спосіб досягнення, що стоять перед підприємством

фінансових цілей на основі узгодження його надходжень з витратами у наступному періоді.

Фінансовий план необхідний, щоб:

– отримати відповідний прогноз майбутніх грошових надходжень;

– сформувати поточний і капітальний бюджети;

– спрогнозувати фінансові ресурси на плановий період.

У процесі фінансового планування забезпечуються:

- раціональне розміщення капіталу;
- ресурсне збалансування кругообігу виробничих фондів;
- передумови фінансової стійкості, платоспроможності та кредитоспроможності;
- ресурсне забезпечення реальних інвестицій та заходів соціального спрямування;
- альтернативні рішення на випадок відхилень від прогнозованих основних показників фінансово-господарської діяльності.

Фінансове планування передбачає визначення:

- величини необхідних і реально можливих грошових ресурсів за джерелами їх формування і напрямами використання для здійснення операційної, інвестиційної та інших видів діяльності;
- оптимальної структури капіталу за джерелами формування і напрямами його розміщення;
- рентабельності капіталу, авансового на формування активів підприємства;
- критичної межі беззбиткової діяльності та величини чистого прибутку, необхідної для самоокупності і самофінансування;
- напрямів використання чистого прибутку підприємства;
- альтернативних чи запобіжних заходів на випадок зміни кон'юнктури ринку, дохідності капіталу тощо.

В процесі фінансового планування виявляються резерви зростання фінансових ресурсів підприємства за рахунок збільшення випуску продукції з одиниці виробничих потужностей, підвищення якості вироблюваної продукції, зниження її собівартості, скорочення непродуктивних витрат і втрат.

При здійсненні фінансового планування повинні забезпечуватися не лише загальна відповідність фінансових і матеріальних ресурсів, але і напрям фінансових ресурсів строго на конкретні, передбачених планом цілі. Диспропорції, що виникають при розподілі фінансових ресурсів в процесі складання фінансового плану, можуть привести до браку або надлишку грошових коштів, що в результаті негативно позначиться на русі товарно-матеріальних цінностей, а зрештою – на ефективності використання всіх видів ресурсів: матеріальних, трудових і фінансових.

Таким чином, фінансове планування – одна з найбільш значимих функцій фінансового управління підприємством, на основі якої надалі здійснюється організація виробничого процесу, мотивація залученого для виконання плану

персоналу, контроль отриманих результатів і їх оцінка з точки зору досягнення запланованих показників.

Суб'єктами фінансового планування у системі фінансового менеджменту виступають власники, керівники, фінансові менеджери, відповідні служби і організаційні структури підприємства. Головним суб'єктом планування з позиції управління й контролю є власник підприємства.

Об'єктами фінансового планування є фінансові та інші ресурси підприємства: дохід від реалізації продукції, товарів і послуг; прибуток; фонди спеціального призначення, їх використання; податки і збори до бюджету; внески до позабюджетних державних фондів; позикові засоби; капіталовкладення; стосунки, що виникають між суб'єктами господарської діяльності.

Фінансовий план – документ, що характеризує спосіб досягнення, що стоять перед підприємством фінансових цілей на основі узгодження його надходжень з витратами у наступному періоді.

Головна мета фінансового планування полягає в науковому обґрунтуванні фінансової стратегії розвитку підприємства на наступний період з позиції забезпечення його економічної стабільності на основі досягнення розумного компромісу між прибутковістю, ліквідністю і ризиком у процесі визначення необхідного обсягу фінансових ресурсів, достатнього для реалізації даної стратегії з врахуванням наявних резервів і в умовах формування оптимальної структури капіталу підприємства.

Для досягнення мети фінансового планування необхідно вирішити такі основні завдання:

1. Забезпечити відтворення виробничого процесу необхідним обсягом фінансових ресурсів.
2. Забезпечити інтереси акціонерів компанії, її теперішніх і майбутніх інвесторів.
3. Забезпечити гарантії виконання підприємством своїх фінансових зобов'язань перед бюджетами всіх рівнів, позабюджетними фондами, кредитними установами і іншими кредиторами організації.
4. Розробити і затвердити систему фінансових показників, що характеризують діяльність компанії у плановому періоді.
5. Виявити резерви зростання фінансових ресурсів, що є на підприємстві, і їх мобілізація з метою ефективного управління фінансами підприємства.

Отже, *фінансове планування* – це сукупність взаємозв'язаних рішень з управління процесами формування, перерозподілу і використання фінансових ресурсів, що реалізуються у деталізованих фінансових планах.

16.2. ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ

Принципи планування – це основоположні правила прогнозування, тобто вихідні положення і правила формування прогнозів, обґрунтування планів з погляду їх доцільності, системності, структури, логіки, організації розробки.

Нижче подано принципи фінансового планування.

1. Принцип системності передбачає, що фінансове планування являє собою сукупність взаємозв'язаних елементів, що розвиваються в єдиному напрямі для досягнення загальної мети. Елементами фінансового планування на підприємстві є окремі етапи процесу фінансового планування, а також окремі його підрозділи, що займаються плануванням діяльності.

2. Координація виражається в тому, що планування діяльності кожного підрозділу пов'язано з плановою діяльністю інших підрозділів даного (горизонтального) рівня. Крім того, будь-які зміни в планах одного підрозділу повинні в обов'язковому порядку також відображатися і в планах інших підрозділів.

3 Принцип участі безпосередньо випливає і тісно пов'язаний з принципом єдності. Він означає, що кожен працівник підприємства стає безпосереднім учасником фінансового планування, незалежно від займаної ним посади. Дотримання цього принципу призводить до того, що кожен з учасників процесу планування глибше проникає в діяльність підприємства, отримує більше інформації про нього. В результаті плани, розроблені при безпосередній участі кожного працівника, стають їх особистими планами, що сприяє зміцненню мотивації працівників.

4. Принцип безперервності полягає в тому, що процес фінансового планування повинен здійснюватися постійно і систематично протягом виробничого циклу. Також він означає, що фінансові плани, які розробляються, повинні безперервно приходити на зміну один одному.

5 Принцип гнучкості тісно пов'язаний з принципом безперервності. Суть його полягає в забезпеченні можливості для фінансових планів коригування деяких показників при виникненні об'єктивних непередбачуваних обставин. Для реалізації цього принципу на практиці фінансові плани повинні мати певні резерви (так звані подушки безпеки). При цьому дуже важливим є правильне визначення розмірів цих резервів, щоб вони не були занадто великими або дуже малими.

6 Принцип науковості означає, що фінансове планування має здійснюватися на науковій основі, тобто ґрунтуватися на достовірній, перевіреній інформації.

Кожна цифра фінансового плану повинна бути економічно обґрунтована, збалансована з іншими показниками. Кожен показник повинен бути розрахований на основі економічно обґрунтованих нормативів за допомогою наукової методології і спеціальних техніко-економічних розрахунків з урахуванням особливостей конкретної галузі виробництва і сфери

підприємницької діяльності.

Крім того, при розробці фінансових планів повинні використовуватися останні досягнення науки і техніки в даній області, інноваційні технології та передові методи, що використовуються на інших підприємствах.

7. Принцип директивності передбачає, що всі затверджені у фінансовому плані показники є незмінними і обов'язковими до виконання всіма підрозділами та працівниками підприємства. Вони не підлягають перегляду з суб'єктивних причин. Коригування цих показників допускається тільки в разі крайньої необхідності при настанні об'єктивних (форс-мажорних) обставин.

8 Принцип контролю за ходом виконання фінансових планів підприємства полягає в тому, що фінансова служба підприємства повинна здійснювати постійний аналіз фактичних показників діяльності в поточному періоді і їх порівняння з показниками фінансових планів. У разі виникнення негативних відхилень від запланованих показників або будь-яких інших порушень повинні бути прийняті термінові заходи щодо своєчасного усунення наявних недоліків та розроблені заходи, що забезпечують виконання затверджених в плані показників.

9. Принцип виділення ключових ланок і встановлення пріоритетності їх виконання передбачає, що в процесі складання фінансового плану слід завжди визначати провідні ланки і головні напрямки роботи, тобто ті головні завдання, від вирішення яких залежить успіх всієї справи, і направляти всі зусилля в першу чергу на їх реалізацію. Вибір провідних ланок повинен ґрунтуватися на детальному і глибокому аналізі поточного фінансового стану підприємства, його виробничого потенціалу, визначення його стратегічних і тактичних цілей і пріоритетів.

10. Орієнтація плану на соціальний і економічний розвиток підприємства. Цей принцип передбачає скерування грошових ресурсів на економічний розвиток підприємства, впровадження науково-технічного прогресу на виробництві, створення нових робочих місць, вдосконалення організації праці, організацію підготовки і перепідготовки кадрів, більш повне задоволення соціальних потреб працівників.

Методи фінансового планування – це конкретні прийоми й способи техніко-економічних розрахунків і обґрунтування планових завдань та їх ув'язування.

У процесі фінансового планування найчастіше використовуються такі методи.

1. Нормативний метод ґрунтується на використанні науково обґрунтованих норм і нормативів, цін, тарифів, ставок, розцінок, затверджених відповідно до чинного законодавства, для техніко-економічного обґрунтування планових завдань.

2. Розрахунково-аналітичний метод передбачає використання даних економічного аналізу, коли на підставі фактично досягнутих показників, прийнятих за базу, і прогнозованого індексу їх зміни визначаються планові

завдання.

3. Метод оптимізації планових завдань – це метод багатоваріантних розрахунків, що передбачає вибір кращого з них.

4. Балансовий метод є одним із основних методів фінансового планування. З його допомогою ув'язуються поточні витрати з валовим прибутком та прогнозується беззбиткова робота структурних підрозділів і організації та підприємства в цілому.

5. Економіко-математичне моделювання – це метод, з допомогою якого вивчаються взаємозв'язки між економічними процесами, визначається вплив тих чи інших чинників, встановлюється закономірність зміни економічних явищ під впливом низки чинників.

6. Метод експертних оцінок – це метод перевірки ймовірності виконання планових завдань під впливом обчислення можливих типів ризику, з якими може зіткнутися господарюючий суб'єкт.

7. Метод коефіцієнтів – це метод, з допомогою якого оцінюється склад, структура, раціональність розміщення та ефективність використання капіталу, вкладеного в активи підприємства, проводиться експрес-аналіз і оцінка фінансового стану підприємства.

8. Програмно-цільовий метод – це метод, який передбачає розробку фінансового плану, виходячи з мети і завдань, передбачених планом (програмою) економічного і соціального розвитку підприємства.

16.3. ВИДИ ФІНАНСОВИХ ПЛАНІВ

Ознаками, що визначають вид планування, є:

1) ступінь невизначеності в плануванні;

2) тимчасова орієнтація ідей планування;

3) горизонт планування.

1. Ступінь невизначеності в плануванні. Залежно від ступеня невизначеності зовнішнього середовища системи планування підприємства можна поділити на два види.

Перший – це ті, які діють в повністю передбачуваному середовищі і не мають нестачі в інформації. Цей тип систем планування називають *детермінованими системами*.

Другий тип систем планування припускає наявність визначеності в зовнішньому середовищі і брак інформації. Системи планування, які не дають повної передбачуваності результату, називають ймовірнісними (стохастичними).

Варіантами ймовірнісних систем планування є наступні:

– планування, засноване на системі жорстких зобов'язань. Таке планування підходить для ситуацій, в яких існує високий ступінь впевненості в результаті подій;

– планування під особисту відповідальність. Це планування доцільно застосовувати для ситуації повної невизначеності. В цьому випадку менеджер не

може бути взагалі в чому-небудь впевнений і діє на свій ризик, покладаючи всю відповідальність на себе.

– планування, пристосоване до випадкових обставин. Цей вид планування є проміжним між першими двома: з одного боку, він стикається з постійною невизначеністю діяльності компанії, а з іншого – враховує можливі варіанти дій у невизначеному середовищі і тим самим збільшує їх передбачуваність.

2. Тимчасова орієнтація ідей планування. Види планування різняться також залежно від того, орієнтовані основні ідеї планування в минуле, сьогодення або майбутнє. У цьому сенсі виділяють чотири види планування:

Реактивне планування становить основний метод реактивного планування – це генетичний підхід. Тобто будь-яка проблема досліджується з точки зору її виникнення і розвитку. Знайти в минулому причину проблем, придушити її або стримати, і проблема зникне. Економічна організація сприймається прихильниками реактивного планування як стійкий, стабільний добре, налагоджений механізм. Усе, що відбувається на підприємстві, заздалегідь відомо. Управлятися воно повинне «зверху-вниз» за допомогою особистого авторитету вищого керівника.

Реактивне планування спирається на попередній досвід і здійснюється «знизу-вгору». Спочатку виявляються потреби нижніх підрозділів, які оформляються в планах цих підрозділів. Зібрані матеріали передаються керівництву наступного рівня, яке коригує і редагує їх і передає до наступного рівня і т. д. – до кінцевого вибору і підготовки зведеного проекту.

Недоліки реактивного планування полягають у наступному:

1. Реактивне планування розглядається не як система, а як проста одиниця, сукупність елементів, внаслідок чого виявляється втраченим позитивний ефект взаємодії окремих частин цілого, що називається синергізмом.

2. Планування проводиться без достатнього врахування об'єктивних обставин сьогоднішнього дня і майбутніх змін, не дотримується принцип гнучкості.

3. Реактивне планування – це функція в основному тільки вищого керівництва.

4. Реактивне планування знижує загальну ефективність господарської діяльності підприємства.

У свою чергу, переваги реактивного планування такі:

1. Постійне звернення до історії і минулого досвіду.

2. Сильне відчуття спадкоємності, яке попереджує необдумані зміни.

3. Збереження традицій, що створює відчуття безпеки у працівників підприємства.

Інактивне планування спирається на існуюче положення, яке не передбачає ні повернення до колишнього положення, ні просування вперед. Цей вид планування сприймає існуючі умови як прийнятні.

Недоліки інактивного планування такі:

1) нездатність пристосовуватися до змін;

2) слабке використання творчого потенціалу співробітників компанії, обмеження їх службової самостійності.

Позитивною стороною інактивного планування є обережність в плануванні господарської діяльності.

Преактивне планування спрямоване в основному на майбутні безперервні зміни. Воно орієнтується не на мінімізацію зусиль, а на пошук оптимальних рішень.

Планування здійснюється «зверху-вниз»: на вищих рівнях прогнозуються зовнішні умови, формулюються цілі і стратегії, потім визначаються цілі нижчих рівнів управління і програми їх дій.

Недоліки преактивного управління:

1) слабке використання накопиченого досвіду;

2) недостатня увага до повсякденних потреб підприємства;

3) надмірне захоплення футурологією і новими методами досліджень.

Основною перевагою преактивного методу є адекватна оцінка зовнішнього середовища і прагнення врахувати чинники зовнішнього середовища в процесі планування.

Інтерактивне планування має дві основні риси:

– засновано на принципі участі та максимально мобілізує творчі здібності учасників підприємства;

– передбачає, що майбутнє підвладне контролю і значною мірою є продуктом творчих дій учасників підприємства.

Мета *інтерактивного планування* – проєктування майбутнього. З ним пов'язані дві основні особливості:

1) інтерактивне планування – це, скоріше, ідеальна побудова, ніж практична модель менеджменту;

2) навіть з теоретичної точки зору підприємство не може повністю контролювати своє майбутнє. Саме більше, на що воно здатне, – ефективно пристосуватися до нього. Отже, способом відношення підприємства до свого майбутнього є не проєктування його, а пристосування.

*3. Горизонт планування***.** Залежно від того, який горизонт (період) часу охоплюють плани, розроблені плани поділяють на три види:

1) стратегічне планування;

2) довгострокове планування;

3) короткострокове планування.

Стратегічне планування – комплекс дій, що включає дослідження зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, визначення можливих варіантів стратегії, складання стратегічного плану.

Довгострокове планування зазвичай охоплює тривалі періоди від 10 до 15 років. Стратегічне планування за своїм змістом набагато складніше довгострокового, тобто стратегічний план – це не просто функція часу, а й функція напрямів діяльності в часі.

Короткострокове планування – це розробка планів на 1-2 роки (зазвичай

короткострокові плани – це річні плани), короткострокові плани включають в себе конкретні способи використання ресурсів підприємства, необхідні для досягнення цілей, визначених у більш тривалих планах. Зміст короткострокових планів деталізується по кварталах та місяцях.

Різні види фінансового планування мають різну мету:

1. Стратегічне фінансове планування – підтримання фінансової стійкості підприємства на необхідному рівні, що пов'язано з оптимізацією структури капіталу (співвідношення власного і залученого капіталу).

2. Поточне фінансове планування – підтримання ліквідності активів підприємства на достатньому рівні (здатність відповідних груп активів за рівнем ліквідності покрити відповідні пасиви за терміновістю погашення).

3. Оперативне фінансове планування – підтримання платоспроможності підприємства на необхідному рівні протягом поточного періоду.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Призначення фінансового планування в діяльності підприємства.
2. Напрями корпоративного фінансового планування щодо операційної діяльності підприємства.
3. Напрями корпоративного фінансового планування щодо інвестиційної діяльності підприємства.
4. Напрями корпоративного фінансового планування щодо фінансової діяльності підприємства.
5. Принципи та методи фінансового планування.
6. Види фінансових планів.

ТЕМА 17. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК

Мета вивчення теми: з'ясувати економічну природу і сутність страхування; вивчити функції, і принципи страхування; засвоїти класифікацію страхування; зрозуміти механізм функціонування страхового ринку, а також державне регулювання у сфері страхування.

План:

17.1 Сутність та принципи страхування.

17.2. Страховий ринок.

Основні терміни і поняття: страхування, ризик, страховий захист, страховий фонд, фонд самострахування, страховик, страхувальник, застрахований, страховий ринок, страхові посередники, страхові продукти, перестрахування.

17.1. СУТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ СТРАХУВАННЯ

Сьогодні страхування в нашій державі, як сфера специфічних відносин, реалізується у фінансовій системі через ланку децентралізованих фінансів.

Розвиток вітчизняного страхування має створити сприятливі умови для подальшого інтегрування України в світову страхову інфраструктуру шляхом гармонізації та адаптації національного страхового законодавства до відповідних страхових традицій Європейського співтовариства.

Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Страхування є часткою фінансової системи, що виконує в суспільстві низку соціально-економічних функцій:

1. Захисна функція. Страхуванням забезпечується фінансовий захист фізичних і юридичних осіб від збитків у результаті настання негативних подій, крім того, страхуванням забезпечується безперервність процесу суспільного відтворення шляхом скорочення часу некомпенсованого збитку, що, у свою чергу, знижує загальні збитки в соціально-економічній сфері.

2. Розподільна функція. Для страхування характерна замкнуте розосередження величини збитку від настання негативної події на всіх учасників процесу страхування. Причому, чим ширше коло учасників страхування, тим менше може бути розмір страхового платежу, тим більший збиток можна буде покрити.

3. Інвестиційна функція. У ринковій економіці зростає роль страхування як одного зі способів концентрації тимчасово вільних грошових коштів фізичних і юридичних осіб, а також як способу ефективного використання даних засобів (поповнення ринку вільного капіталу).

4. Попереджувальна функція. Полягає у фінансуванні за рахунок коштів страхового фонду попереджувальних заходів, спрямованих на зменшення ризику настання негативних подій, що, у свою чергу, позитивно впливає на соціально-економічний розвиток суспільства в цілому.

5. Міжнародна функція. Шляхом здійснення міжнародних страхових відносин (страхування зовнішньоекономічних операцій, розміщення фінансових засобів страховика в міжнародній банківській системі) здійснюється міжнародний експорт та імпорт капіталу.

У теорії страхування виділяють декілька класифікаційних ознак:

- *історичні,* за яких можна відстежити еволюцію страхування взагалі та його окремих видів, форм страхових організацій протягом тривалого історичного періоду;
- *економічні,* на які впливають економічні умови здійснення страхування в конкретній країні, ступінь розвитку страхової справи;
- *юридичні,* що визначають умови та форми проведення страхування,

спираючись на внутрішню законодавчу базу та міжнародні угоди.

За економічною ознакою страхування класифікують за наступними критеріями:

– спеціалізацією страховика;

– об'єктом страхування;

– родом небезпеки;

– статусом страхувальника або за орієнтацією страхових інтересів;

– статусом страховика;

– формою організації.

За спеціалізацією страховика загальноприйнятим у світовій практиці є поділ страхування на страхування життя та загальні види страхування. З цієї точки зору всі страхові компанії можна поділити на дві великі групи:

1) страхові компанії, які здійснюють страхування життя;

2) страхові компанії, які здійснюють страхування інше, ніж страхування життя (ризикове страхування або загальні види страхування).

На основі класифікації страхування за об'єктами, на які спрямовано страховий захист, виділяють галузі страхування.

Об'єктами страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані:

– з життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи **(**особисте страхування);

– з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);

– з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності).

Під родом небезпеки розуміється набір специфічних страхових ризиків, які супроводжують конкретну діяльність страхувальнику. Із цього погляду у загальному страхуванні виокремлюють, наприклад, автотранспортне страхування, морське та авіаційне страхування, страхування кредитних ризиків тощо.

За статусом страхувальника або *за орієнтацією страхових інтересів* страхові послуги поділяються на такі, що обслуговують:

– інтереси громадян – орієнтовані на соціальні та майнові потреби родини або окремої людини,

– інтереси юридичних осіб.

Класифікацію *за статусом страховика* використовують головним чином для забезпечення державного регулювання страхової діяльності. У цьому випадку можна виділити:

- *державне страхування*, що здійснюється державними спеціалізованими страховими організаціями;

- *комерційне страхування*, що здійснюють страхові компанії, створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю;

- *взаємне страхування*, що здійснюють товариства взаємного страхування.

За формою організації страхування поділяють:

– *індивідуальне страхування* (договори укладаються з окремими фізичними особами в індивідуальному порядку з урахуванням потреб окремих осіб, виходячи із їхнього суспільного, майнового та сімейного стану);

– *колективне* (договори укладаються з адміністрацією підприємств, установ, які виступають страхувальниками, а застрахованими особами є працівники цього підприємства, організації).

Основні принципи страхування такі:

Принцип майнового інтересу пов'язаний із зацікавленістю юридичних і фізичних осіб у збереженні об'єктів, у які вкладені кошти, та життя і здоров'я людини при настанні несприятливих подій або нещасних випадків.

Принцип найвищої довіри сторін полягає в тому, що на стадії укладення договору страхування страхувальник повинен повідомити про всі важливі обставини стосовно об'єкта страхування, всі відомості, що дозволили б зробити висновки стосовно ступеня ризику, а страховик – про умови страхування.

Причинно-наслідковий зв'язок – це принцип, який полягає у тому, що страховику важливо визначити фактичну причину страхового випадку – активну, спонукальну, яка починає ланцюжок і обумовлює певний результат без втручання будь-якої іншої сторонньої сили від іншого джерела.

Принцип виплати відшкодування у розмірі реального збитку (страхове відшкодування) – головний принцип страхування. Сутність страхового відшкодування полягає у поверненні страхувальника, якому заподіяно збиток, у таке фінансове становище, в якому він перебував перед настанням страхового випадку.

Принцип суброгації. Страховик, компенсуючи збитки після настання страхового випадку, може придбати право на позов до третьої особи, з чиєї вини стався страховий випадок, для компенсації витрат в обсязі виплаченого страхового відшкодування.

17.2. СТРАХОВИЙ РИНОК

Послідовний перехід нашої країни до ринкової економіки об'єктивно зумовлює зростання потреби у страховому захисті усіх суб'єктів ринку. Саме наявність такої потреби та реальна можливість її задоволення характеризують рівень розвитку економіки тієї чи іншої країни, дають уявлення про захищеність її юридичних і фізичних осіб.

Загальну організаційну структуру страхового ринку характеризують його суб'єкти та об'єкти (рис. 17.1).

Детальніше розглянемо таких суб'єктів страхового ринку, як посередники.

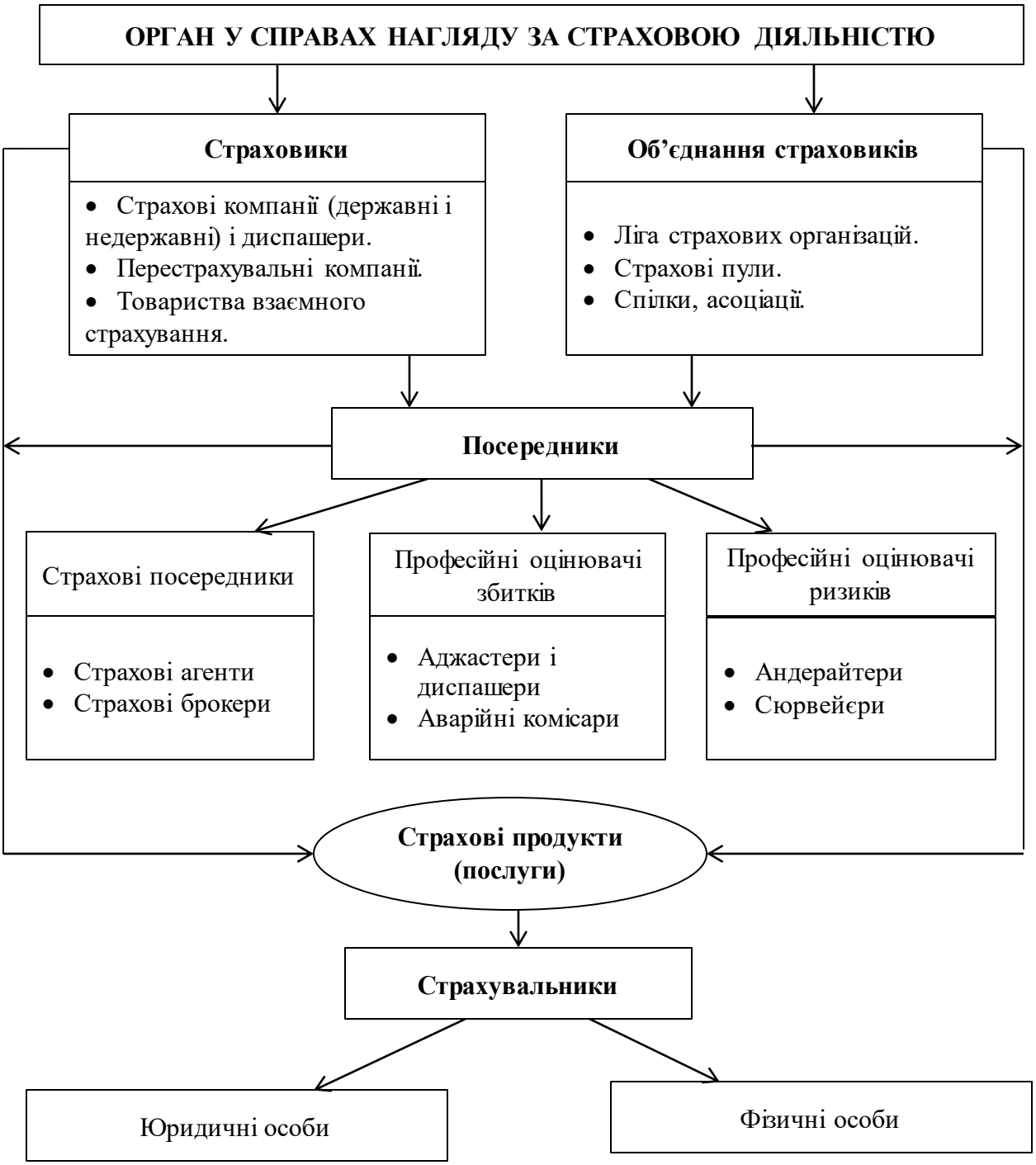

Рисунок 17.1 – Організаційна структура страхового ринку [5]

Страховий посередник – це одна із трьох головних дійових осіб на страховому ринку поряд зі страхувальником і страховиком.

Страхові агенти – це громадяни або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані зі здійсненням страхових виплат та страхових відшкодувань.

Агенти є представниками страховика і діють у його інтересах за винагороду на підставі договору доручення зі страховиком.

Страхові брокери – це юридичні особи або громадяни, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник. Брокери не мають права отримувати та перераховувати страхові платежі, страхові виплати та виплати страхового відшкодування.

Актуарій – це офіційно вповноважена особа, котра, маючи відповідну фахову підготовку, за допомогою методів математичної статистики обчислює страхові тарифи і на котру покладається відповідальність за те, щоб страхові фонди уможливлювали виконання компаніями своїх зобов'язань за виданими полісами.

Сюрвейєр – це експерт, інспектор, агент страховика, який оглядає судна, вантажі та інше майно, що приймається на страхування.

Аварійний комісар – це особа, яка на прохання страховика з'ясовує причини настання страхового випадку та розмір збитків (у страхуванні переважно транспортних ризиків).

Диспашер (джастер) – це фахівець у галузі морського права, який здійснює розрахунки з розподілу витрат за загальною аварією між судном, вантажем і фрахтом.

До основних проблем розвитку національного страхового ринку належать: недосконаліть страхового законодавства, фінансово-економічна нестабільність країни, відсутність державної цілеспрямованої політики щодо розвитку страхування та низька страхова культура населення.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поясніть, що таке страховий захист.
2. З'ясуйте, у чому полягає сутність поняття «страхування».
3. Обґрунтуйте, що відноситься до об'єктів страхування.
4. Назвіть суб'єктів страхування.
5. Охарактеризувати функції страхування.
6. Розкрийте зміст принципів страхування.
7. Поясніть, що таке страховий ринок.
8. Висвітліть механізм його функціонування.
9. Поясніть, якою є організаційна структура страхового ринку України.
10. Назвіть посередників страхового ринку.

ТЕМА 18. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутність фінансового ринку; вивчити його структуру; засвоїти механізм його регулювання; зрозуміти моделі фінансових ринків.

План:

18.1. Сутність і значення фінансового ринку.
18.2. Структура фінансового ринку.
18.3. Моделі фінансових ринків.
18.4. Регулювання фінансових ринків.

Основні терміни і поняття: ринок; фінансовий ринок; фінансові інституції; фондовий ринок; фондова біржа; фінансові посередники; акція; цінний папір; інститути позафінансової сфери; облігація; регулювання фінансового ринку; первинний ринок цінних паперів; вторинний ринок цінних паперів; емітенти; інвестори.

18.1. СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

У ринковій економіці макроекономічні процеси розглядаються через призму взаємодії двох її секторів – реального і фінансового.

Фінансовий сектор забезпечує розподіл і перерозподіл національного доходу і формування доходів всіх учасників економічних відносин: держави; бізнесу; домашніх господарств.

Серед взаємозв'язків реального і фінансового секторів одним із визначних виявляється залежність реального сектора від кон'юнктури фінансового, яка проявляється у таких напрямах:

1) кон'юнктура фінансових ринків задає основні напрями руху грошових потоків;

2) ставка відсотка на ринку капіталів визначає доступність кредиту. З цього виходить пряма залежність самого факту існування підприємств, а також їх функціонування від кон'юнктури фінансового ринку;

3) залежність успішної емісії цінних паперів від кон'юнктури фінансового ринку;

4) сприятлива кон'юнктура ринку створює стимули для підприємств реального сектора економіки в чисто фінансові активи замість реальних, що призводить до стагнації реального сектора.

Ринок – це система економічних відносин між суб'єктами з приводу купівлі-продажу товарів та послуг, тому в загальному вигляді фінансовий ринок відображає попит та пропозицію на свій специфічний товар – фінансові ресурси.

Фінансовий ринок – це сукупність економічних відносин, пов'язаних з

розподілом фінансових ресурсів, купівлею-продажем тимчасово вільних грошових коштів та інших фінансових інструментів [2].

Об'єктивною передумовою існування фінансового ринку є розбіжність потреби у фінансових ресурсах в того чи іншого суб'єкта ринкових відносин із наявними власними джерелами фінансування.

Для нормального розвитку економіки необхідна мобілізація тимчасово вільних коштів фізичних та юридичних осіб, їхній розподіл і перерозподіл на комерційній основі між різними секторами економіки. Ці процеси повинні здійснюватись на фінансовому ринку, у своєрідній сфері, де визначається попит і пропозиція на різноманітні фінансові інструменти.

Метою утворення та функціонування фінансового ринку є акумулювання та ефективне розміщення заощаджень в економіці, стан якої значною мірою зумовлений ефективністю переливу інвестиційних коштів від тих, хто має заощадження, до тих, у кого на цей момент є потреба в капіталі.

Для успішного функціонування фінансового ринку мають бути сформовані й інші необхідні умови:

1) господарська самостійність підприємств;

2) ліквідація державної монополії на використання заощаджень населення;

3) перехід до нової системи організації грошових потоків в економіці;

4) рівноправність усіх учасників фінансового ринку;

5) формування та вдосконалення дворівневої банківської системи;

6) утворення інфраструктури фінансового ринку за рахунок різних фінансових посередників;

7) утворення сучасної технічної бази, що обслуговує функціонування фінансового ринку;

8) пільговий порядок оподаткування доходів із цінних паперів.

Недостатній розвиток визначених факторів в Україні дає право стверджувати, що фінансовий ринок знаходиться тільки на стадії формування і розвитку.

На даному етапі розроблені тактичні завдання державної політики розвитку фінансового ринку України, якими є:

– розробка єдиних функцій управління для багатьох державних органів, які регулюють фінансовий ринок;

– створення жорсткої регулятивної інфраструктури ринку;

– облік та систематизація правової бази фінансового ринку;

– вжиття заходів щодо легалізації тіньового капіталу;

– узгодження українських та міжнародних стандартів, що використовуються на фінансовому ринку;

– створення системи інформаційного забезпечення ринку та її відкритості для інвесторів;

– формування механізму недопущення надмірного розвитку державних цінних паперів.

– створення вітчизняного інвестора і системи його захисту тощо.

Принципи функціонування фінансового ринку подано в табл. 18.1.

Таблиця 18.1 – Принципи функціонування фінансового ринку

Назва принципів	**Їх характеристика**
Цілісність ринку у межах окремої країни	Забезпечується наявністю єдиної національної фондової біржі як єдиного місця котирування цінних паперів.
Централізація	Здійснення державного контролю та безпосереднє регулювання цілісної системи обігу цінних паперів, що забезпечується спеціально створеними державними органами
Прозорість	Доступність для всіх учасників ринку до значних обягів достовірної інформації про фінансові послуги та суб'єктів, що їх надають, про цінні папери та їх емітентів
Соціальна справедливість	Забезпечення створення рівних можливостей та спрощення умов доступу інвесторів і позичальників на фінансовий ринок, недопущення монопольних проявів дискримінації прав і свобод суб'єктів ринку цінних паперів
Урегульованість	Створення гнучкої та ефективної системи регулювання фінансового ринку і, в першу чергу, фондового
Контрольованість	Створення надійно діючого механізму обліку і контролю, запобігання та профілактика зловживань і злочинності на фінансовому ринку і його сегментах
Ефективність	Максимальна реалізація потенційних можливостей щодо мобілізації та розміщення фінансових ресурсів у перспективні сфери національної економіки, що сприятиме забезпеченню її прогресу та задоволенню життєвих потреб населення
Правова упорядкованість	Створення розвиненої правової інфраструктури. Забезпечення діяльності фінансового ринку, яка чітко регламентує правила поведінки і взаємовідносин його суб'єктів
Конкурентність	Забезпечення необхідної свободи підприємницької діяльності інвесторів, емітентів і ринкових посередників, створення умов для змагання за найбльш вигідне залучення вільних фінансових ресурсів і встановлення немонопольних цін на послуги фінансових посередників та умов контролю за дотриманням правил добросовісної конкуренції учасниками ринку

Сутність та роль фінансового ринку в економіці держави найбільш повно розкривається в його загальних і специфічних функціях.

Загальні функції фінансового ринку – це основні завдання, що характерні йому як і будь-якому іншому ринку, а саме:

1) забезпечення взаємодії покупців і продавців фінансових активів, у результаті якої встановлюються ціни на фінансові активи, що зрівноважують попит і пропозицію на них;

2) запровадження фінансовим ринком механізму викупу в інвесторів належних їм фінансових активів і тим самим підвищення ліквідності цих активів;

3) фінансові ринки сприяють знаходженню для кожного з кредиторів (позичальників) контрагента угоди, а також суттєво зменшують витрати на проведення операцій та інформаційні витрати.

Специфічні функції фінансового ринку характеризують його розвиток як окремої особливої сфери ринкових відносин, а саме:

1. Мобілізаційна. Мотивована мобілізація заощаджень фізичних та юридичних осіб, державних органів, зарубіжних інвесторів та трансформація акумульованих грошових коштів у позичковий та інвестиційний капітал.

2. Перерозподільча. Перерозподіл на взаємовигідних умовах коштів з метою їх ефективного використання. Задовольняючи, через систему ціноутворення, інвестиційні потреби суб'єктів господарювання на окремі інвестиційні інструменти, механізм фінансового ринку виявляє найбільш ефективні напрями інвестиційних потоків з позиції забезпечення високого рівня прибутковості капіталу.

3. Обслуговуюча. Фінансове обслуговування учасників економічного кругообігу і забезпечення процесів інвестування у виробництво.

4. Реалізаційна. Реалізація вартості фінансових активів і організація процесу доведення їх до споживачів (реалізується шляхом створення фінансових інститутів).

5. Активізуюча. Прискорення обороту капіталу та вплив на грошовий обіг, що сприяє активізації економічних процесів у країні.

6. Ціноутворююча. Формування ринкових цін на окремі види фінансових інструментів. Механізм ціноутворення на фінансовому ринку дозволяє врахувати поточне співвідношення попиту та пропозиції і формувати відповідний рівень цін на них.

7. Страхова. Страхова діяльність і формування умов для мінімізації ризиків [2].

Основними суб'єктами більшості сегментів фінансового ринку є:

– *емітенти* – це юридичні особи, які від свого імені випускають цінні папери і зобов'язуються виконувати обов'язки, що випливають з умов їх випуску (це переважно держава, комерційні підприємства чи організації, фінансові інститути тощо);

– *інвестори* – це особи, які вкладають свої кошти в діяльність інших суб'єктів ринку, купуючи певні фінансові активи, з метою отримання доходу. Залежно від ознак їх поділяють на індивідуальні, інституціональні, стратегічні, портфельні, вітчизняні та іноземні інвестори;

– *фінансові посередники* – найбільш представлена група фінансових інститутів, яка об'єднує банківську систему, небанківські та контрактні фінансові інститути, інвестиційно-кредитні фінансові інститути, які акумулюють кошти індивідуальних інвесторів і використовують їх для інвестування або кредитування, також надають посередницькі послуги у процесі здійснення операцій з цінними паперами та іншими фінансовими інструментами.

– *інститути інфраструктури* – створюють необхідні передумови для функціонування ринку, тобто організовують торгівлю фінансовими інструментами. До них належать біржі та позабіржові торгівельні системи, депозитарії, клірингові установи, реєстратори, зберігачі тощо.

18.2. СТРУКТУРА ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Фінансовий ринок є, певною мірою, поняттям збірним, узагальненим. На практиці воно характеризує широку систему окремих видів фінансових ринків із різноманітними видами і сегментами. Кожен з цих видів і сегментів має певні зобов'язання, обслуговує різних клієнтів, діє у різних регіонах та сферах господарського життя.

Найпоширеніші підходи до визначення структури фінансового ринку такі:

1. *За періодом обертання фінансових активів* фінансовий ринок поділяють на:

а) *ринок грошей*, на якому здійснюються операції купівлі-продажу фінансових ресурсів на короткий строк (як правило до 1 року). Фінансові активи, що обертаються на ринку грошей, є найбільш ліквідними, їм притаманний найменший рівень фінансового ризику, а система формування цін на них є доволі простою. Класичними операціями на грошовому ринку є депозитні та валютні операції, міжбанківське кредитування, короткострокове банківське кредитування, облік комерційних векселів, операції з короткостроковими державними зобов'язаннями тощо. Таким чином, грошовий ринок поділяється на обліковий, міжбанківський та валютний;

б) *ринок капіталів*, на якому здійснюються операції купівлі-продажу фінансових інструментів на тривалий строк (понад 1 рік). Вони, як правило, менш ліквідні, їм притаманний високий рівень фінансового ризику і досить високий рівень дохідності. Ринок капіталів виступає найважливішим джерелом довгострокових інвестиційних ресурсів і поділяється на ринок цінних паперів (середньо– та довгострокових) і ринок банківських кредитів (середньо– та довгострокових).

За умовами передачі фінансових ресурсів у користування фондовий ринок поділяють на *ринок позикового і ринок акціонерного* капіталу.

2. *За видами фінансових активів* виділяють:

а) *кредитний ринок* – на якому об'єктом купівлі-продажу є вільні кредитні ресурси, обіг яких здійснюється на умовах повернення, строковості, платності і забезпеченості;

б) *ринок цінних паперів (фондовий ринок)* – на якому об'єктом купівлі-продажу є усі види цінних паперів (фондових інструментів), емітованих підприємствами, різними фінансовими інститутами, державою;

в) *ринок деривативів* – на якому здійснюється торгівля похідними фінансовими інструментами (деривативами), з метою перерозподілу ризиків, які виникають у процесі обміну фінансовими інструментами чи товарами;

г) *валютний ринок* – на якому об'єктом купівлі-продажу є іноземна валюта і фінансові інструменти, що обслуговують операції з нею;

д) *ринок золота та інших дорогоцінних металів* (срібла, платини тощо) – на якому об'єктом купівлі-продажу є дорогоцінні метали;

е) *ринок фінансових послуг* – на якому об'єктом відносин є фінансові послуги, що надаються юридичним і фізичним особам;

є) *ринок нерухомості* – сегмент фінансового ринку, який розглядається як сфера вкладення капіталу в об'єкти нерухомості, з метою отримання прибутку або ж придбання нерухомості в особисту власність.

3. *За умовами обігу фінансових інструментів* (у цьому випадку йдеться виключно про фондові інструменти) фінансовий ринок поділяють на такі види:

а) *первинний ринок*, що характеризує ринок перших та повторних емісій цінних паперів, на якому здійснюється їх початкове розміщення серед інвесторів. Обов'язковими учасниками первинного ринку є емітенти цінних паперів і інвестори, а також можлива участь андерайтерів;

б) *вторинний ринок*, де обертаються цінні папери, продані раніше на первинному ринку. Однією з основних функцій вторинного ринку є встановлення реальної ринкової ціни (курсової вартості) окремих цінних паперів, яка відображає всю наявну інформацію про фінансовий стан емітентів і умови емісії. Для таких фінансових активів, як акції, ф'ючерси та опціони, характерним є не тільки розвинений вторинний ринок, а й наявність спеціалізованих бірж для торгівлі цими активами.

4. *За організаційними формами функціонування* фінансовий ринок поділяють на такі види:

а) організований (біржовий) ринок – торгівля ф'ючерсними та опціонними контрактами, яка здійснюється на фондових, валютних і строкових біржах.

Біржовий ринок – ринок з найвищим рівнем організації, що максимально сприяє підвищенню мобільності капіталу та формуванню реальних ринкових цін на фінансові інструменти, які перебувають в обігу.

Біржовий ринок є переважно вторинним ринком, оскільки на ньому в більшості випадків відбувається торгівля емітованими раніше фінансовими активами.

б) неорганізований (позабіржовий) ринок, на якому здійснюється купівля-продаж фінансових інструментів і послуг, угоди за якими не реєструються.

На позабіржовому ринку здійснюється більша частина операцій з цінними паперами та основний обсяг кредитних, валютних і страхових операцій.

5. *За швидкістю реалізації угод* фінансовий ринок поділяють на види:

а) ринок з негайною (терміновою) реалізацією угод (ринок «спот»), на якому угоди здійснюються за короткий термін (як правило, до трьох днів);

б) ринок з реалізацією угод у майбутньому (строкові ринки: форвардний, ф'ючерсний, опціонний і свопів). Предметом обігу на цьому ринку є, як правило, фондові, валютні і товарні деривативи (похідні цінні папери).

6. За регіональною ознакою розрізняють:

а) *місцевий* фінансовий ринок, представлений, в основному, операціями комерційних банків, страхових компаній, неорганізованих торговців цінними паперами з їх контрагентами – місцевими суб'єктами господарювання і населенням;

б) *регіональний* фінансовий ринок, який функціонує в межах області (регіону) і, поряд з місцевими неорганізованими ринками, включає систему регіональних фондових і валютних бірж;

в) *національний* фінансовий ринок, який включає всю систему фінансових ринків держави, їх видів і організаційних форм;

г) *світовий (міжнародний)* фінансовий ринок як складова світової фінансової системи, в яку інтегровані національні фінансові ринки держав з відкритою економікою.

Варто зазначити, що всі складові фінансового ринку перебувають у тісному взаємозв'язку.

Фінансовий ринок може бути як повністю *сегментований,* так і повністю *інтегрований*.

Визначальну роль у процесі інтеграції фінансових ринків відіграють: розвиток новітніх технологій, що забезпечує високу ефективність інформаційної інфраструктури; концентрація діяльності учасників ринку у світових фінансових центрах; збільшення частки інституційних учасників ринку – інвестиційних, страхових компаній, пенсійних фондів тощо; лібералізація фінансових ринків шляхом формування відповідного законодавства, що сприяє стимулюванню активності учасників на різних рівнях фінансового ринку.

В останні роки на фінансовому ринку має місце процес активного переміщення операцій з ринку позикових капіталів на ринок цінних паперів (передусім ринок облігацій), що забезпечує зниження витрат у залученні кредитів і називається сек'юритизацією.

Сек'юритизація – це процес перетворення неліквідних фінансових активів на інструменти ринку капіталів, що придатні для продажу.

Практикою доведено, що фінансовий ринок досягає найбільшої ефективності лише тоді, коли у його функціонуванні задіяні всі складові: фондовий і валютний ринки, кредитний ринок і ринок фінансових послуг тощо.

18.3. МОДЕЛІ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ

Модель фінансового ринку – це теоретична конструкція, що відображає його суттєві характеристики, які склалися в результаті дії довгострокових суттєвих за впливом чинників.

Моделі фінансового ринку:

1) англо-американська («спекулятивна» характерна для США, Англії, Австралії – *орієнтована на фондовий ринок)*;

2) банкоцентрична (європейська або «трудова», що характерна для країн континентальної Європи та Японії – *орієнтована на банки)*.

У банкоцентричній моделі фінансового ринку основним фінансовим посередником є банківська система і, відповідно, переважаючим джерелом запозичених коштів для економічних суб'єктів є банківські кредити. Банкоцентрична модель фінансового ринку передбачає, що банківські установи зберігають основну частину заощаджень, що створюються в економіці у формі депозитів юридичних і фізичних осіб.

У цій моделі юридичні та фізичні особи особисто не інвестують, а фактично передоручають банківським установам прийняття рішень про інвестування коштів. Банки не тільки здійснюють кредитні операції, але і є основними покупцями акцій та облігацій підприємств. Вони володіють акціями та контролюють торгівлю ними, а також домінують на ринках капіталу. Структура фінансових продуктів на таких ринках більш консервативна.

На фінансовому ринку, орієнтованому на фондовий ринок, ключовий сегмент – ринок цінних паперів, а джерелом запозичених коштів для економічних суб'єктів є ресурси, залучені на фондовому ринку в результаті розміщення серед інвесторів корпоративних облігацій.

Для даної моделі характерна ситуація, коли ринок акцій віддалений від банків. У даному випадку власники заощаджень як юридичні, так і фізичні особи здійснюють інвестування за допомогою фінансових посередників. Така модель ринку створює умови конкуренції для охочих отримати капітал, перш за все, довгостроковий, та максимально задіяти заощадження як інвестиції. Розміщення капіталу на умовах конкуренції дозволяє отримувати капітал як новостворюваним компаніям, так і усталеним.

Відповідно, для такого ринку є необхідність високого рівня законодавчого захисту інтересів невеликих інвесторів та наявності значної кількості висококваліфікованих фахівців у сфері проведення операцій з цінними паперами.

Відносна перевага фінансової системи, орієнтованої на фондовий ринок, пов'язана з тим, що визначальним моментом для інвесторів при прийнятті рішення про інвестування коштів є не сам проєкт, для фінансування якого емітент залучає кошти, а надійність та авторитет емітента і запропонована ним прибутковість інвестицій. Це створює ширші можливості для фінансування нових інноваційних проєктів, однак відособленість інвестора від проєкту є джерелом підвищених ризиків порушення фінансової стабільності.

На сучасному етапі розвитку фінансового ринку в Україні ми маємо модель фінансового ринку, що наближена до банкоцентричної, оскільки, фактично основним джерелом для розширеного відтворення в реальному секторі економіки, крім власних коштів суб'єктів господарювання, є кредити банків. Хоча, з точки зору розвитку ринку капіталу, банки поводять себе активно лише фрагментарно.

18.4. РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Регулювання фінансового ринку – це цілеспрямований вплив на систему взаємовідносин, що складаються на фінансовому ринку, з метою впорядкування цих взаємовідносин і забезпечення захисту інтересів осіб, які беруть у них участь.

Принципи регулювання фінансового ринку:

- захист законних прав та інтересів інвесторів з боку держави;
- розкриття емітентами інформації, яка необхідна інвесторам для прийняття рішень;
- рівний доступ учасників ринку до інформації;
- відображення співвідношення попиту і пропозиції через ціни на фінансові активи;
- підтримка добросовісної конкуренції між учасниками ринку;
- наявність державного органу регулювання із сталими, чітко окресленими повноваженнями;
- сприяння розвитку інновацій у галузі.

Напрями регулювання фінансового ринку:

1. Регулювання складу інструментів ринку та обсягу їхніх прав.
2. Регулювання складу учасників ринку та окремих видів їх діяльності.
3. Регулювання інформаційних потоків на ринку.
4. Регулювання операцій та форм торгівлі фінансовими активами.

Державне регулювання фінансового ринку та його складових – це об'єднання в єдину систему певних методів і прийомів, що дозволяють упорядкувати діяльність усіх його учасників і операцій між ними шляхом встановлення державою певних вимог та правил задля підтримки рівноваги взаємних інтересів усіх учасників.

Основна ***мета*** державного регулювання – це здійснення державою комплексних заходів щодо:

— створення умов для ефективної мобілізації та розміщення на ринку вільних фінансових ресурсів;

— захисту прав інвесторів та інших учасників фінансового ринку;

— контролю за прозорістю та відкритістю ринку;

— дотримання учасниками ринку вимог актів законодавства;

— запобігання монополізації та сприяння розвитку добросовісної конкуренції на фінансовому ринку.

Законодавчою базою регулювання фінансового ринку в Україні є:

1. Конституція України.
2. Укази Президента щодо регулювання фінансового ринку.
3. Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів, міністерств та інших органів виконавчої влади, що стосуються окремих напрямів регулювання.
4. Конституційний Суд України.
5. Господарський суд.
6. Закони України, що регулюють фінансовий ринок.

Спеціальними державними регуляторними органами фінансового ринку в Україні є:

1. Національний банк України.
2. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.
3. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Міжнародні регулюючі організації:

1. Міжнародний валютний фонд.
2. Міжнародна організація комісій з цінних паперів.
3. Форум Європейських Комісій з цінних паперів.
4. Група 30.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Охарактеризуйте сутність і значення фінансового ринку.
2. Назвіть умови необхідні для успішного функціонування фінансового ринку.
3. Проаналізуйте принципи функціонування фінансового ринку.
4. Поясніть загальні й специфічні функції фінансового ринку.
5. Розкрийте сутність сегментації фінансового ринку.
6. Назвіть суб'єктів фінансового ринку.
7. Назвіть професійних учасників фінансового ринку.
8. Охарактеризуйте регуляторів фінансового ринку.

ТЕМА 19. ХАРАКТЕРИСТИКА СЕГМЕНТІВ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Мета вивчення теми: засвоїти сутність сегментації фінансового ринку; розкрити сутність і роль грошового ринку; вивчити сутність і механізм функціонування ринку капіталу, його відміни від грошового ринку; з'ясувати роль фінансово-кредитних інститутів на фінансовому ринку; зрозуміти механізм функціонування фондового ринку.

План:

19.1. Грошовий ринок.
19.2. Валютний ринок.
19.3. Ринок капіталів.
19.4. Фондовий ринок.

Основні терміни та поняття: ринок позичкових зобов'язань; ринок цінних паперів; валютний ринок; ринок грошей; обліковий ринок; ринок капіталів; позичальники (емітенти); інвестори (кредитори); позиковий капітал; ринок кредитних угод; міжбанківський ринок; фондовий ринок; цінні папери.

19.1. ГРОШОВИЙ РИНОК

Грошовий ринок – частина фінансового ринку, де здійснюються переважно короткострокові (від одного дня до одного року) депозитні, позикові та валютні операції, що обслуговують, головним чином, рух оборотного капіталу фірм, короткострокових коштів банків, установ, населення і держави.

Основними характеристиками грошового ринку є:

1) мінімальні фінансові ризики;

2) висока ліквідність фінансових активів;

3) проста система ціноутворення;

4) ефективне здійснення, розподіл і перерозподіл, накопичення та оборот грошового капіталу;

5) короткостроковий характер, що дозволяє підприємствам збільшувати грошові активи та забезпечує ефективність використання вільних коштів.

Товари грошового ринку представлено на рис. 19.1.

Продаж грошей виступає переважно у формі кредитування, де *кредитором* є продавець, а *позичальником* – покупець. У зв'язку з цим, основними суб'єктами ринку є *кредитори* (мають заощаджені тимчасово вільні кошти і здійснюють операції з продажу грошей), *позичальники* (тимчасово потребують додаткових грошових ресурсів) і *фінансові посередники* (банки, облікові установи, брокерські і дилерські фірми та інші фінансово-кредитні інститути, які мобілізують і перерозподіляють грошові кошти підприємств, банків, населення, установ).

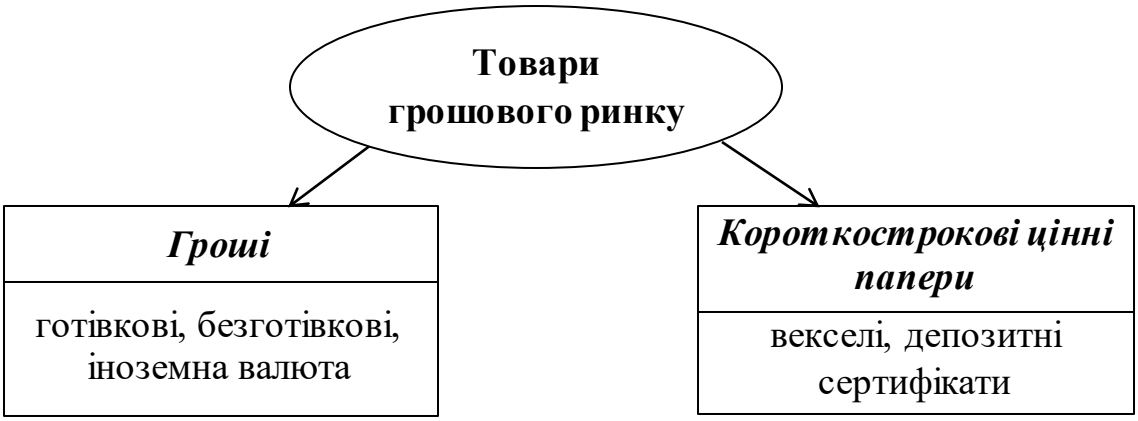

Рисунок 19.1 – Товари грошового ринку

Грошовому ринку притаманні такі характеристики**:**

1) фінансові активи, що обертаються на ньому мають високу ліквідність;

2) операції на грошовому ринку дозволяють суб'єктам господарювання вирішувати проблеми щодо збільшення грошових активів для забезпечення поточної платоспроможності та ефективного використання вільних грошових коштів;

3) це ринок з найменшим рівнем фінансового ризику;

4) має відносно просту систему ціноутворення;

5) є важливим об'єктом державного регулювання, оскільки держава використовує його ресурси для фінансування державних видатків та покриття дефіциту державного бюджету;

6) дозволяє здійснювати накопичення, оборот, розподіл і перерозподіл грошового капіталу між сферами національної економіки;

7) ціною товару, що купується і продається на грошовому ринку переважно є позиковий процент.

19.2. ВАЛЮТНИЙ РИНОК

Успішний розвиток валютних відносин можливий за умови існування особливого ринку, на якому можна вільно продати та купити валюту. Без такої можливості економічні контрагенти просто не змогли б реалізувати свої валютні відносини для здійснення своїх зовнішніх зобов'язань, не змогли б перетворити одержану валюту в національні гроші для виконання своїх внутрішніх зобов'язань.

Валютний ринок – це система економічних і правових відносин між споживачами, продавцями валюти та державою з приводу купівлі-продажу іноземних валют, банківських металів, платіжних документів і цінних паперів в іноземних валютах, а також здійснення кредитно-депозитних та інших операцій з валютою.

До валютного ринку як системи входить дві основні підсистеми:

1) *валютний механізм* представлений правовими нормами й інститутами, що репрезентують ці норми на національному та міжнародному ринках;

2) *валютні відносини* щоденні зв'язки, в які вступають фізичні та юридичні особи з метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних та інших грошових операцій, що спрямовані на придбання або продаж іноземної валюти.

Значення валютного ринку для економіки в цілому визначається його функціями, основними серед яких є:

– реалізація валютної політики держави, спрямованої на забезпечення регулювання національної економіки та розширення зовнішньоекономічних зв'язків;

– створення суб'єктам валютних відносин передумов для своєчасного здійснення міжнародних розрахунків і сприяння завдяки цьому розвитку зовнішньої торгівлі;

– визначення і формування попиту та пропозиції на валюту;

– регулювання валютних курсів;

– диверсифікація валютних резервів;

– хеджування валютних ризиків;

– отримання прибутку від операцій з валютою та валютними цінностями тощо.

19.3. РИНОК КАПІТАЛІВ

Ринок капіталів – це частина фінансового ринку, де формуються попит і пропозиція на середньо– і довгостроковий капітал.

Функції ринку капіталу:

1) здатність акумулювати тимчасово вільні кошти домогосподарств та суб'єктів господарювання й перетворювати і перерозподіляти їх з метою інвестування в різні галузі економіки;

2) концентрація коштів, тобто створення умов для об'єднання незначних сум тимчасово вільних фінансових ресурсів домогосподарств та суб'єктів господарювання в значні за обсягами грошові потоки; ринкове збалансування попиту та пропозиції капіталу;

3) оптимізація регіональної та галузевої структури капіталу шляхом переливу капіталу із галузей і регіонів, де є його надлишок, до галузей та регіонів, де відчувається його нестача;

4) перерозподіл ризиків в економіці;

5) створення конкурентних умов для банківської системи, зокрема банківського кредитування суб'єктів господарювання;

6) економія витрат обігу, покращення взаєморозрахунків суб'єктів господарювання, зниження заборгованості, покращення товарообороту;

7) оцінка бізнесу та ефективності використання ресурсів суб'єктами господарювання, формування відповідного інформаційного середовища, що спонукає до підвищення ефективності управління суб'єктів господарювання;

8) сприяє розвитку місцевого самоврядування шляхом використання механізму емісії облігацій місцевої позики;

9) створення умов для інтеграції до світового фінансового ринку, шляхом запровадження світових стандартів функціонування фінансового ринку в цілому та ринку капіталу зокрема.

Основні учасники ринку капіталу:

– *первинні інвестори*, якими є власники вільних фінансових ресурсів, що мобілізовані банками і перетворені у позиковий капітал;

– *спеціалізовані посередники* – кредитно-фінансові організації, що здійснюють безпосереднє залучення коштів, перетворення їх у позиковий капітал і подальшу тимчасову передачу його позичальникам на зворотній основі за плату у формі відсотків;

– *позичальники* – юридичні і фізичні особи, а також держава, що відчувають нестачу у фінансових ресурсах і готові заплатити спеціалізованому посереднику за право тимчасового користування ними.

19.4. ФОНДОВИЙ РИНОК

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів).

Основними завданнями сучасного фондового ринку України є:

– мобілізація тимчасово вільних фінансових ресурсів для здійснення конкретних інвестицій;

– формування ринкової інфраструктури, яка відповідає міжнародним стандартам;

– розвиток вторинного ринку;

– активізація маркетингових досліджень;

– трансформація відносин власності;

– удосконалення ринкового механізму і системи управління;

– забезпечення контролю над капіталом на основі державного регулювання;

– зменшення інвестиційного ризику;

– формування портфельних стратегій;

– розвиток ціноутворення;

– прогнозування перспективних напрямів розвитку та інші [2].

Функції фондового ринку.

Загальноринкові:

1) отримання прибутку від операцій на даному ринку;

2) цінова, що забезпечує формування ринкових цін;

3) інформаційна – забезпечує збір інформації про суб'єктів і об'єктів ринку і доведення її до учасників;

4) регулювальна – ринок встановлює правила торгівлі, порядок вирішення спірних питань між учасниками, встановлює пріоритети, органи контролю, управління та ін.

Специфічні:

1) функція перерозподілу;

2) функція страхування цінових і фінансових ризиків;

3) перерозподіл коштів між галузями і сферами ринкової діяльності;

4) перерахунок заощаджень з невиробничої у виробничу форму;

5) фінансування дефіциту державного бюджету на неінфляційній основі, тобто без випуску в обіг додаткових коштів та ін.

Учасники фондового ринку.

Безпосередні

1. Емітенти. Юридичні особи, міські ради, а також держава в особі уповноважених нею органів державної влади, яка від свого імені розміщує емісійні цінні папери та бере на себе зобов'язання щодо них перед їх власниками.

2. Інвестори в цінні папери. Фізичні та юридичні особи, резиденти і нерезиденти, які набули права власності на цінні папери з метою отримання доходу від вкладених коштів або набуття відповідних прав, що надаються власнику цінних паперів відповідно до законодавства.

3. Саморегулівні організації професійних учасників ринку. Неприбуткові об'єднання учасників фондового ринку, що проводять професійну діяльність на ньому з торгівлі цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, депозитарну діяльність (діяльність реєстраторів і зберігачів), утворені відповідно до критеріїв і вимог, установлених ДКЦПФР.

4. Професійні учасники. Юридичні особи, які на підставі ліцензії, виданої ДКЦПФР, провадять на фондовому ринку професійну діяльність, види якої визначені Законами України.

Побічні учасники фондового ринку

1. Споживачі. Підприємства, органи влади.

2. Постачальники. Домогосподарства, підприємства, зокрема неприбуткові, інституціональні інвестори – банки, трасти, інвестиційні фонди, пенсійні фонди і страхові компанії.

3. Суб'єкти, що обслуговують ринок. Аудиторські, консалтингові, рекламні фірми; учасники, що здійснюють обслуговування емісійної, брокерської, дилерської, представницької, депозитарної, клірингової, реєстраторської і регулювальної діяльності.

4. Органи, що регулюють діяльність учасників ринку. Державні та органи самоврядування, недержавні – фондова біржа, різноманітні професійні організації суб'єктів ринку.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поясніть з якими ринками пов’язаний грошовий ринок.
2. Поясніть які об’єкти та суб’єкти формують грошовий ринок.
3. Охарактеризуйте сутність валютного ринку і механізм його функціонування.
4. Суть ринку капіталів та його відмінність від грошового ринку.
5. Назвіть основних учасників ринку капіталу.
6. Охарактеризуйте функції кредитного ринку.
7. Назвіть основні принципи і функції фондового ринку.
8. Охарактеризуйте суб’єктів фондового ринку.
9. Поясніть, що таке біржовий ринок.

ТЕМА 20. ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ

Мета вивчення теми: визначити сутність та характерні риси фінансових інструментів, з’ясувати класифікацію фінансових інструментів, зрозуміти принципи обігу похідних фінансових інструментів

План:

20.1. Сутність фінансових інструментів.
20.2. Класифікація фінансових інструментів.
20.3. Похідні фінансові інструменти.

Основні терміни і поняття: фінансові інструменти; похідні фінансові інструменти; фінансові активи; фінансові зобов’язання, кредитори, боржники, фінансовий ринок.

20.1. СУТНІСТЬ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Фінансові інструменти – це специфічні товари фінансових ринків, які обертаються на цьому ринку, мають грошову вартість, а також за допомогою яких здійснюється розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів. Вони поділяються на різні види за способами, цілями, методами, формами нагромадження коштів, а також відіграють вирішальну роль в організації та механізмі функціонуванні фінансових ринків.

У міжнародній практиці термін «фінансові інструменти» включає в себе сукупність понять, таких як: інвестування, розподіл капіталу, здійснення платежів, отримання кредитних ресурсів, тощо.

У процесі реалізації всіх без винятку видів фінансових інструментів вони перетворюються для власника цих активів на фінансові активи, а для емітента – зобов’язання (рис. 20.1).

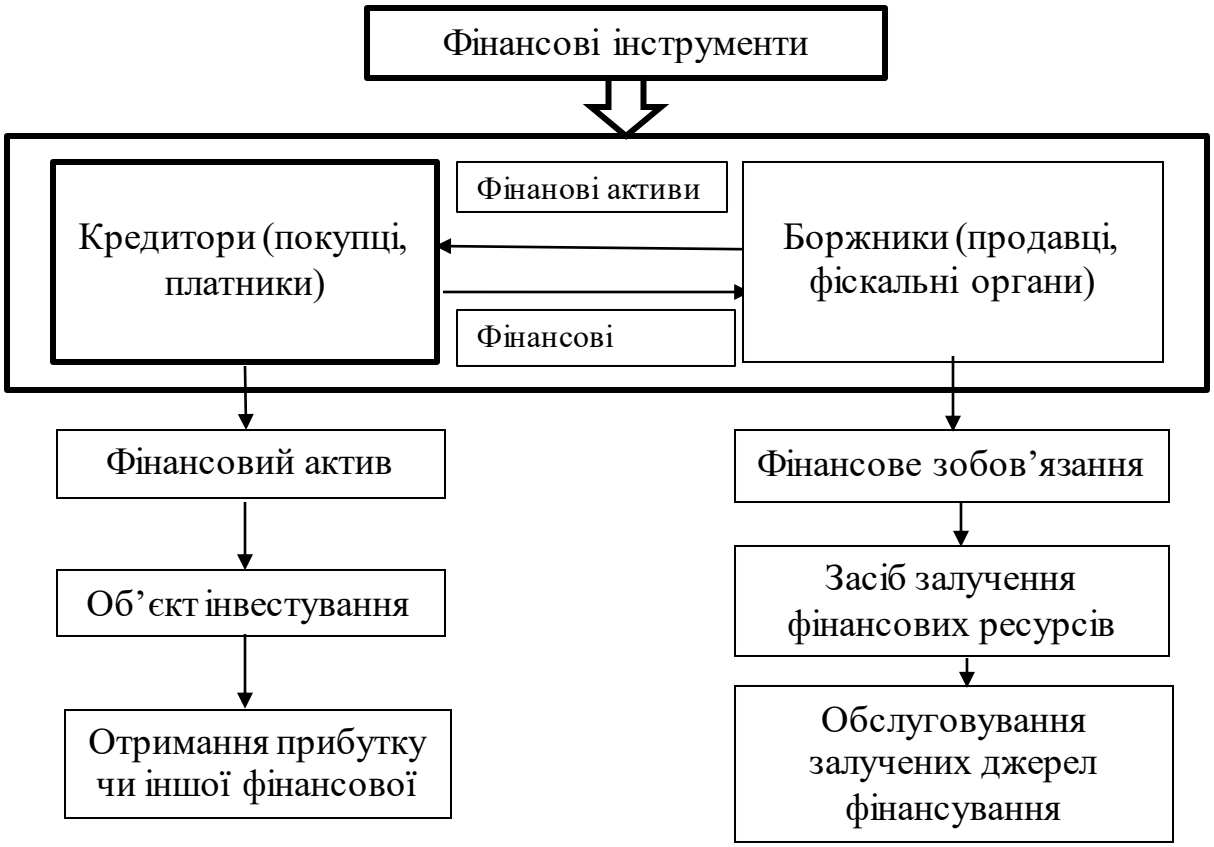

Рисунок 20.1 – Етапи перетворення фінансових інструментів на фінансові активи та зобов'язання

З економічної точки зору фінансові інструменти – це особливі товари фінансового ринку, які мають фінансове походження та виступають об'єктом купівлі-продажу на відповідних сегментах фінансового ринку. Товарами фінансового ринку, в першу чергу, є грошові кошти та цінні папери.

Гроші з економічної точки зору – це всі ліквідні активи, які можуть бути порівняно швидко та без великих втрат переведені в готівку. Гроші є формою прояву мінової вартості як купівельний, платіжний засіб та засіб нагромадження.

Цінні папери – основний товар фінансового ринку, своєрідний предмет купівлі-продажу цього ринку. Цінні папери, як інструменти фінансового ринку, являють собою документи-свідоцтва про боргове зобов'язання або право власності. Цінні папери є значною складовою своєрідного «товару товарів» – грошей.

Фінансові інструменти, які обертаються на окремих сегментах фінансового ринку, характеризуються на сучасному етапі великою різноманітністю. Їх можна класифікувати за наступними критеріями.

20.2. КЛАСИФІКАЦІЯ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Фінансові інструменти, які обертаються на окремих сегментах фінансового ринку, характеризуються на сучасному етапі великою різноманітністю. Їх можна класифікувати за наступними критеріями (табл. 20.1).

Таблиця 20.1 – Класифікація інструментів фінансового ринку

Критерії класифікації	Види фінансових інструментів
1. За окремими сегментами фінансового ринку	➢ Інструменти грошового ринку ➢ Інструменти ринку позичкових капіталів ➢ Інструменти ринку цінних паперів ➢ Інструменти валютного ринку ➢ Інструменти страхового ринку ➢ Інструменти ринку золота (срібла, платини) та дорогоцінного каміння ➢ Інструменти ринку нерухомості
2. За термінами обігу	➢ Короткострокові фінансові інструменти ➢ Довгострокові фінансові інструменти
3. За характером фінансових зобов'язань	➢ Інструменти без наступних фінансових зобов'язань ➢ Боргові фінансові інструменти ➢ Дольові (пайові) фінансові інструменти
4. Залежно від пріоритетної значимості	➢ Первинні фінансові інструменти ➢ Вторинні фінансові інструменти або деривативи
5. За гарантованістю рівня доходності	➢ Фінансові інструменти з фіксованим доходом ➢ Фінансові інструменти з невизначеним доходом
6. За рівнем ризику	➢ Безризикові фінансові інструменти ➢ Фінансові інструменти з низьким рівнем ризику ➢ Фінансові інструменти з помірним рівнем ризику ➢ Фінансові інструменти з високим рівнем ризику ➢ Фінансові інструменти з дуже високим рівнем ризику («спекулятивні»)

В Україні класифікацію, визнання, оцінювання фінансових інструментів та розкриття інформації про них розкрито у фінансовій звітності, зокрема у МСБО 32 «Фінансові інструменти: розкриття та подання» і МСБО 39 «Фінансові

інструменти: визнання та оцінка». Цими стандартами визначено, що фінансовими інструментами є будь-які контракти, які приводять до фінансового активу одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструмента капіталу іншого підприємства.

Подібне визначення міститься й у вітчизняному П(С)БО 13 «Фінансові інструменти», ними є контракти, які одночасно приводять до виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструмента власного капіталу в іншого. Їх класифіковано на (рис. 20.2):

1) фінансові активи;
2) фінансові зобов'язання;
3) інструменти власного капіталу;
4) похідні фінансові інструменти.

Фінансові активи – це специфічні активи, тобто законні вимоги власників цих активів щодо отримання відповідних доходів у майбутньому. Зокрема в Системі національних рахунків вони є об'єктами, які мають вартість та перебувають у власності економічних суб'єктів, від яких у майбутньому очікується одержання прибутку або інших доходів.

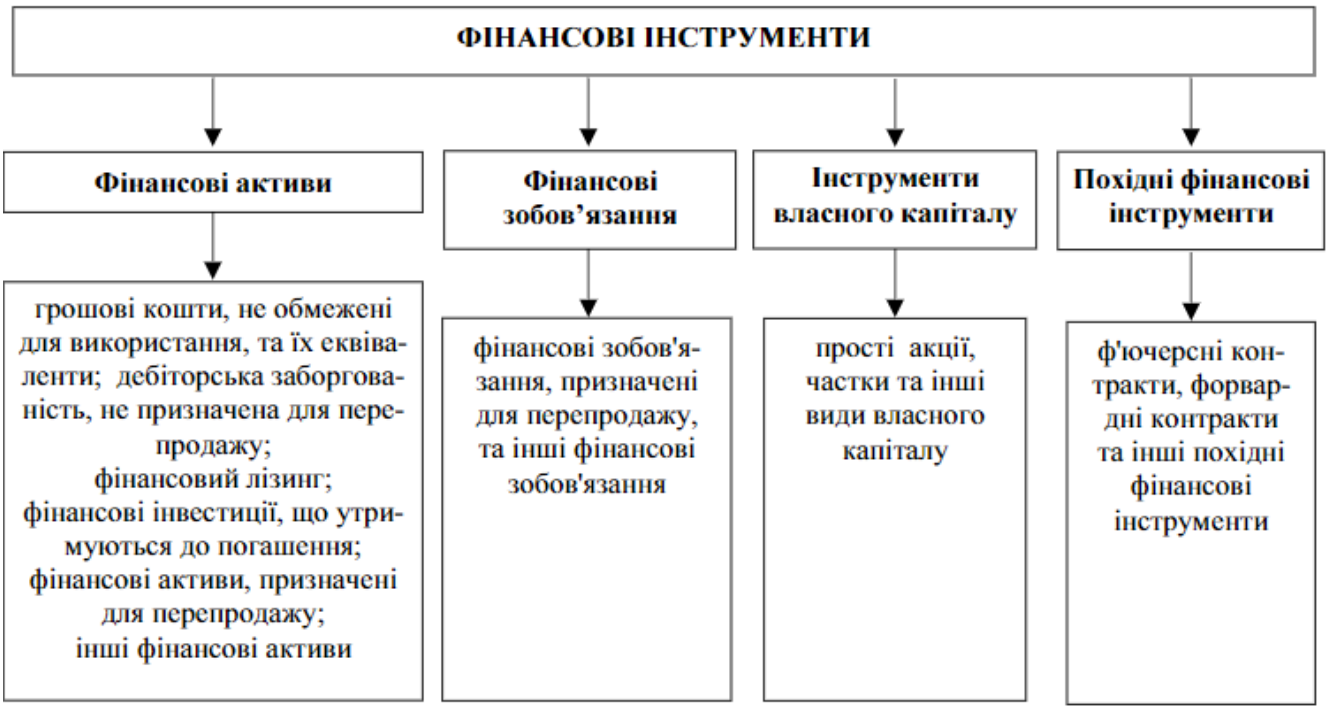

Рисунок 20.2 – Види фінансових інструментів

Щодо фінансових зобов'язань, то ними є контрактні зобов'язання передати грошові кошти або інші фінансові активи іншим підприємствам або обмінятися фінансовими інструментами з іншим підприємствами на потенційно невигідних умовах. Інструменти власного капіталу – це контракти, що підтверджують права на частину в активах підприємства, що залишається після

вирахування сум за всіма його зобов'язаннями.

Похідні фінансові інструменти – це інструменти:

а) розрахунки за якими провадитимуться в майбутньому;

б) вартість яких змінюється зі зміною процентної ставки, курсу цінних паперів, валютного курсу, індексу цін, кредитного рейтингу (індексу) або інших базисних змінних;

в) які не потребують початкових інвестицій.

20.3. ПОХІДНІ ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ.

Похідні фінансові інструменти – це інструменти, вартість яких визначається вартістю базового активу.

З огляду на структуру фінансових інструментів, необхідно відрізняти цінні папери, функціонування яких пов'язано з фінансовим ринком, від аналогічних паперів, що функціонують на товарних ринках – ф'ючерсів, опціонів і свопів і, як матеріальне втілення певних майнових прав, являють собою також цінні папери.

Ті й інші папери єдині за економічною сутністю і за економічними властивостями. Вони розрізняються за змістом і характеристикою активів на яких базуються, і, відповідно, організацією, механізмом і схемою свого руху.

Похідні цінні папери відносяться до строкових документів, тобто документів що реалізують право яке в них матеріалізоване, зі строком виконання на певну дату в майбутньому. Похідні фінансові інструменти виникли від традиційних фінансових відносин (кредит, позика, акція тощо). По суті, являють собою традиційні інструменти, орієнтовані на нові договірні відносини. Суть цих договорів пов'язана з подоланням обмежень, які витікають з традиційних зобов'язань з приводу майбутньої купівлі/продажу або прав на майбутню купівлю/продаж класичних фінансових інструментів за фіксованою на сьогоднішній день ціною. Отже, похідні фінансові інструменти являють сполучення коштів (способів) вкладення, придбання й розподілу капіталу (фондова цінність) і платіжного засобу, як засобу кредиту. Тим самим зникають обмеження на економічні можливості певних видів цінних паперів. При цьому похідні цінні папери формують ринок прав – обов'язків щодо відповідних фінансових активів.

Світова економічна наука не дає точного поняття похідних цінних паперів. В загальному визначенні до похідних цінних паперів відносяться будь-які цінні папери, ціна яких внутрішньо залежить від ціни базового активу, що лежить в їх основі. Цінні папери даного виду не можуть існувати за відсутністю базового інструменту, більш того, якщо за яких-небудь обставинах припиниться торгівля базовим інструментами, припиниться й обіг похідного інструменту.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення сутності фінансових інструментів.
2. Поясність механізм перетворення фінансових інструментів на фінансові активи та зобов'язання.
3. Охарактеризуйте фінансові інструменти за різними критеріями.
4. Охарактеризуйте взаємозв'язок фінансових активів та фінансових зобов'язань.
5. Поясність сутність похідних фінансових інструментів.

ТЕМА 21. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутність фінансової безпеки держави; вивчити сутність бюджетної та податкової безпеки; зрозуміти вплив державних боргів на фінансову безпеку; засвоїти механізм забезпечення фінансової безпеки держави.

План:

21.1. Фінансова безпека держави у системі економічної безпеки
21.2. Бюджетно-податкова безпека як складова фінансової безпеки держави
21.3. Грошово-кредитна, соціальна та валютна безпека як складові фінансової безпеки держави
25.4. Оцінка рівня фінансової безпеки України

Основні терміни та поняття: економічна загроза; ризик; фінансова безпека держави; суб'єкти фінансової безпеки; загрози фінансово-економічній безпеці; бюджетна безпека; податкова безпека; боргова безпека держави; валютна безпека держави; грошово-кредитна безпека; інвестиційна безпека; фінансова безпека фондового ринку; фінансова безпека людини; фінансова безпека підприємства; міжнародна фінансова безпека; стан захищеності.

21.1 ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Фінансова безпека держави – багаторівнева система, покликана захищати інтереси всіх підсистем фінансової системи держави від зовнішніх та внутрішніх загроз на макро– та мікрорівнях (міжнародному, національному, регіональному, приватному), що дозволяє забезпечити ефективне функціонування національної економіки в цілому та сталий економічний розвиток.

Суб'єкти фінансової безпеки: окремі громадяни; населення в цілому; домашні господарства; підприємства; організації, установи; галузі та окремі сектори економіки; регіони; держава; міждержавні утворення; світові

співтовариства.

Об'єктами фінансової безпеки є:

1) фінансові інтереси держави, регіону, національної економічної системи, суб'єктів господарювання, домогосподарства, окремих громадян;

2) фінансові ресурси держави, регіону, суб'єктів господарювання, домогосподарства, окремих громадян;

3) фінансова система держави;

4) фінансова політика держави та фінансовий механізм;

5) фінансовий сектор під яким розуміється фінансовий ринок, що забезпечує накопичення і розподіл інвестиційних ресурсів та фінансових послуг, взаємодію виробників і споживачів цих послуг за правилами, визначеними державою та її регуляторними органами.

На фінансову безпеку держави впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори:

– рівень фінансової незалежності (розмір фінансової допомоги з боку міжнародних фінансово-кредитних установ, економічних угруповань, урядів окремих країн, обсяг іноземних інвестицій у національну економіку, динаміка зовнішнього державного боргу; стан платіжного балансу та значна залежність України від експортно-імпортної діяльності, інтегрованість до світових фінансових ринків);

– характер фінансово-кредитної політики (як внутрішньої, так і зовнішньої), яку проводить держава;

– політичний клімат у країні (наявність політичної стабільності);

– рівень законодавчо-правового забезпечення функціонування фінансової сфери

– рівень монетизації ВВП;

– характер формування державного та місцевих бюджетів,

– рівень тінізації економіки та відплив капіталу за кордон;

– вплив світових фінансових криз на фінансову систему України та ін.

Міжнародна безпека – це система міжнародних відносин, що заснована на дотриманні усіма державами загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, що виключає вирішення спірних питань і розбіжностей між ними за допомогою сили або загрози.

Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) *під національною безпекою* розуміється захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Економічна безпека – це спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз за рахунок сталого розвитку економіки з метою підтримання ефективного задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях.

21.2. БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Бюджетно-податкова політика – це інструмент державного втручання в економіку країни, яка реалізується через визначення оптимального співвідношення між доходами і витратами держави, де роль державної казни виконує бюджет, через який акумулюється та перерозподіляється значна частка ВВП і національного доходу (від 1/3 до 1/2).

Бюджетно-податкова політика забезпечує виконання державою найважливіших економічних функцій, які формують її дієздатність:

– фінансове забезпечення виконання державою своїх функцій (управлінської, оборонної, соціальної, регулюючої);

– підтримка фінансової стабільності та збалансованості у розвитку її регіонів;

– забезпечення фінансової незалежності держави;

– створення стимулів для соціально-економічного розвитку.

Бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів.

Бюджетна безпека визначається:

1) цілісністю бюджетної системи;

2) ступенем збалансованості її бюджетів;

3) наявністю правової бази складання, процедури розгляду та затвердження бюджету;

4) обсягами бюджетного фінансування;

5) наявністю або відсутністю бюджетних резервів;

6) характером касового виконання бюджету;

7) наявністю та чисельністю податкових пільг;

8) дотриманням бюджетної дисципліни.

Найважливішим індикатором фінансової безпеки держави виступає рівень бюджетного дефіциту.

Податкова політика – це сукупність заходів держави у сфері оподаткування шляхом встановлення правового регламентування та організації стягнення податків для реалізації фіскальної функції бюджету.

Ефективність податкової політики визначається дієвістю обраних фіскальних-регулюючих інструментів, які дозволяють їй не лише забезпечувати функціонування держави, а й використовувати свої ресурси та інструменти впливу задля досягнення цілей суспільного розвитку, основними з яких називають контроль за зайнятістю, інфляцією та економічним зростанням.

Податкова безпека держави визначається ефективністю податкової політики держави, яка має оптимально поєднувати фіскальні інтереси держави та індивідуальні, корпоративні інтереси платників податків.

Боргова безпека – це такий рівень внутрішньої і зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету та руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Основними індикаторами, що визначають боргову безпеку є обсяги внутрішніх та зовнішніх боргів держави.

Базовим нормативним актом, який здійснює регулювання даної сфери сьогодні, є Бюджетний кодекс України, в якому зафіксовано загальні принципи боргової політики, у тому числі – обов'язковість зменшення державного боргу, якщо його обсяг зросте до 60 % ВВП.

21.3. ГРОШОВО-КРЕДИТНА, СОЦІАЛЬНА ТА ВАЛЮТНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення.

Соціальна безпека – це такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз

Під критерієм соціальної безпеки розуміють оцінку стану соціальної сфери з погляду найважливіших процесів, що відбивають її характер і напрями реалізації соціальної політики

Критеріями соціальної безпеки є:

– стабільність соціальних взаємин і структури соціальної сфери;

– наявність умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів;

– позбавлення економічного підґрунтя процесів десоціалізації суспільства.

Показники соціальної безпеки мають відповідати таким вимогам:

– наявність високого ступеня інформативності;

– наявність зв'язку показників із суттєвими тенденціями і процесами розвитку соціально-економічної сфери на кожному етапі її функціонування та розвитку;

– можливість їх застосування у практичній діяльності суб'єктів економічної системи.

Найбільшого поширення в національних системах дослідження рівня соціальної безпеки знайшли загальні макроекономічні показники:

– рівень зайнятості населення;

– рівень (норма) безробіття;

– мінімальна погодинна заробітна плата;

– питома вага зайнятих, що отримують плату на рівні мінімальної;

– індекс людського розвитку (тривалість життя, рівень освіти, реальний ВВП на душу населення, у тому числі за паритетом купівельної спроможності);

– розрив між прибутками 10 % найприбутковіших і 10 % найменш прибуткових груп населення тощо.

Валютна безпека держави являє собою забезпеченість держави достатніми валютними коштами, підтримування стабільності внутрішньої та зовнішньої купівельної спроможності грошової одиниці, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, виконання міжнародних зобов'язань, такий стан курсоутворення, який направлений на розвиток вітчизняного експорту та приплив іноземних інвестицій.

21.4. ОЦІНКА РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Фінансова безпека досягається шляхом проведення виваженої фінансової політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, і фінансовій сферах.

Концепція фінансової безпеки має містити пріоритетні цілі і завдання досягнення безпеки, шляхи та методи їх досягнення, які б адекватно відображали роль фінансів у соціально-економічному розвитку держави, її зміст покликаний координувати загальнодержавні дії у сфері забезпечення безпеки на рівні окремих громадян, суб'єктів господарювання, галузей, секторів економіки, а також на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

Стратегія фінансової безпеки має бути орієнтована на розробку і послідовне здійснення заходів щодо закріплення і розвитку позитивних процесів і подолання негативних тенденцій у сфері фінансових відносин. При цьому мають бути визначені найближчі цілі цієї стратегії та механізми їх реалізації.

Державна стратегія фінансової безпеки і комплексна державна фінансова політика перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Зважаючи на те, що фінансова безпека не є статичною (на систему безпеки впливає конкретна ситуація, що складається на певному етапі соціально-економічного і політичного розвитку суспільства), то механізм забезпечення фінансової безпеки включає такі елементи:

– об'єктивний і всебічний моніторинг економіки і фінансової сфери з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам об'єктів фінансової безпеки;

– розрахунок гранично допустимих значень фінансових та соціально-економічних показників (індикаторів), перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність і фінансову кризу;

– діяльність держави щодо виявлення і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці.

Стан фінансової безпеки характеризується певними показниками –

індикаторами. Кожен з індикаторів має своє граничне (найменше чи найбільше) значення.

Індикатори фінансової безпеки – це реальні статистичні показники розвитку країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції у фінансовій сфері.

Залежно від специфіки досліджуваного явища визначаються *граничні значення індикаторів,* які не можуть бути визначені точними розрахунками, а визначаються експертно на основі досвіду.

Граничні значення індикаторів – це кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції в економіці.

При визначенні граничних значень фінансової безпеки України слід враховувати також граничні рівні критеріїв, встановлених для країн – кандидатів на вступ до ЄС. Крім того, для України, як порогові значення фінансової безпеки, можуть прийматися значення відповідних показників інших країн.

Індикатори рівня фінансової безпеки**:** дефіцит бюджету; обсяги боргів держави; рівень інфляції; вартість банківських кредитів; рівень монетизації економіки; обсяг міжнародних резервів НБУ.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поясніть з якими ринками пов’язаний грошовий ринок.
2. Назвіть з яких складників формується попит на гроші.
3. Назвіть фактори, що впливають на пропозицію грошей.
4. Поясніть які об’єкти та суб’єкти формують грошовий ринок.
5. Охарактеризуйте сутність валютного ринку і механізм його функціонування.
6. Суть ринку капіталів та його відмінність від грошового ринку.
7. Назвіть основних учасників ринку капіталу.
8. Охарактеризуйте функції кредитного ринку.
9. Назвіть основні принципи і функції фондового ринку.
10. Охарактеризуйте суб’єктів фондового ринку.
11. Поясніть, що таке біржовий ринок.

ТЕМА 22. ЦИФРОВІ ФІНАНСИ

Мета вивчення теми: з'ясувати економічний зміст цифрових фінансів; дослідити вплив цифровізації на фінансовий сектор національної економіки; дати характеристику віртуальним активам.

22.1. Економічний зміст цифрових фінансів.

22.2. Цифрові фінанси як основа розвитку фінансового сектору національної економіки.

22.3. Віртуальні активи.

Основні терміни і поняття: цифрові фінанси; фінансові послуги; віртуальні активи; цифровізація

22.1. ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ЦИФРОВИХ ФІНАНСІВ

В останні роки цифрові фінанси привернули помітну увагу з боку наукових кіл. Цифровим фінансовим дослідницьким центром Пекінського університету сформовано «Індекс цифрової фінансової доступності», який представляє стан розвитку цифрових фінансів. Відтоді науковці широко застосовують Індекс цифрової фінансової доступності в академічних дослідженнях, наприклад, щодо впливу цифрових фінансів на ефективність фінансування, зв'язку між цифровими фінансами та споживанням домогосподарств, ефективність інвестицій домогосподарств, трансформація та модернізація промисловості та покращення загальної факторної продуктивності.

З точки зору практикуючих міжнародних спеціалістів, ***цифрові фінанси*** – це фінансові послуги, які надаються через мобільні телефони, персональні комп'ютери, Інтернет або картки, пов'язані з надійною цифровою платіжною системою.

У звіті McKinsey цифрові фінанси визначаються як «фінансові послуги, що надаються через мобільні телефони, Інтернет або картки».

Вітчизнянні вчені цифрові фінанси розглядають, як термін, який використовується для опису впливу нових технологій на індустрію фінансових послуг. Він включає різноманітні продукти, програми, процеси та бізнес-моделі, які змінили традиційний спосіб надання банківських та фінансових послуг.

Хоча стандартного визначення цифрових фінансів немає, існує певна думка, що цифрові фінанси охоплюють усі продукти, послуги, технології та/або інфраструктуру, які дозволяють окремим особам і компаніям мати доступ до платежів, заощаджень і кредитних засобів через Інтернет (онлайн) без необхідності відвідувати відділення банку або безпосередньо звертатися до постачальника фінансових послуг.

Метою фінансових послуг, доступних через цифрові платформи, є

сприяння зменшенню бідності та сприяння цілям фінансової доступності економік, що розвиваються.

В ідеалі є три ключові компоненти будь-якої цифрової фінансової послуги: цифрова транзакційна платформа, роздрібні агенти та використання клієнтами і агентами пристрою, найчастіше мобільного телефону, для здійснення транзакцій через цифрову платформу.

22.2. ЦИФРОВІ ФІНАНСИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Цифрові фінанси, як нова фінансова індустрія, ефективно заповнюють прогалини в традиційній фінансовій системі.

По-перше, розвиток цифрових фінансів може ефективно зменшити інформаційну асиметрію між підприємствами та фінансовими кредиторами. Переважна академічна точка зору полягає в тому, що інформаційна асиметрія є значною причиною обмежень зовнішнього фінансування. Цифрові фінанси спираються на нове покоління цифрових технологій для швидкого збору інформації про поведінку між суб'єктами на різних рівнях, видобутку корисної інформації, інтеграції даних і створення точної та надійної сторонньої системи оцінки кредитної інформації. Усе вищезазначене ілюструє роль цифрових фінансів у зменшенні інформаційної асиметрії в поведінці ринку, таким чином надаючи зовнішнім інвесторам кращий доступ до прийняття інвестиційних рішень, допомагаючи бізнесу отримати кредитну підтримку та, зрештою, сприяючи розвитку інноваційної діяльності.

По-друге, цифрове фінансування розширило доступ до фінансування та масштаб фінансування. Цифрові фінанси загалом належать до інноваційної бізнес-моделі фінансових послуг, що базується на нових цифрових технологіях для здійснення розрахунків, інвестицій і фінансування, а також управління фінансами. На традиційному фінансовому ринку є багато розрізнених дрібних учасників ринку, які складають великі групи дрібних клієнтів на фінансовому ринку. Однак звичайна економічна система України не може ефективно обслуговувати цих дрібних інвесторів через обмеження витрат і технологій, що призводить до відсутності фінансових послуг. Цифрові фінанси з їх унікальною природною перевагою, оскільки вони не обмежені часом або простором, надають традиційним фінансовим установам зручний доступ до таких невеликих клієнтів, заповнюючи прогалину в цій сфері звичайних фінансових послуг. Виходячи з наведеного вище аналізу, цифрове фінансування значно розширює джерела фінансування, зменшує ступінь кредитних спотворень на фінансовому ринку, оптимізує раціональний розподіл коштів і пропонує нові рішення для усунення фінансових обмежень бізнесу.

По-третє, розвиток цифрових фінансів може значно підвищити ефективність схвалення кредитів, знижуючи вартість ручного реагування та втручання в бізнес-процес. На основі вищезазначеного аналізу констатуємо, що

розвиток цифрових фінансів може ефективно стимулювати інноваційну діяльність вітчизняного бізнесу. Цей стимулюючий ефект в основному досягається шляхом пом'якшення фінансових обмежень бізнесу.

22.3. ВІРТУАЛЬНІ АКТИВИ

Згідно підходів міжнародних організацій, національного законодавства та окремих науковців можна стверджувати, що поняття «віртуальні активи» та «цифрові активи» є синонімами, що часто спостерігається в економічних дослідженнях.

Під віртуальним активом слід розуміти будь-який актив виражений сукупністю даних в електронній формі, створений із використанням криптографічних засобів, має вартість, економічну цінність та пряму взаємодію двох сторін без участі посередників у децентралізованій мережі.

В Україні досить довго не було законодавчо закріпленої дефініції поняття «віртуальний актив», однак, ситуація з правовим визначенням кардинально змінилася після прийняття Закону України «Про віртуальні активи» No 2074IX від 17.02.2022 року. Слід справедливо зазначити, що Закон з часу його прийняття є «замороженим» та не набрав чинності, що свідчить про не сформовану законодавча база щодо регулювання віртуальних активів в Україні, якщо не сказати про взагалі її відсутність.

Відповідно до прийнятого Закону, віртуальний актив – це нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі.

Відповідно до ст. 4 Закону, віртуальні активи поділяються на забезпечені та незабезпечені.

Для світової законодавчої практики цей поділ є досить незвичним.

Незабезпечені віртуальні активи не посвідчують майнових прав, забезпечені – посвідчують майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав.

Під забезпеченням віртуального активу розуміється посвідчення ним майнових прав, зокрема прав вимоги на інші об'єкти цивільних прав. Інші класифікації віртуальних активів відповідно до Закону відсутні.

Правова позиція Європейського Союзу стосовно віртуальних активів викладена у Директиві ЄС 2018/843,зокрема у ній простежується інше поняття – «віртуальні валюти», що визначаються як цифрове вираження вартості, яке не випускається чи не гарантується центральним банком або державним органом, яке не обов'язково пов'язане із законодавчо встановленою валютою та не має правового статусу валюти чи грошей, але приймається фізичними або юридичними особами в якості засобу обміну, який можна передавати, зберігати та торгувати в електронному вигляді.

Зміст поняття «віртуальний актив» має такі ознаки:

1) це нематеріальне благо, що є об'єктом цивільного обігу;

2) існує в електронній (цифровій) формі;

3) однією з форм є віртуальна валюта – криптовалюта;

4) право власності на нього посвідчується шляхом внесення запису до реєстру транзакцій; 5) має вартісний вираз, який має потенціал до росту (зміни).

Класифікація віртуальних активів наведена у табл 22.1.

Таблиця 22.1 – Класифікація віртуальних активів

Класифікаційна ознака	Види
Технологічна природа віртуальних активів	***Віртуальний актив розподіленого типу*** є видом віртуального активу, поданого в системі обліку токенів розподіленого реєстру у вигляді певної кількості одиниць, які в таких системах обліку подані у вигляді унікальних ідентифікаторів; ***Віртуальний актив нерозподіленого реєстру*** створюється на базі іншої технології, відмінної від технології розподіленого реєстру;
Економіко-правова сутність	***Токенізований актив*** – є майновим правом у цифровому вигляді, в основі якого знаходиться токен розподіленого реєстру у вигляді ідентифікатора певної інформації, похідної від первинного активу. ***Криптоактив –*** вид віртуального активу, який існує в системі обліку токенів розподіленого реєстру у вигляді запису з ідентифікатором інформації, непохідної від первинного активу

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Охарактеризуйте сутність та значення цифрових фінансів.
2. Проаналізуйте вплив цифровізації на фінансову систему країни.
3. Розкрийте основні напрями цифровізації у фінансовій сфері.
4. Розкрийте сутність віртуальних активів.
5. Назвіть основні проблеми функціонування віртуальних активів.

ТЕМА 23. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутність і функції міжнародних фінансів; дати характеристику міжнародного фінансового ринку і його структури, а також фінансів міжнародних організацій та інституцій.

План:

23.1. Сутність та функції міжнародних фінансів.

23.2. Міжнародний механізм перерозподілу фінансових ресурсів і капіталу.

Основні терміни та поняття: міжнародні фінанси; світовий фінансовий ринок; міжнародний фінансовий ринок; міжнародний ринок банківських кредитів; фінанси міжнародних організацій; міжнародні фінансові інституції; Міжнародний валютний фонд; група світового банку; Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Банк міжнародних розрахунків.

23.1. СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСІВ

Міжнародні фінанси – це економічна категорія, що відображає обмінно-перерозподільні відносини національних і наднаціональних суб'єктів світової економіки з приводу руху вартості між країнами та у процесі формування й використання централізованих грошових фондів.

Загальна система міжнародних фінансів представлена на рис. 23.1.

Об'єктом міжнародних фінансів є потоки грошових коштів і пов'язані з ними фінансові відносини на світовому ринку. Грошові потоки, які виникають у процесі діяльності наднаціональних суб'єктів міжнародних фінансів (міжнародних фінансових організації та інститутів), спрямовані на концентрацію фінансових ресурсів у певних фондах та їх подальший перерозподіл. До того ж виникають централізовані витрати, направлені на фінансування централізованих заходів і програм, та витрати на утримання апарату цих організацій.

Суб'єктами міжнародних фінансів є фізичні та юридичні особи, уряди, міжнародні організації й фінансові інституції, а також банки та інші кредитно-фінансові установи – посередники на міжнародному фінансовому ринку. Суб'єкти міжнародних фінансів з позиції конкретної держави поділяються на резидентів і не резидентів. Оскільки фінансові ресурси – наймобільніший вид економічних ресурсів, тобто вони знаходяться у постійному русі й перерозподіляються між різними учасниками міжнародних економічних відносин, виникають валютно-фінансові потоки.

Рисунок 23.1 – Загальна система міжнародних фінансів [4]

Крім того, у системі світового господарства торгівля товарами, послугами, факторами виробництва, іноземне інвестування здійснюються опосередковано через обмін іноземних валют, що також зумовлює виникнення валютно-фінансових потоків.

Сутність міжнародних фінансів реалізується через перерозподільну, контрольну і контрольно-координуючі функції.

23.2. МІЖНАРОДНИЙ МЕХАНІЗМ ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ І КАПІТАЛУ

Глобальний механізм, що забезпечує переливання грошово-кредитних ресурсів між країнами, регіонами, галузями та окремими суб'єктами бізнесу існує як ринковий, так і неринковий. Зазначимо, що найпотужнішою складовою у системі міжнародного перерозподілу фінансових ресурсів і капіталу є світовий фінансовий ринок (рис. 23.2).

З середини 90-х років XX ст. відбувається модифікація світового фінансового ринку під впливом наростаючих процесів фінансової консолідації та розвитку інноваційних фінансових послуг, упровадження інформаційних технологій у банківській і фінансовій сферах, що дало значний поштовх глобалізації фінансових ринків.

Головне призначення міжнародного фінансового ринку полягає у забезпеченні перерозподілу між країнами акумульованих вільних фінансових ресурсів для сталого економічного розвитку світового господарства й одержання від цих операцій певного доходу.

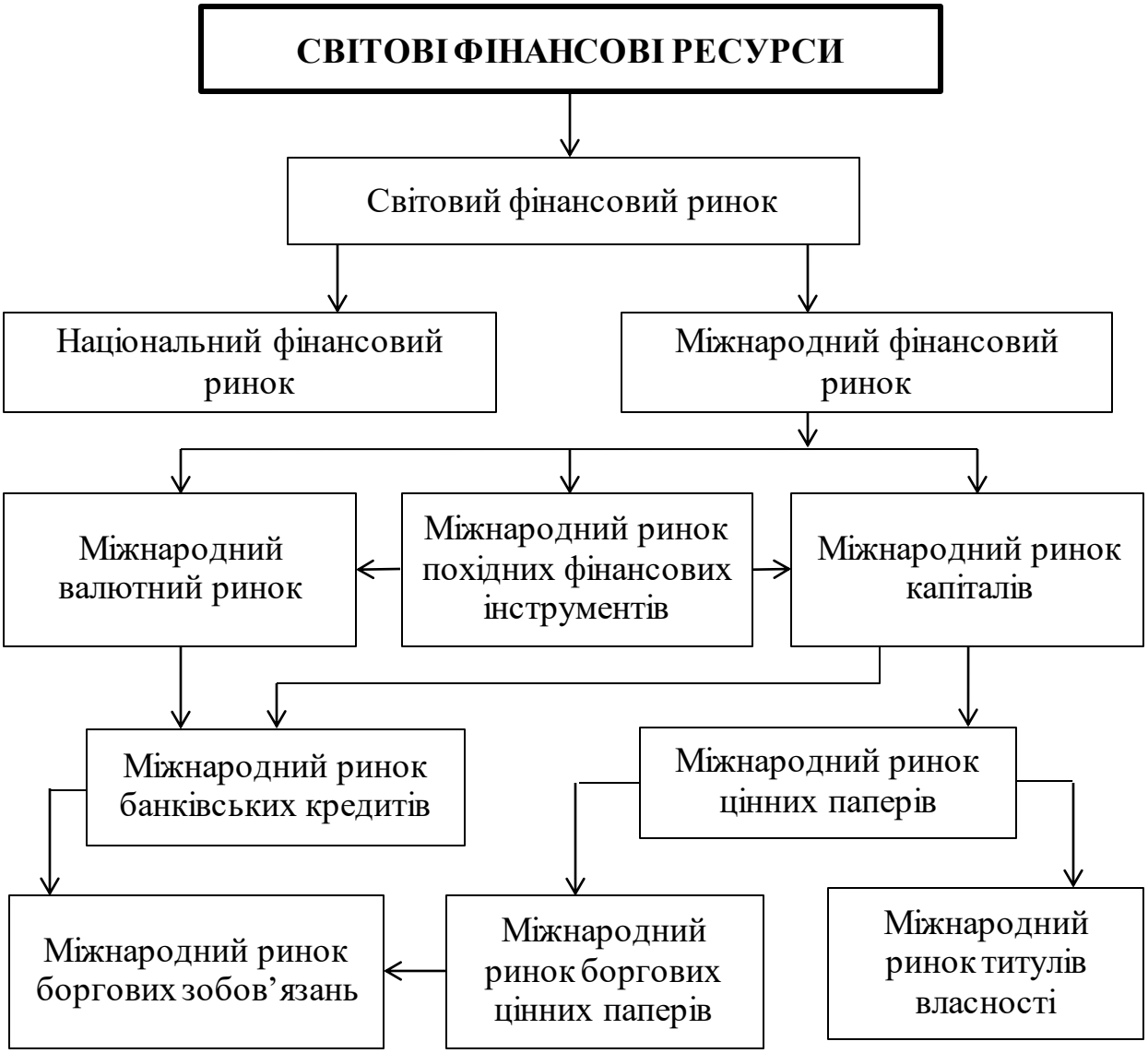

Рисунок 23.2 – Міжнародний ринковий механізм перерозподілу фінансових ресурсів і капіталу [5]

Функціональне призначення міжнародного фінансового ринку полягає у забезпеченні міжнародної ліквідності, тобто можливості швидко залучати достатній обсяг фінансових ресурсів у різних формах на вигідних умовах на наднаціональному рівні.

Важливу роль у функціонуванні міжнародних фінансів відіграє неринковий перерозподіл фінансових ресурсів.

Суб'єктами міжнародних фінансів на наднаціональному рівні є, з одного боку, міжнародні економічні організації (ООН), з іншого – міжнародні фінансові інституції, які забезпечують централізацію певної частини міжнародних фінансових ресурсів для забезпечення потреб світового господарства.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поясніть сутність міжнародних фінансів, їх розвиток та функції.

2. Охарактеризуйте суб'єктів міжнародних фінансів.

3. Висвітліть, які особливості організації та функціонування міжнародного валютного ринку.

4. Розкрийте сутність та функціональне призначення міжнародного ринку кредитних ресурсів.

5. Поясніть, що таке міжнародні організації і міжнародні фінансові інституції.

6. Поясніть, яка мета створення МВФ.

7. Висвітліть співпрацю України та МВФ.

8. Назвіть фінансові інститути, які входять до групи Всесвітнього банку.

9. Поясніть, яка мета їхнього функціонування.

10. Висвітліть, як здійснюється валютне регулювання при міжнародних розрахунках.

11. З'ясуйте, який механізм функціонування світового ринку капіталів.

ТЕМА 24. ФІНАНСИ КРАЇН З РОЗВИНЕНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутність і функції фінансів країн з розвиненою економікою; дати характеристику особливостей організації фінансів у цих країнах.

План:

24.1. Фінансова система США.

24.2. Фінансова система Німеччини.

24.3. Основні положення структури фінансової системи Великої Британії.

24.4. Фінансова система Франції.

24.5. Функціонування фінансової системи Скандинавських країн.

24.6. Особливості функціонування фінансової системи Японії.

Основні терміни та поняття: кооперативні центральні банки; федеральна резервна система (ФРС) США; блоки; жироцентраль; банки Співдружності; фонд німецької єдності; пільговий термін; каси муніципального кредиту; федеральні кредитні установи; взаємні фонди; іпотечні банки; секвестрування.

24.1. ФІНАНСОВА СИСТЕМА США

Сучасна система державних фінансів США складається з фінансової системи федерації; фінансових систем 50 штатів; фінансових систем 12,7 тис. адміністративних, господарсько-підприємницьких, культурно-освітніх та інших місцевих підрозділів (графств, муніципалітетів, сільських, спеціальних округів і

т. п.); спеціальних фондів. Така система організації характеризується відсутністю єдності, де кожен підрозділ державного управління (федерація, штати, місцеві органи) самостійно складає та затверджує свій бюджет, розробляє і здійснює податкову політику, управляє боргом.

У США бюджети регулюються через систему дотацій та відрахувань. Рух ресурсів відбувається одночасно по чотирьох каналах: з федерального бюджету – у бюджети штатів та місцеві бюджети; з бюджетів штатів – у місцеві бюджети; з місцевих бюджетів – у бюджети штатів; між місцевими бюджетами.

У видатках штатів США, як і в територіальних бюджетах інших країн, головне місце займають асигнування на соціально-культурні об'єкти. Це насамперед витрати на початкові і середні школи й на вищі навчальні заклади. Усього ці витрати становлять 40% територіального бюджету США.

Для США характерна наявність муніципальних органів влади з обмеженою (у порівнянні з іншими муніципалітетами) сферою відповідальності – так званих шкільних округів і районів. Муніципальні послуги в основному забезпечуються приватними фірмами і компаніями.

Федеральний (державний) бюджет побудований за принципом «повного бюджету» і складається з двох частин: власне урядового бюджету і довірчих (траст) фондів. За рахунок урядового бюджету фінансуються національні економічні та соціальні програми. Довірчі фонди мають переважно цільовий характер і забезпечують функціонування інфраструктури (федеральні автошляхи, аеродроми, електростанції). Статус довірчих мають окремі соціальні і пенсійні фонди.

Серед найважливіших напрямків бюджетного фінансування крім військової галузі адміністрація чітко позначила наступні: освіта, охорона здоров'я, турбота про ветеранів, безпека та інформаційні технології, як ключ вирішення всіх проблем.

На структуру федерального бюджету США більшою мірою впливають політичні події, які відбуваються в цій країні. Існує зв'язок політики держави та бюджетної політики з лідируючою партією. Структура доходів та видатків безпосередньо залежить від правлячої влади – республіканці чи демократи, тому що вони мають різні бюджетні пріоритети, які й визначають статті доходів та видатків федерального бюджету в США. Демократи роблять акцент на соціальні витрати, що передбачає збільшення диференціації податків на користь багатого населення і певне скорочення витрат на військові заходи. Для республіканців характерно мінімальне втручання держави в економіку, забезпечення більшої збалансованості бюджету, скорочення соціальних витрат та зміна податкового механізму на користь підприємців (зменшення податків на прибуток корпорацій).

Бюджетний процес у США регламентується двома основними законами – «Про бюджет і звітність» та «Про контроль над бюджетом і заморожування фондів». Перший закон фактично кодифікував створення сучасної єдиної

федеральної бюджетної системи США. Другий закон підняв бюджетне законодавство, організацію бюджетної процедури до рівня сучасних вимог.

24.2. ФІНАНСОВА СИСТЕМА НІМЕЧЧИНИ

Німеччину по праву називають одним з «локомотивів» світової економіки. За рівнем економічного розвитку, величиною економічного потенціалу, часткою у світовому виробництві, ступенем участі в міжнародному поділі праці та іншими найважливішими критеріями вона належить до числа найбільш високорозвинених держав світу, входить у так звану «велику сімку».

Своєрідність Німеччини полягає в тому, що післявоєнний економічний устрій Німеччини був сформований відповідно до неоліберальної концепції «соціального ринкового господарства», яка виникла як альтернатива тоталітарній економіці фашистської Німеччини. Основою цієї політики стали такі принципи: держава безпосередньо не займається регулюванням господарських процесів, але вона встановлює правила («рамкові умови»), за якими в умовах вільної конкуренції діють приватні господарські суб'єкти. Для забезпечення такого економічного порядку необхідна дієздатна система цін, яка в основному не піддається державному впливу; стабільність грошового обігу; відкриті ринки, тобто вільний доступ на ринок вітчизняних та іноземних контрагентів; приватна власність; норми відповідальності та свобода укладення договорів; стабільність економічної політики в країні. Ці принципи повинні були доповнюватися сильною соціальною політикою держави, щоб пом'якшити соціальну несправедливість, породжувану ринковими відносинами.

Бюджетна система Німеччини містить у собі бюджет федерації, бюджети 16 земель і понад 11 тис. громад, які утворюють ще й округи. У фінансовій статистиці Німеччини всі перелічені ланки об'єднані в поняття «зведений (консолідований) державний бюджет», показники якого звільнені від повторного обрахунку, пов'язаного із взаєминами між бюджетами різних рівнів.

Бюджетний устрій базується на сильній децентралізованій федеральній системі, яка дає велику владу 16 землям, і формах політики, побудованих на згоді, при яких рішення приймаються, наскільки це можливо, з мовчазної згоди головних партій – християнських демократів та соціал-демократів.

На рівні земель діє уряд і парламент (Ландтаг). У складі уряду землі діє Міністерство фінансів, яке по відомчій лінії підпорядковується федеральному Міністерству фінансів.

Головні фінансові управління і податкові інспекції є структурними підрозділами Міністерства фінансів і одночасно вони діють як представники федерації. Головне фінансове управління (ГФУ) або Верховна фінансова дирекція існує тільки на рівні земель і керує підвідомчими податковими інспекціями. Керуючий ГФУ – президент, який призначається по черзі то федерацією, то землею.

Відмінна риса бюджетної системи Німеччини – складний, багатоступінчастий розподіл податкових надходжень між її ланками, спрямований на вирівнювання економічного розвитку окремих регіонів. У цілому механізм вертикального та горизонтального фінансового вирівнювання у Німеччині досить складний. Для акумуляції ресурсів на потреби фінансового вирівнювання створений Федеральний фонд фінансового вирівнювання.

Спочатку здійснюється вертикальне фінансове вирівнювання: податкові надходження розподіляються між федераціями, землями та частково громадами на основі договору федерального уряду з землями і закріплюється федеральним законом. Критерієм цього розподілу є показник так званої квоти покриття – співвідношення між поточними доходами бюджету федерації і бюджетів земель та їх необхідними витратами. Встановлено, що для федерації і земель квота покриття може бути приблизно рівною. Її визначення підлягає таким принципам:

– у межах поточних надходжень федерація і землі мають рівні права на покриття своїх необхідних видатків;

– розподіл податку повинен здійснюватися таким чином, щоб уникнути надмірного навантаження на платників податків і забезпечити однаковий рівень життя на всій території країни;

– частки федерації та земель можуть варіювати при істотній зміні співвідношення їхніх доходів та видатків.

Свої особливості має й система горизонтального або міжземельного фінансового вирівнювання: між окремими землями, а також усередині земель, між громадами, які входять до їх складу. Згідно з Конституцією Німеччини фінансово сильніші землі надають допомогу фінансово слабшим землям. В основі системи лежить базовий принцип вирівнювання податкових доходів на душу населення. Метою вирівнювання є збільшення доходів фінансово слабких земель до рівня 95% від середнього рівня податкових надходжень на душу населення по всіх землях у цілому.

Кредитна система Німеччини відображає модель порівняно жорсткої грошово-кредитної політики, незважаючи на широкі політичні права регіонів, які входять до федерації. Особливості пов’язані також з тим, що всі основні функції фінансового посередництва сконцентровані в універсальних банках (комерційних банках та ощадних касах), які не спеціалізуються на окремих операціях. Банківська система Німеччини – одна з найбільш розвинутих на європейському континенті. Репутація Німеччини як провідного банківського центру світу насамперед пов’язана із досконалістю банківського законодавства. Закони, які регулюють банківську діяльність, поділяються на дві групи: загальні, тобто обов’язкові для кредитних установ на території всієї країни, та особливі – обмежені територією окремих федеральних земель.

Головною ланкою банківської системи Німеччини є Німецький федеральний банк. Другий рівень кредитної системи Німеччини складають універсальні та спеціалізовані банки. За формою власності вони можуть бути приватними, кооперативними або публічно-правовими інституціями. Лише

приватні банки, як і раніше, ставлять собі за мету насамперед виробничо-господарську діяльність. Саме вона є головним джерелом їхніх прибутків. Кооперативні банки спрямовують діяльність на заохочення своїх членів з метою створення сприятливих умов для вкладників.

24.3. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ СТРУКТУРИ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Бюджетна система включає державний бюджет, державні позабюджетні фонди, фінанси місцевих органів влади, фінанси суб'єктів господарювання.

Державний бюджет Великої Британії містить дві частини: Консолідований фонд, за яким проходять поточні доходи і витрати, та Національний фонд позик, за яким відбиваються витрати на капітальні вкладення.

Основна частина бюджету – Консолідований фонд. Перевищення доходів над витратами Консолідованого фонду зараховується в дохідну частину Національного фонду позик. Якщо ж у Консолідованому фонді присутній дефіцит, то він покривається позичкою з Національного фонду позик, і на цю суму уряд збільшує свій борг.

Бюджетний рік Великої Британії охоплює період з 1 квітня по 31 березня наступного року. Бюджет є найважливішим із законів, які щорічно приймаються. За його основу береться Бюджетне послання Канцлера казначейства, з яким він виступає в жовтні-листопаді кожного року. У посланні викладається аналіз розвитку економіки за минулий рік і думка уряду щодо перспективи економічного розвитку на середньострокову та довгострокову перспективи, а також проголошується валютна і фіскальна політика держави, розглядаються питання стану державних фінансів і з'являються зміни в податковій та інших фінансових сферах. Детальний розгляд державних видатків проводиться в спеціальних комітетах Палати громад і в установах, яким делеговані відповідні повноваження.

У бюджетному процесі вирішальна роль належить уряду в особі Казначейства, тоді як проходження бюджету в Парламенті зводиться, власне кажучи, до формального схвалення дій уряду. Депутати не можуть вносити, а Палата громад не може приймати законів про збільшення загальної суми бюджетних витрат, запропонованої урядом. Таке правило розширює можливості уряду впливати на мінливу економічну ситуацію в країні. Палата громад формально має право відхилити законопроект про бюджет, але практично це ніколи не робиться.

Особливість бюджетного процесу полягає в тому, що замість єдиного бюджетного закону Парламент щорічно приймає так званий «фінансовий закон», який фіксує зміни, внесені в систему бюджетних доходів, а також один чи кілька законів, які уповноважують уряд витратити протягом року з тією чи іншою метою певну кількість грошей. При цьому бюджет виноситься на розгляд по частинах і в різний час (спочатку по видатках, потім по доходах). Після

схвалення Палатою громад бюджетний законопроект передається на схвалення Палати лордів, підписується головою королівської влади і стає законом. Звіт про виконання бюджету доводиться до відома Парламенту, але ним не затверджується.

Фінансово-бюджетна політика Великої Британії заснована на двох важливих економічних правилах:

– «золоте правило» – уряд робить позики тільки для того, щоб інвестувати їх у певні сектори економіки, а не витратити;

– «правило стабільного інвестування» – відношення суми внутрішнього державного боргу до ВВП протягом економічного циклу має утримуватися на стабільному та розумному рівні (нині воно дорівнює трохи більше 30%).

Кредитна система Великобританії належить до числа найстаріших та найбільш розвинутих систем світу. Вона має добре організовану фінансову інфраструктуру та має тісні зв'язки з головними фінансовими центрами світу. Сьогодні усі кредитні установи Великобританії можна поділити на дві групи: банківський сектор та небанківські фінансові інститути. Згідно з банківським законодавством в основі банківської системи є Банк Англії.

Банк Англії виконує багато функцій, але всі вони спрямовані на досягнення трьох основних цілей, серед них:

– підтримка вартості національної валюти, головним чином за допомогою операцій на ринку, погоджених з урядом, – іншими словами, здійснення грошової політики;

– забезпечення стабільності фінансової системи через прямий контроль над банками і учасниками фінансових ринків та забезпечення сталої і ефективної системи платежів;

– забезпечення і підвищення ефективності і конкурентоспроможності фінансової системи всередині країни.

Як і будь-який інший банк, Банк Англії надає ряд послуг своїм клієнтам. Однак клієнти Банку Англії відрізняються від клієнтів інших банків. Можна виділити такі найбільш важливі групи клієнтів:

1. Комерційні банки. Всі клірингові банки мають рахунки в Банку Англії. В операціях клірингу використовуються рахунки клірингових банків в Банку Англії. Банки зобов'язані мати певну суму на рахунку, і не мають права перевищувати її.

2. Центральні Банки інших країн мають рахунки, тримають золото в Банку Англії і можуть вести справи в Лондоні через Банк Англії.

Другий рівень банківської системи у Великобританії становлять банки. У даній групі виділяють банки, які призначені переважно для задоволення потреб громадян та невеликого бізнесу (прийняття – повернення вкладів, переказування грошей, надання позик). Головними банками у даному секторі є депозитні банки, що мають розгалужену мережу, яка налічує понад 12 тис. філій та характеризується високим ступенем концентрації та централізації. До найважливіших депозитних банків Англії відносять клірингові банки. У

кліринговых банках спостерігається тенденція до універсалізації, вони пропонують все більше небанківських послуг – підготовку індивідуального будівництва, обслуговування фінансових операцій промисловості, підготовку і фінансування експорту, здавання в оренду підприємствам комп'ютерів для нарахування заробітної плати тощо. Новим для кліринговых банків стало посередництво в страхуванні життя й організації подорожей. Усе це дає змогу охарактеризувати кліринговые банки як фінансові конгломерати, у яких банківські операції стали лише частиною загальної діяльності.

Також у Великобританії функціонують фінансові доми, які є, як правило, дочірніми підприємствами найбільших банків або страхових компаній, що підтримують кредит цих банків своїми коштами.

Облікові доми – це специфічний тип фінансових інститутів Лондонського ринку. Вони забезпечували вигідний збут для банків ліквідних фондів через гарантовані депозити на вимогу (за погодженою кредитною ставкою до або в межах установленої дати). Ці фонди використовувалися для купівлі різноманітних активів, включаючи короткострокові казначейські облігації, комерційні векселі і першокласні фондові папери. Крім того, облікові доми – це ринок реалізації і купівлі векселів. Облікові доми діяли як центр обміну між Банком Англії та іншими кредитно-фінансовими установами, через них Банк Англії постачав у банківську систему фінансові ресурси та вилучав їх, коли це було необхідно.

Іноземні банки в Англії за балансовою сумою належать до великих банківських груп. У Лондоні налічується понад три сотні іноземних філій з 63 країн. Тут сконцентровано удвічі більше іноземних філій, ніж у Нью-Йорку.

Ще однією банківською групою в Англії є консорціумні банки – інститути, в яких беруть участь банки принаймні двох країн, з яких жодна не має контрольного пакета. Насамперед, це спеціалізовані банки багатонаціональних позичальників, до яких належать, зокрема, транснаціональні та мультинаціональні промислові концерни. Оскільки такі банки створювалися на основі пайової участі банками провідних капіталістичних країн, вони можуть мобілізувати на єврорынку величезні кошти і на досить тривалі терміни, що недосяжно жодному іншому типу банків капіталістичного світу. Виникнення консорціумних банків особливо добре свідчить про розвиток процесу інтернаціоналізації капіталу в умовах сучасного капіталізму.

В інфраструктурі кредитної системи Великобританії активно діють небанківські фінансово-кредитні інститути, з-поміж яких виділяються: ощадні інститути; будівельні товариства; страхові компанії; пенсійні фонди; інвестиційні трасти; довірчі пайові фонди; фірми венчурного фінансування; фінансові корпорації; лізингові компанії.

24.4. ФІНАНСОВА СИСТЕМА ФРАНЦІЇ

Фінансова система Франції як унітарної держави – дворівнева, включаючи загальнодержавні та місцеві фінанси. До складу фінансової системи входять такі ланки: центральний (державний) бюджет, місцеві бюджети, спеціальні фонди та фінанси державних підприємств. Особливістю фінансової системи Франції є створення та функціонування цілої системи фондів спеціального призначення, спеціальних рахунків та приєднаних бюджетів, окремі з яких знаходяться у складі бюджету, а інші – позабюджетні. Всі вони певною мірою юридично та організаційно є самостійними і мають власні джерела формування доходів.

У бюджетних відносинах головну роль відіграють президент, уряд, парламент, а також спеціальні державні установи – Міністерство економіки і фінансів, Національна кредитна рада, Банківська контрольна комісія, Економічна і соціальна рада.

Бюджетний процес у Франції регулюється Конституцією, а також численними законами, декретами, що регламентують функції центральних і регіональних органів влади, причетних до бюджетного процесу. Період від початку підготовки проєкту бюджету до складання звіту про виконання бюджету у Франції займає більше трьох років, а сам бюджетний рік збігається з календарним.

Бюджетна система Франції багатоланкова, але відрізняється високим ступенем централізації. Складна бюджетна система акумулює приблизно 80% усіх доходів та видатків фінансової системи Франції і включає центральний бюджет, приєднані бюджети та спеціальні рахунки Казначейства. Специфічною рисою державних фінансів Франції є приєднані бюджети. Вони містять доходи та видатки, пов'язані з поточною діяльністю, а також інвестиційні витрати та спеціальні ресурси, виділені на їх покриття.

Непрямі податки відіграють провідну роль. Основний непрямий податок у Франції – податок на додаткову вартість, винайдений у Франції і введений у 1954 р. Другим непрямим податком є внутрішній податок на нафтопродукти. Цей податок слід відносити не до акцизів, а до мит. Практично уся сировина для виробництва нафтопродуктів імпортується в країну, а виробництво для експорту і реекспорту нафтопродуктів не обкладається даним податком. Бюджетний процес у Франції має чотири стадії і триває більше трьох років. У ході бюджетного процесу здійснюється фінансовий контроль. Спеціальним органом державного контролю є Рахункова палата, на яку покладені функції попереднього, поточного і наступного контролю.

Податкова система Франції націлена на обкладання споживання. ПДВ доповнюється рядом непрямих мит (акцизів), які також являють собою податки на споживання. Деякі з них стягуються на користь держави. Інші перераховуються в бюджети місцевих органів управління. Мита виступають інструментом державної економічної політики, вони зрівнюють ціни на імпортні товари й аналогічні товари внутрішнього ринку.

Досить потужними для бюджету Франції є податки на власність. Оподатковуванню підлягають майно, майнові права й цінні папери, що

перебувають у власності на 1 січня. До майна належать будинки, промислові й сільськогосподарські підприємства, рухоме майно, акції, облігації й т. п.

Земельний податок на забудовані ділянки стягується з обладнаних ділянок. Податок стосується всієї нерухомості – будинків, споруджень, резервуарів. Оподатковувана частина дорівнює половині кадастрової орендної вартості ділянки. Від даного податку звільняється державна власність, будинки, що перебувають за межами міст і призначені для сільськогосподарського використання. Звільнені від цього податку фізичні особи у віці старше 75 років, а також особи, що одержують допомогу з інвалідності.

Податок на житло стягується як із власників житлових будинків, так і з орендарів. Малозабезпечені особи можуть бути звільнені цілком або частково від сплати даного податку по їхньому основному місцю проживання.

Професійний податок вноситься юридичними й фізичними особами, що постійно здійснюють професійну діяльність. Для розрахунку податку береться сума трьох елементів помножена на встановлену місцевими органами влади податкову ставку. Ці три елементи: орендна вартість нерухомості; 18% зарплати, що сплачує платник податків своїм співробітникам, а також отриманий ним дохід (10%); 16% вартості всього обладнання, використовуваного у виробництві, незалежно від того, є воно власністю або орендовано підприємством.

Ставки податків установлюються місцевими органами влади, але не можуть перевищувати законодавчо встановленого максимуму.

Місцеві бюджети є основним фінансовим інструментом адміністративних одиниць. Франція поділена на 22 регіони, 96 департаментів і близько 36 тис. комун. Адміністративно-територіальні одиниці мають власну систему виборчих органів самоврядування: регіональних, генеральних і муніципальних рад, які затверджують відповідні бюджети. Бюджетна політика департаменту є компетенцією Генеральної ради, а в окремих випадках – комісара Республіки і регіональної рахункової палати. Безпосереднє бюджетне управління здійснює казначей департаменту, який призначається міністром економіки і фінансів за рекомендацією представника Генеральної ради.

Місцеві бюджети в частині видатків складаються з двох основних розділів: бюджети поточної діяльності (функціональний) та бюджети нового будівництва (інвестування).

Джерела доходів поділяються на внутрішні (доходи від муніципальної власності, місцевого господарства, податкові) та зовнішні (дотації, кредити, як державні, так і приватні).

Кожна адміністративна одиниця має свій бюджет. У кожному регіоні створюється контрольний орган – Розрахункова палата, що стежить за фінансовою діяльністю юридичних осіб та бере участь у формуванні місцевих бюджетів. Бюджетна політика департаменту є компетенцією Генеральної ради, а в окремих випадках – комісара Республіки і Регіональної розрахункової палати. Безпосереднє бюджетне управління здійснює Скарбник департаменту, який

призначається Міністром економіки і фінансів за рекомендацією представника Генеральної ради.

Банк Франції виконує всі основні функції центрального банку, а в деяких випадках, він виконує більш специфічні економічні функції. Так, він має функції, які не виконують центральні банки інших країн, що не входять до складу Європейського валютного союзу.

Банк Франції встановлює відсоткові ставки за своїми операціями з кредитування комерційних банків. За попередніми заявками комерційних банків здійснюються кредитні аукціони (з урахуванням запропонованого кожним із учасників аукціону рівня відсоткових ставок). Банк Франції аналізує стан грошово-кредитного ринку та одержані кредити і встановлює ставку, за якою надає кредити фінансово-кредитним інститутам. Кредити банкам можуть надаватись і без попередніх заявок, але термін їх повернення становитиме від одного до десяти днів, а відсоткова ставка на 50 або 75% перевищуватиме аукціонну. Якщо необхідно додатково вплинути на рівновагу між попитом та пропозицією кредитних ресурсів, Банк Франції виступає на ринку на рівних правах з іншими банками, пропонуючи або купуючи у них кредитні ресурси для підтримання стабільності грошово-кредитного ринку. Ставки за цими операціями Банку Франції наближаються до ринкових ставок за міжбанківськими кредитами.

Серед основних фінансово-кредитних організацій Франції виділяють:

– універсальні банки;

– банки взаємного кредитування;

– ощадні та пенсійні каси;

– установи муніципального кредиту;

– фінансові товариства;

– спеціалізовані фінансові інститути.

Універсальні банки можуть виконувати такі операції: здійснювати більше 140 видів кредитних операцій; залучати вклади і видавати різні види кредитів; управляти грошовими коштами (довірчі операції).

За розмірами активів найбільшою із зазначених установ є Депозитно-ощадна каса, яку створено в 1916 р. для управління коштами державної Національної каси, яка об'єднує каси при поштових відділеннях, а також коштами приватних ощадних кас.

Власні ресурси, якщо вони перевищують необхідний резерв, ощадні каси передають Депозитно-ощадній касі, джерелом ресурсів якої є також кошти страхових компаній і пенсійних фондів. Ці кошти вона вкладає в облігації державних позик і казначейські векселі, а також використовує для надання позик місцевим органам влади, державним підприємствам і для переобліку середньострокових зобов'язань іншим кредитним установам.

Крім власного капіталу, його пасиви складаються з позичкових коштів, залучених у результаті випуску облігацій, і позик казначейства.

Банк зовнішньої торгівлі – державний акціонерний банк, акціонерами якого є державні кредитні установи. Він виконує функції, пов'язані з кредитуванням експорту. Найважливішими з них є безпосереднє кредитування зовнішньої торгівлі та надання гарантій щодо експортних кредитів, що значно полегшує облік векселів у "Національному кредиті" та Банку Франції.

У Франції діє розгорнута система банківського контролю, основними принципами організації якої є:

– подвійний нагляд за діяльністю банків – з боку Міністерства економіки та фінансів і Банку Франції;

– розробка конкретних напрямів, правил і функцій контролю контролюючими організаціями;

– обов'язкова участь банків та інших кредитних установ у професійних об'єднаннях – Французькій асоціації банків,

Функціонування банківської системи у Франції регулюють і контролюють 3 основні органи – Комітет кредитних установ та інвестиційних фірм, Комітет з регулювання банківської і фінансової діяльності, а також Банківський комітет, діяльність яких координує центральний банк країни – Банк Франції.

24.5. ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН

Скандинавські країни – це 5 країн (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Ісландія). Їх об'єднують економічні, соціальні, політичні і багато позаекономічних факторів, включаючи історичні та національно-культурні особливості даного регіону.

Три з них: Швеція, Норвегія та Фінляндія представляють особливий інтерес з фінансової точки зору. Їм притаманна: велика перерозподільна роль держави (55-65% ВВП); рівень оподаткування найвищий серед розвинених країн (частка податків у ВВП у Швеції – 61%); найбільша у світі соціальна сфера – пріоритет фінансової політики; у державному секторі та бюджетній сфері занята значна частина населення (кожен 3-й).

Варто зазначити, що скандинавські країни мають різні інститути й елементи фінансової системи. Основними інститутами фінансової системи Данії є Міністерство фінансів, Центральний банк, комерційні та ощадні банки, пенсійні фонди і страхові компанії, кредитні інститути, Копенгагенська фондова та ф'ючерсна біржа, Датський центр цінних паперів. Шведська фінансова система функціонує на базі співпраці Центрального банку, Шведської фінансової інспекції, Шведського агентства кредитної і бізнес-інформації, Асоціації комерційних банків, до складу якої входять комерційні, іноземні, ощадні та кооперативні банки, і шведських банківських груп, що являють собою потужні фінансові компанії. Основою фінансової системи Фінляндії є Банк Фінляндії та ряд фінансово-кредитних інститутів.

Кредитно-фінансовий сектор Норвегії характеризується сильною позицією ощадних банків, високим рівнем упровадження сучасних інформаційних технологій і дещо низьким, порівняно з іншими європейськими країнами, рівнем концентрації капіталу.

У всіх країнах Скандинавії важлива роль у забезпеченні злагодженого функціонування фінансового сектору відводиться бюджетній системі. Бюджет більшості скандинавських країн є профіцитним або низько дефіцитним.

Бюджетне регулювання здійснюється в рамках бюджетної політики країни, що спирається на загальну законодавчу систему, яка складається із письмової Конституції та щонайменше одного міжнародного правового акта, що містять кілька основних елементів національної бюджетної системи. Данія і Норвегія не мають формалізованих спеціальних статутів, які регулюють бюджетний процес. Бюджетне регулювання, що здійснюється Міністерством фінансів (Данія) або Парламентом (Норвегія), певною мірою замінює формалізоване право. У Фінляндії та Швеції діють спеціальні акти державного бюджету. У Фінляндії бюджетні принципи прописані в Конституції. У решти країн спостерігається більш вільний вибір між формалізованими законами і менш формальними засобами, у яких викладено правила для управління бюджетними процесами.

За рахунок державного бюджету відбувається фінансування соціальних програм. Саме соціальна сфера є пріоритетною для фінансової політики. У державному секторі економіки та бюджетній сфері зайнята значна частина працездатного населення: у Швеції – 32%, у Норвегії і Данії – близько 30%, у Фінляндії – 25%. Це найбільші масштаби зайнятості в державному секторі економіки серед розвинутих країн. Відповідно, соціально-економічна активність держави стосовно постачання суспільних благ та перерозподілу доходів відображається в унікальних пропорціях державних фінансів і фінансової політики. В Ісландії основними джерелами надходжень до державного бюджету є податки, мито та ін. Держава отримує значні доходи від комерційних підприємств, зокрема у сфері поштового, телефонного зв'язку, судноплавства, а також від діяльності державних монополій із продажу алкогольних напоїв. Окрім звичайних державних витрат, уряд Ісландії виділяє кошти на утримання артистів та письменників, субсидування сільського господарства і промисловості.

У кожній скандинавській країні розробляється власна система регулювання бюджету: розподіл видаткових повноважень, контроль за витратами, планування необхідної грошової маси, внутрішній аудит тощо. За своєчасне виконання бюджету в усіх країнах відповідає уряд. Основним джерелом наповнення бюджету є податки. Рівень оподаткування скандинавських країн прийнято вважати одним із найвищих у світі. Це пов'язано зі значними відрахуваннями з доходів фізичних осіб і достатньо високими ставками оподаткування корпоративного бізнесу.

24.6. ФІНАНСОВА СИСТЕМА ЯПОНІЇ

Крім традиційного фінансування країни через поточний бюджет, дохідна частина якого формується за рахунок податків, у Японії існує і паралельна, теж державна, система фінансування економічних проєктів, але із залученням позабюджетних, у традиційному розумінні, коштів. Ця система називається Програмою фінансових інвестицій та позик і використовується для розвитку пріоритетних, з погляду держави, виробництв та об'єктів. Таким чином, фактично уряд Японії має реальний важіль проведення структурної та промислової політики.

Крім джерел надходження коштів, Програма державних позик та інвестицій відрізняється від загальнодержавного бюджетного фінансування і тим, що її кошти виділяються на умовах зворотності, терміновості і платності. Капіталовкладення і позики, отримані компаніями в рамках цієї програми, підлягають повному поверненню з нарахуванням відсотків, які сьогодні встановлюються в основному на рівні приватних кредитних установ. Програма розробляється урядом одночасно з підготовкою проєкту «звичайного» поточного бюджету, але окремо від нього. Японський інвестиційний бюджет, тобто Програма фінансових інвестицій та позик також проходить щорічне затвердження в парламенті.

У порівнянні з іншими країнами частка неподаткових надходжень у Японії досить висока. Сюди входять доходи від орендної плати, продажу земельних ділянок та іншої нерухомості, пені, штрафи, доходи від лотерей, позики і т. п.

Особливість Японії полягає в тому, що показник питомої ваги державних витрат у ВВП країни є одним з найменших серед показників розвинутих країн. Реалізація державного бюджету здійснюється в трьох основних формах: прямі виплати (в основному на утримання адміністративного апарату), витрата коштів по спецрахунках (пенсійне забезпечення, соціальне страхування, громадські роботи, оборона) і фінансова допомога місцевим адміністраціям.

Величезну частину видатків державного бюджету становлять соціальні витрати. А серед них – пенсії по старості й інвалідності. Це пов'язано з тим, що чисельність даної категорії постійно зростає. Крім того, через зростання тривалості життя і збільшення періоду трудової активності цієї категорії населення, а також недостачі молодої робочої сили люди похилого віку стануть важливим компонентом ринку праці. Пенсійна система Японії досить складна і багатошарова. Коштами державного бюджету забезпечується 1/3 виплат базової пенсії. Інше виплачується за рахунок різних пенсійних фондів.

За рахунок бюджету фінансується в Японії так звана суспільна допомога. Вона охоплює тих, хто сам не може забезпечити мінімальний рівень життя. За рахунок державного бюджету фінансуються дорожнє будівництво, роботи з розвитку авіаційного і залізничного транспорту, системи зв'язку, витрати з ліквідації наслідків стихійних лих і т. п.

Фінансовий рік у Японії починається 1 квітня і закінчується 31 березня наступного року. Підготовка проєкту бюджету здійснюється Міністерством фінансів і його департаментами.

Інші міністерства і відомства готують пропозиції щодо обсягу і структури своїх бюджетів, а також з деяких інших фінансових питань і не пізніше 31 серпня направляють відповідні документи в бюджетний департамент міністерства фінансів. Бюджетний департамент Міністерства фінансів з вересня по грудень розглядає матеріали, що надійшли, порівнює ці запити з передбачуваними доходами і на їх основі розробляє проєкт бюджету. Проєкт направляється для узгодження в Управління економічного планування, а потім – на розгляд Кабінету міністрів.

Після схвалення Кабінетом міністрів уряд вносить виправлення, у січні представляє проєкт бюджету на затвердження в Парламент і намагається забезпечити його прийняття до початку нового фінансового року. Після обговорення в Бюджетній комісії Парламент затверджує бюджет у вигляді закону.

Відповідно Конституції Японії Парламенту належить виключне право розпоряджатися державними фінансами.

Виконання бюджету здійснюється Міністерством фінансів та іншими міністерствами і відомствами. Касове обслуговування бюджету здійснює Японський банк і його відділення.

Міністерства і відомства в межах встановлених їм видатків представляють у Міністерство фінансів свої платіжні кошториси, які міністерством розглядаються і затверджуються. Далі копії кошторисів направляються в Японський банк і останній здійснює відповідні операції.

Контроль за витрачанням затверджених асигнувань проводиться поквартально у формі звітів міністерств і відомств. Контролери Міністерства фінансів вивчають отримані звіти, перевіряють дані і складають загальний звіт про виконання бюджету з доходів та видатків. Загальний звіт представляється уряду, що, у свою чергу, відправляє його на розгляд Ревізійного бюро. Після того як Ревізійне бюро дасть висновок, звіт затверджується урядом і передається на розгляд та затвердження в Парламент.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Опишіть структуру фінансової системи США та особливості бюджетного процесу в цій державі.
2. Охарактеризуйте стан державних фінансів та пріоритети сучасної фінансової політики США.
3. Назвіть загальні риси федерального бюджету та податкової системи ФРН.
4. Розкрийте склад фінансової системи Великої Британії та дайте коротку характеристику її складових.
5. Поясніть принципи управління державним боргом у Великої Британії.
6. Опишіть особливості системи спеціальних фондів у Франції.

7. Охарактеризуйте сучасну політику Франції у сфері управління державною власністю.

8. Дайте характеристику складових фінансової системи Японії.

9. Проаналізуйте специфіку моделі державних фінансів у Скандинавських державах.

10. Опишіть особливості державних фінансів Швеції.

11. Коротко охарактеризуйте риси сучасної фінансової політики Фінляндії.

ТЕМА 25. ФІНАНСИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Мета вивчення теми: з'ясувати еволюцію економічної інтеграції в Європі; вивчити особливості організації фінансів Європейського Союзу; зрозуміти механізм формування бюджету Європейського Союзу; розкрити структуру його інституційної системи.

План:

25.1. Особливості функціонування фінансової системи Європейського Союзу.

25.2. Особливості формування бюджету та бюджетний процес Європейського Союзу.

Основні терміни та поняття: спільний ринок, внутрішній ринок, євробюджет, податкова уніфікація, податкова гармонізація, валютна інтеграція, валютний союз, Рада ЄС, Європейська комісія, Європейський інвестиційний банк.

25.1. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Створення і діяльність Європейського Союзу ставить перед собою чотири види цілей:

1. Політичні цілі – сприяння миру, своїм цінностям і добробуту народів.

2. Правоохоронні цілі – Союз пропонує своїм громадянам простір свободи, безпеки та правосуддя без внутрішніх кордонів, у рамках якого забезпечується вільне пересування осіб у взаємозв'язку з відповідними заходами з питань контролю зовнішніх кордонів, надання притулку, імміграції, а також запобігання злочинності та боротьби з цим явищем.

3. Соціально-економічні та культурні цілі – Союз намагається забезпечити сталий розвиток Європи на основі збалансованого економічного зростання і стабільності цін, наявність високого ступеня конкурентоспроможної ринкової економіки, яка прагне до повної зайнятості і соціального прогресу, а також високий рівень охорони і поліпшення якості навколишнього середовища.

4. Зовнішньополітичні цілі – в своїх відносинах зі світом Союз стверджує і просуває свої цінності і інтереси й сприяє захисту своїх громадян. Союз сприяє миру, безпеці, сталому розвитку планети, солідарності і взаємної поваги народів, вільній і справедливій торгівлі, викоріненню бідності та захисту прав людини, а також неухильному дотриманню і розвитку міжнародного права, особливо принципів Статуту ООН.

Для реалізації єдиної фінансової та економічної політики Європейський Союз має розгалужену інституційну структуру.

1. *Основні інститути влади* (Рада Європейського Союзу, Європейський парламент, Європейська комісія, Європейська Рада, Суд європейських спільнот, Палата аудиторів (Рахункова Палата), Європейський омбудсмен).

2. Фінансові органи (Європейський центральний банк, Європейський інвестиційний банк).

3. Консультаційні органи (Європейський соціально-економічний комітет, Комітет регіонів тощо) [3].

Сучасна фінансова система Євросоюзу базується на принципах валютно-фінансової конвергенції, тобто зближення економічної політики країн, зменшення розриву в показниках економічного розвитку між національними державами, вирівнювання соціально-економічного розвитку країн у рамках інтеграційного об'єднання.

Під критеріями конвергенції законодавством ЄС визначаються макроекономічні та інституціональні показники, дотримання яких дає право країні стати повноцінним учасником економічного і валютного союзу (ЕВС).

Маастрихтським договором закладені наступні критерії валютно-фінансової конвергенції:

– досягнення визначеного рівня цінової стабільності. При цьому рівень інфляції в країні-претенденті на вступ до ЕВС не повинен перевищувати середній показник інфляції трьох країн з мінімальними показниками інфляції більше, ніж на 1,6%;

– запобігання бюджетного дефіциту через встановлення максимально допустимої його величини — не більше 3% ВВП країни;

– уніфікація довгострокових відсоткових ставок. При цьому довгострокова номінальна відсоткова ставка не повинна перевищувати середню ставку трьох країн з мінімальними ставками більше, ніж на 2%;

– забезпечення довгострокової фінансової стабільності через встановлення максимально можливої для країн-претендентів частки державного боргу у ВВП на рівні 60%;

– дотримання діапазону коливань валютних курсів у межах, визначних механізмом валютних курсів (15%), без девальвації валют щодо валют країн інших членів, як мінімум, продовж останніх двох років. При цьому відхилення величини обмінного курсу національної валюти не повинно перевищувати граничні межі.

Фінанси Європейського Союзу – це розгалужена система фінансових відносин, характер і механізм реалізації яких, з одного боку, визначається особливостями національних фінансових систем країн-членів ЄС, а з іншого – специфікою фінансової системи інтегрованого об'єднання європейських держав.

Особливості організації фінансів Євросоюзу розкриваються в наступних положеннях [3]:

1. Наявність автономного бюджету, який об'єднує переважну частину спільних фінансових фондів ЄС. В першій половині 1960-х років з прийняттям Програми гармонізації національних бюджетів проведено ряд заходів, спрямованих на:

– уніфікацію бюджетної статистики, бюджетних процедур, бюджетного періоду;

– вирівнювання частки бюджетних доходів у ВВП;

– запровадження єдиної бюджетної класифікації;

– введення практики прогнозування усіма країнами-членами ЄС довгострокових бюджетів задля координації фінансування об'єктів соціальної інфраструктури;

– гармонізація податкової політики.

2. Гармонізація податкового законодавства країн-учасниць. Податкова гармонізація визначається як координація національних податкових політик в рамках реалізації загальної стратегії держав у сфері податкових правовідносин, яка передбачає наближення рівнів оподаткування, уніфікацію податкової бази, окремих податків і податкових пільг з метою поглиблення інтеграції між учасниками міжнародних регіональних спільнот.

Натомість *податкова уніфікація* є ефективним методом стандартизації юридичних норм в сфері оподаткування і формування на цій основі спільної податкової політики країн-учасниць європейської спільноти.

3. Формування єдиної валютної політики. Діяльність Європейської системи центральних банків в рамках ЄВС покликана забезпечувати фінансову стабільність та є невід'ємною складовою формування єдиної фінансової політики Євросоюзу.

4. Формування єдиного ринку банківських послуг. Уніфікація банківської сфери країн-учасників ЄС регламентується банківськими директивами (1977 року і 1993 року), згідно яких:

– впровадження єдиних правил фінансової звітності банків та ліцензування банківської діяльності;

– встановлюються єдині принципи захисту банківської таємниці, ступінь покриття ризику банківської діяльності, розміри регулятивного і статутного капіталу та інші економічно-фінансові нормативи;

– узгоджуються правила захисту інтересів вкладників, інвесторів та споживачів фінансових послуг;

– регулюються правила здійснення міжнародних банківських операцій.

5. Удосконалення організації фондового ринку. Завдяки впровадженню значної кількості нових видів боргових цінних паперів європейські компанії отримали можливість доступу до нових позикових джерел фінансування, що суттєво розширює спектр фінансових послуг та дозволяє економити на витратах обігу.

6. Поглиблення інтеграції в інституційній сфері. Діяльність наднаціональних органів ЄС у фінансовій сфері спрямована на ліквідацію перешкод руху капіталу і послуг шляхом створення єдиних правил ведення операцій національними фінансовими інститутами та контролю їх діяльності, уніфікації фінансового законодавства, стандартів, нормативів тощо.

25.2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ ТА БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Бюджет Європейського Союзу – це централізований фонд фінансових ресурсів країн-учасниць ЄС, який одночасно є фінансовим планом їх мобілізації та розподілу, що має форму фінансового документу.

За допомогою єдиного бюджету відбувається процес перерозподілу частини національного доходу Європейського Союзу, що дозволяє управляти фінансовими ресурсами та адекватно впливати на темп та рівень економічного розвитку країн-учасниць. Сукупний бюджет ЄС є фінансовим інструментом організованого регулювання інтеграційних процесів Спільноти, що базується на виконанні певних *принципів:* принципу єдності, універсальності, щорічності, рівноваги (збалансованості), гласності, єдиної валюти, бюджетної дисципліни, ефективності та економності, предметної спеціалізації.

Бюджетний процес — це сукупність послідовних етапів формування та виконання бюджету, починаючи з моменту його розробки до моменту затвердження звіту про виконання бюджету, що підпорядковуються меті створення централізованого фонду грошових коштів та ефективного його використання. До основних завдань бюджетного процесу ЄС належать:

– максимальне виявлення всіх фінансових ресурсів;

– встановлення витрат за цільовим призначенням;

– узгодження бюджету з перспективою фінансового планування;

– підвищення ролі фінансових прогнозів;

– посилення контролю за виконанням зобов’язань, пов’язаних з акумуляцією власних фінансових ресурсів та їх ефективного використання.

Бюджетний процес охоплює п’ять взаємопов’язаних і взаємообумовлених стадій бюджетної діяльності Європейського Союзу (рис. 25.1.).

Бюджет Європейського Союзу формується з власних ресурсів, тобто коштів, перерахованих його країнами-членами. При цьому основними джерелами формування доходів бюджету ЄС є [3]:

1) ВНП-ресурс – відрахування встановленого Європейським Союзом відсотка від ВНП країн-учасників, ставка якого визначається їх реальною платоспроможністю;

Рисунок 25.1 – Стадії бюджетного процесу Європейського Союзу [3]

2) ПДВ-ресурс – відрахування від надходжень податку на додану вартість до національних бюджетів за гармонізованою ставкою;

3) митні збори – обов'язкові платежі, які стягуються згідно Єдиного митного тарифу імпорту промислових товарів з третіх країн і надходять до спільного бюджету ЄС повністю та автоматично;

4) сільськогосподарські податки та доходи від оподаткування цукру і глюкози – мито на імпорт з третіх країн сільськогосподарської продукції та збори в рамках спільної організації ринку цукру.

5) інші ресурси сума перевищення доходів над видатками в попередньому фінансовому році, проценти і штрафи країн-членів спільноти за порушення умов чинного законодавства ЄС, податки на заробітну плату службовців Європейського Союзу, цільові внески учасників тощо.

Витрати річного бюджету ЄС поділяються на такі окремі рубрики:

1) *аграрна політика*. Найбільш вагома витратна стаття бюджету, спрямована на забезпечення доходів в сільськогосподарському секторі економіки країн-учасниць ЄС, зокрема, шляхом фінансування інтервенцій (прямого втручання держави) з метою регулювання аграрного ринку, проведення заходів щодо скорочення сільськогосподарського виробництва, компенсації експортерам;

2) *структурна політика***.** Асигнування спрямовуються на фінансування найменш розвинених регіонів, а саме: заходів, пов'язаних з удосконаленням соціально-економічних структур, подоланням безробіття, професійною підготовкою молоді, захистом навколишнього середовища, розвитком

транспортної інфраструктури тощо. В структурній політиці ЄС спирається на структурні фонди, створені для реалізації його цілей;

3) *внутрішня політика***.** До складу витрат за цим напрямком належать бюджетні видатки на професійну освіту, молодіжну і соціальну політику, довгострокові програми в області енергетики, захисту прав споживачів, співробітництво органів юстиції і внутрішніх справ, створення сприятливих умов для представників малого і середнього бізнесу та ін.;

*4) зовнішня політика***.** Дана стаття бюджетних витрат передбачає виділення коштів на налагодження співробітництва з третіми країнами та проведення горизонтальних заходів, зокрема, у вигляді гуманітарної допомоги, допомоги в ліквідації наслідків стихійних лих, дольового фінансування проектів міжнародної організації тощо;

5) адміністративні витрати – витрати на персонал органів, делегацій і допоміжний персонал, обробку даних, матеріальне забезпечення (приміщень, обладнання, закупок і т.п.);

6) резерви – бюджетні витрати на покриття непередбачуваних подій.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть етапи економічної інтеграції, які у своєму розвитку пройшов Європейський Союз.
2. Поясніть, яка мета його створення.
3. Розкрийте найважливіші положення Маастрихтської угоди.
4. Назвіть критерії конвергенції.
5. Поясніть механізм формування і виконання бюджету ЄС.
6. Назвіть принципи формування і виконання бюджету ЄС.
7. Назвіть склад доходів та видатків бюджету ЄС.
8. Обґрунтуйте поняття « бюджетна стратегія».
9. Поясніть мету податкової уніфікації та гармонізації.
10. Назвіть основні завдання, покладені на Європейську систему центральних банків.
11. Розкрийте структуру інституційної системи ЄС.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Акція – це документ, який засвідчує право на певну частину власності у статутному капіталі акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів. Існують різні види акцій, які визначають різні права їх власників: прості й привілейовані; іменні та на пред'явника; паперові та електронні; номінальні та без номіналу; платні та преміальні; з вільним та обмеженим обігом.

Андерайтер – у страхуванні – висококваліфікована і відповідальна особа страховика, уповноважена виконати необхідні процедури по розгляду пропозицій і прийняттю ризиків на страхування (перестрахування).

Біржовий ринок – це частина ринку цінних паперів, де здійснюються угоди, які укладаються на фондовій біржі, й охоплює насамперед вторинний ринок, хоча в окремих випадках і первинне розміщення цінних паперів може здійснюватись через фондову біржу.

Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджетна система – це сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території даної країні згідно з її бюджетним устроєм.

Видатки місцевих бюджетів – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом у зв`язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

Витрати бюджету – видатки бюджету, а також надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів.

Вторинний ринок – це частина ринку цінних паперів, де здійснюється операції перепродажу раніше випущених цінних паперів.

Гарантований державою борг – це загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату позичок, виконання яких забезпечено державними гарантіями.

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Грошовий ринок – ринок короткострокових капіталів (на термін до одного року) або грошових коштів, що виступають у платіжних засобах.

Державне запозичення – це операції, пов'язані з отриманням державою позичок на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету.

Державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених позичок станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Державний бюджет – це головний централізований фонд грошових коштів держави, головний інструмент перерозподілу національного доходу.

Державний кредит являє собою доволі специфічну ланку державних фінансів, він безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом, будучи джерелом його покриття. Це сукупність економічних відносин, що виникають між державою, як позичальником, і кредиторами – фізичними або юридичними особами (приватними, фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами і міжнародними фінансовими організаціями) у процесі формування загальнодержавного фонду грошових ресурсів.

Дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету).

Децентралізовані фінанси – це фінанси підприємств та фінанси населення. До децентралізованих фінансів відносять фінанси підприємств та установ недержавної форми власності. Фінанси підприємств та установ є базовою ланкою всієї фінансової системи, оскільки саме тут утворюється значна частина ВВП та національного доходу, яка виступає об'єктом розподілу через фінансові відносини.

Домашнє господарство – це господарство, яке ведеться однією або декількома особами, що проживають спільно і мають загальний бюджет.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ).

Емітенти – суб'єкти фінансового ринку, які залучають необхідні фінансові ресурси за рахунок випуску (емісії) цінних паперів. На фінансовому ринку емітенти виступають виключно в ролі продавців цінних паперів із зобов'язанням виконувати всі вимоги, які випливають із умов їх випуску.

Закріплені доходи – це ті, що повністю або частково (в %) зараховуються у певні види бюджетів безстроково або на довготерміновій основі і для їх включення не потрібне рішення органів влади вищої ради. Закріплені доходи також є основою самостійності місцевих бюджетів.

Заощадження являють собою частину грошових доходів населення, що формується за рахунок вільних грошових коштів, які утворюються внаслідок скорочення поточного особистого споживання, і призначені для того, щоб забезпечити потреби у майбутньому.

Запозичення – операції, пов`язані з отриманням бюджетних коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких виникають зобов`язання держави чи місцевого самоврядування перед кредиторами.

Зведений бюджет – сукупність показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного та соціального розвитку держави.

Інвестори – суб'єкти фінансового ринку, які вкладають свої грошові кошти в різноманітні види цінних паперів з метою отримання доходу. Цей дохід формується за рахунок отримання інвесторами відсотків, дивідендів і приросту курсової вартості цінних паперів.

Міжнародні фінанси – це сукупність відносин зі створення і використання грошових коштів, необхідних для здійснення зовнішньоекономічної діяльності державами, фірмами, іншими юридичними та фізичними особами.

Місцевий бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Первинний ринок – це частина ринку цінних паперів, де здійснюється первинний випуск цінних паперів в обіг на основі оголошення про емісію.

Перестрахування – операція між двома страховими компаніями, при якій одна з них (цедент) передає від свого імені за певну плату частину ризику за договором, укладеним зі страхувальником, іншій компанії (перестраховикові).

Податкова система України – це сукупність встановлених у країні податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету і державних цільових фондів; принципів, форм і методів їх установлення, зміни чи скасування; дій, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податкові надходження – встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).

Страховик – організація, що за певну плату бере на себе зобов'язання відшкодувати страхувальникові або вказаним ним особам нанесену страховою подією шкоду, або сплатити страхову суму.

Страхувальник – юридична або дієздатна фізична особа, яка уклала договір на страхування або є страхувальником згідно з чинним законодавством, сплатила належні внески і має право в разі настання страхового випадку отримати відшкодування в межах застрахованої відповідальності або страхової суми, обумовленої в полісі.

Факультативні видатки – це видатки, що здійснюються для реалізації завдань у межах власної компетенції, а також так званих добровільних та факультативних обов'язків.

Фінанси – це сукупність грошових відносин, в процесі яких здійснюється формування та використання фондів грошових ресурсів, метою яких є відшкодування витрат, що пов'язані з процесом здійснення державою своїх функцій.

Фінанси домогосподарств – соціально-економічні грошові відносини із приводу формування та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян.

Фінансова система – це (за внутрішньою структурою) сукупність відносно відособлених та взаємопов'язаних підсистем і ланок, які відображають специфічні форми та методи фінансових відносин; (за організаційною побудовою) – це сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками в економіці та характеризують систему управління фінансами в країні.

Фінансовий менеджмент – це процес управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів та оптимізації обороту грошових коштів.

Фінансовий ринок – це економічний простір, на якому формуються і функціонують обмінно-перерозподільні відносини, що пов'язані з процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів та фінансових фондів, що знаходять своє відображення в цінних паперах.

Фінансові інститути – це посередники, що забезпечують зустріч позичальника та кредитора на фінансовому ринку. Вони забезпечують трансформацію тимчасово вільних грошових коштів у позичковий капітал.

Фінансові інструменти – це різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

Фінансові ресурси – це сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання. Характеризують фінансовий стан економіки і водночас є джерелом її розвитку, формуються за рахунок різних видів грошових доходів, надходжень, відрахувань, а використовуються на розширене відтворення, матеріальне стимулювання, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетна система : підручник. І. В. Алєксєєв та ін. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. 400 с.

2. Горбач Л. М., Плотніков О. В Міжнародні фінанси : підручник. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2019. 528 с.

3. Грушко В.І., Наконечна О.С., Чумаченко О.Г. Фінанси : підручник. Київ : ЦУЛ, 2019. 732 с.

4. Кремінь О.І., Кремінь В.М. Фінанси : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2020. 416 с.

5. Сокуренко В. В., Швець Д. В., Бортник С. М., Ткаченко С. О. Фінанси підприємств : підручник / за заг. ред. В. В. Сокуренка. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків : ХНУВС, 2022. 292 с. URL: http://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052015.pdf.

6. Фінанси : навчально-методичний посібник / О. П. Полтініна, С. В. Юшко, Є. О. Малишко та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І.В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. 216 с.

7. Фінанси : навч. посіб. І. В. Журавльова та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 330 с.

8. Фінанси : підручник; за ред. І.О. Лютого. Київ : Лібра-К, 2019. 732 с.

9. Фінанси підприємств : підручник / О.Б. Курило, Л.П. Бондаренко, О. Й. Вівчар, О.М. Чубка. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 340 с.

10. Череп А. В., Бугай В. З., Горбунова А. В., Череп О. Г. Фінанси : практикум. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. 404 с.

11. Череп А. В., Бугай В. З., Горбунова А. В. Стратегія і тактика антикризового управління підприємством умовах невизначеності : монографія. Запоріжжя : Видавець ФОП Мокшанов В.В., 2022. 274 с.

12. Череп А. В., Бугай В. З., Горбунова А. В. Фінансове планування : методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів вищої освіти бакалавра спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» освітньо-професійної програми «Фінанси і кредит». Запоріжжя : ЗНУ. 2021. 104 с.

13. Череп А. В., Бугай В. З., Горбунова А. В., Череп О. Г. Фінансовий менеджмент : підручник. Sofia : Scientific-Technical Union of Mechanical Engineering «Industry-4.0», 2021. 375 с.

14. Череп А. В., Бугай В. З., Горбунова А. В., Череп О. Г. Фінансове планування : практикум для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавр спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» освітньо-професійної програми «Фінанси і кредит». Київ : Видавничий дім «Кондор», 2023. 196 с.

15. Череп А. В., Олейнікова Л. Г. Інституційні умови та практичні інструменти запобігання корупційних порушень як умова забезпечення конкурентоспроможності податкової системи. *Theoretical and practical aspects of modern scientific research* (Актуальні тенденції розвитку науки і практики). /

Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman OAKS. California. GS Publishing service, 2022. Volume 2. P. 57-60.

16. Череп А. В., Бугай В. З., Горбунова А. В., Череп О. Г. Фінансове планування: навч. посіб. для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавр спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» освітньо-професійної програми «Фінанси і кредит». Київ : Видавничий дім «Кондор», 2023. 292 с.

17. Череп А.В., Воронкова В.Г., Череп О.Г. Концепція блокчейн-економіки як економіки нового типу в умовах цифровізації. *"Modern scientific strategies of development":* collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing. Services, 2022. P. 54-62.

18. Big Data and Artificial Intelligence in Digital Finance : Increasing Personalization and Trust in Digital Finance using Big Data and AI / J. Soldatos, D. Kyriazis (eds.). Cham : Springer, 2022. 363 p. URL: http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi68/0050237.pdf.

19. Murray T. Business finance : lecture notes. Virginia Military Institute, 2022. 104 p. URL: http://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi79/0058793.pdf.

Інформаційні ресурси:

1. Дані та аналітика. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk.

2. Діяльність. Державна казначейська служба України. URL: https://www.treasury.gov.ua.

3. Діяльність. Національний Банк України. URL: https://bank.gov.ua.

4. Діяльність. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: http://www.nssmc.gov.ua.

5. Діяльність. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: http://nfp.gov.ua.

6. Діяльність. Пенсійний фонд України. URL: Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua.

7. Законодавство. Верховна Рада України. URL: https://www.rada.gov.ua.

8. Інформаційно–аналітична система «Прозорий бюджет». URL: https://edata.gov.ua.

9. Мікросайти та мобільні застосунки Національного банку. URL: https://bank.gov.ua/ua/-about/lp-nbu#promo.

10. Наукова бібліотека Запорізького національного університету. URL: http://library.znu.edu.ua.

11. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Дема Д.І., Абрамова І.В., Неділська Л.В. Фінансовий ринок : навч. посіб.; за заг. ред. Д.І. Деми. Житомир : ЖНАЕУ, 2017. 448 с.

2. Еш С.М. Фінансовий ринок : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 528 с.

3. Карлін М. І. Європейська інтеграція. Луцьк : РВВ «Вежа», 2008. 759 с.

4. Фінанси : підручник; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. Київ : Знання, 2008. 611 с.

5. Фінанси: курс для фінансистів : навч. посіб.; за заг. ред.. В.І. Оспіщева. Київ : Знання, 2008. 567 с.

6. Фінанси : навч. посіб. / Крутова А.С. та ін. Харків : Видавництво «Лідер», 2013. 560 с.

7. Шеремет О. А., Дем'яненко І. В., Багацька К. В. Фінанси для фінансистів : підручник; за заг. ред. Т. А. Говорушко. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 612 с.

8. Цукан С.В. Поняття, правова природа та класифікація віртуальних активів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету,* 2023. С. 613-618.

9. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. Теорія фінансів : підручник; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

10. Янковой Р. Особливості впливу цифрових фінансів на інноваційну діяльність бізнесу. *Науковий журнал «ECONOMIC SYNERGY».* Випуск 1 (7), 2023. С 82-96.

11. Яроцький В.О. Поняття та види віртуальних активів, що можуть перебувати в обігу за законодавством України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 34. 2023. №4. С. 101 – 107. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/4_2023/15.pdf.

Навчальне видання
(українською мовою)

Укладачі:
Череп Алла Василівна
Горбунова Анна Володимирівна

ФІНАНСИ

Конспект лекцій
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування
та фондовий ринок»
освітньо-професійної програми «Фінанси і кредит»

Рецензент В. В. Сьомченко
Відповідальний за випуск А.В. Череп
Коректор А.В. Горбунова